

KDO IZ MENE POJE:

LJUDJE, LJUDJE, LJUDJE...

LISTI

Uredil kulturno-umetniški klub TONE ČUFAR

Štev. 50/XI

Jesenice, 19. februarja 1981

VENCELJ PERKO

BILO JE PRED ŠTIRIDESETIMI LETI

RAZMERE IN DOGAJANJA NA JESENICAH PRED OKUPACIJO

Jeseniški delavci so dočakali usodno leto 1941 prekaljeni v predhodnih bojih in pripravljeni za zgodovinski boj narodov Jugoslavije.

Koncem leta 1940 se zaključuje obdobje okupacije mnogih evropskih držav po Hitlerjevih zavojevalcih. Pregažena je Čehoslovaška, Poljska, Belgija, Danska, Norveška, Luksemburg in Francija. Avstrija je priključena velikemu rajhu, Madžarska, Romunija in Bolgarija pa so bile v sklopu fašistične osi Rim-Berlin. Nemčija in Italija sta stali do zob oboroženi in pijani svojih zmag na mejah naše države.

Na notranjem torišču naše domovine so si protiljudski oblastniki z vsemi sredstvi prizadevali zatreti voljo delovnih ljudi in se pripravljali za priključitev k Hitlerjevemu paktu. Oblast je zaostrila zakonske predpise proti komunistom in drugim naprednim demokratičnim silam in po vzoru fašizma leta 1940 ustanovila zloglasno taborišče v Bileci, začetkom 1941. pa v Medjurečju pri Ivanjici.

Če v sklopu teh dogajanj vržemo pogled na stanje in gibanje širšega področja Jesenic, vidimo s kakšno vnemo so se buržoazija in izdajalske meščanske politične grupacije posluževale vseh mogočih sredstev za zatiranje revolucionarnih, demokratičnih sil in pripravljale tla za fašizacijo našega kraja. Izredno ostrino spopada med oblastniki in lastniki KID, le-ta je bila v rokah nemškega kapitala, na eni strani in revolucionarnim delavskim gibanjem na drugi strani, nam osvetljujejo stavka železarjev leta 1935, stavbinska stavka 1936. leta, trdna akcijska enotnost delavcev, akcije ljudskofrontovskega gibanja in druge revolucionarne akcije. Vse te akcije so krepile politično in nacionalno zavest med ljudmi. Vse naštetu in pa enotnost jeseniškega delavstva, katero so dosegli ob pomoči širšega kroga občanov, je izzvalo ostre reakcije oblasti in delničarjev industrijske družbe. Zato so razpustili marksistične sindikalne organizacije, razrešili revolucionarne delavske zaupnike in odpustili iz tovarne te zaupnike in druge borbene delavce.

Da bi KID hitreje izvedla fašizacijo kraja, je poslala v Hitlerjevo Nemčijo študijsko delegacijo »predstavnikov« delavcev, ki jih je sama določila. Tako je za ustvaritev sožitja med delom in kapitalom, kakor so rekli, prirejela po fašističnem vzoru družinske izlete delavcev in uradnikov ter drugih občanov. V svojem glasilu Tovarniški vestnik, je napadala napredne delavce in prav na prefinjen način gojila fašistično propagando.

Oblast je skupno s podjetjem določala sezname ljudi, ki jih je bilo treba javno onemogočiti, jih odpustiti z dela in jih tako napraviti neškodljive. Naj omenim aretacijo in postavitve pred sodišče za zaščito države jeseniških komunistov 1936. leta, ki so bili obsojeni na več let

zapora v Glavnjači pri Beogradu, eden pa je bil po prestani kazni celo izgnan v Italijo. (1)

Z Jesenic smo bili odgnani 7. februarja 1940 v zloglasno taborišče Bileća trije (Franc Benedičič, Ignac Kralj in Perko Vencelj). (2)

Dva od teh sta ostala med interniranci, ki so pod surovimi razmerami ostali tam do razpusta taborišča. Nato sta bila poslana v domači kraj pod policijsko nadzorstvo, to je konfinacija v domačem kraju. Oblast je bila prisiljena zaradi protesta ljudskih množic razpustiti taborišče v Bileci. Nato si je izmislila nov tip koncentracijskega taborišča in sicer pod plaščem vojne obveznosti. Po do sedaj znanih podatkih je dobilo poziv na »orožne vaje« 48 tovarišev z območja Jesenic. Poslani so bili v taborišče Medjurečje pri Ivanjici. Na orožne vaje so bili klicani na podlagi spiskov državi nevarnih oseb, ne pa po vojaških registrih. Zato ni čudno, da so se med njimi znašli tudi taki, ki še niso bili vojni obvezniki ali bili prestari ali pa so bili invalidi. (3)

Z Jesenic so odšli 23. januarja 1941, prvega aprila pa so se vrnili v posebnem, z rdečim papirjem okrašenem vagonu. Dva dni zatem, to je v četrtek 3. aprila smo imeli srečanje s temi interniranci v gostilni Lasan-Marasevič. Na srečanju sem jim poročal o stanju pri nas in pa o našem delovanju v času njihove internacije. Povedali smo jim, kakšno borbo so vodili

Jeseničani za njihovo osvoboditev, kako smo pošiljali proteste in intervenirali pri oblasteh in da smo imeli na Javorniku in Jesenicah velike demonstracije.

Že na tem srečanju, oziroma sestanku smo obravnavali tudi pretečo vojno nevarnost in sklenili, da se moramo dobro pripraviti na boj proti okupatorju in nacizmu.

Oni pa so pripovedovali, kako so se imeli, kaj so počeli in kako so se obnašali. Pravili so nam o revolucionarnih pesmih, ki so jih tam prepevali, eno od teh so nam zapeli. Ta je bila: Slovenci kremeniti, ki je tako doživela svoj krstni spev na Jesenicah.

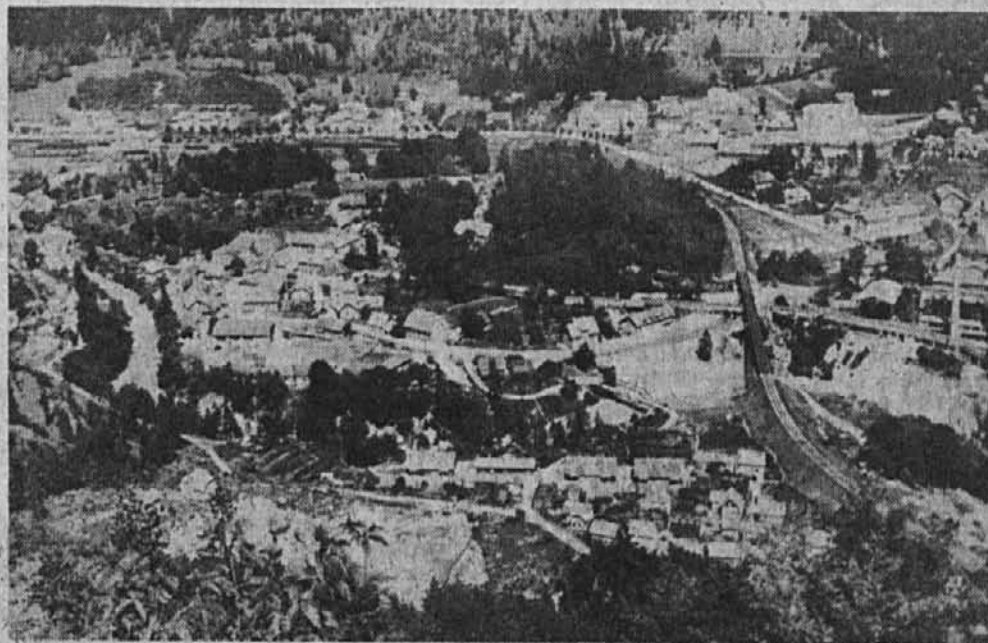
Nekateri od internirancev so po prihodu domov dobili nove pozivnice na orožne vaje. Sedaj je šlo za resnično mobilizacijo.

Grozeča vojna nevarnost je jemala ljudem vsako perspektivo in trezno gledanje na bodočnost ter veselje do dela. Ljudje so lovili novice po ulicah in se zaskrbljeno spraševali, kaj bo. Komuniste so sedaj pozdravljali na cesti ne le naši znanci in prijatelji, temveč tudi nekateri uradniki in tisti, ki so bili pred nekaj meseci še naši zagrizeni nasprotniki.

26. marca je bila aretirana skupina dvanajstih skojevcev z Jesenic. Izdani so bili, ko so imeli sestanek v gostilni Rozman (pri Satanu) na Poljanah. Aretirali so jih žandarji iz Gorj, Sestanek je vodil Boris Kraigher. Iz zapora v Ljubljani so bili izpuščeni 7. aprila.

Z izoliranjem vodilnega in jedra borbenega kadra, režim ni dosegel tega, kar je želel, niti za časa internacije v Bileci niti internacije v Medjurečju. Aktivnosti revolucionarnega boja niso mogli oslabiniti. Protesti in druge javne akcije so se prav v tem času množile. Organizirane so bile tudi protidraginjske demonstracije, posebno velike demonstracije pa so bile ob držav-

(Nadaljevanje na 2. strani)

Jesenice pred okupacijo (leta 1937)

nem prevratu 27. marca, ko so ljudje v povorki šli skozi Javornik in Jesenice, vzklikali revolucionarna gesla, zlasti pa gesla proti vojni, za boj proti fašizmu in za mir.

V tem času doletijo jeseniško delavsko napredno gibanje še drugi udarci. Razpuščeno je bilo delavsko kulturno društvo Enakost, delavski dom pa so delavcem odvzeli.

Pod gospodarskim pritiskom so izsilili prodajo Delavskega doma — rdeče trdnjave, kjer so se med obema vojnama shajali in rastle revolucionarni kadri in kjer se je dvigala njihova razredna in politična zavest.

PARTIJSKA KONFERENCA PRI PUKEL FRANJU NA LIPCACH

Kmalu po moji vrnitvi iz Bileče sem seznanil člane z našim položajem in s političnim delom v internaciji. Govoril sem predvsem o tistem, o čemer nismo mogli pisati preko rednih zvez. Tovariši pa so pripovedovali o njihovem delu in o razmerah v partijski organizaciji.

V tem času je prišlo v jeseniški partijski organizaciji do trenj in nesporazumov med nekaterimi člani in sekretarjem okrožnega komiteja Marijo Žumer. Ta je bila po vrnitvi iz Glavnjače brez stalne zaposlitve in brez stalnega bivališča in jo je bilo prav zaradi tega težje vključiti v širše politično delo. Sele, ko se je poročila s španskim borcem in komunistom Francem Potočnikom, je bil njen položaj legaliziran in se je tako tudi lažje javno vključevala v politične akcije. Spor med njo in nekaterimi člani (Poldetom Stražišarjem, Antonom Talarjem) je bil predvsem zaradi metod dela in zaradi oblik izvajanja nekaterih političnih akcij. Da bi se uredile razmere, je vmes posegel centralni komitej. Sklicana je bila partijska konferenca za okrožje Jesenic, to je bilo v začetku januarja 1941 (4) in sicer v hiši našega simpatizerja Franja Pukla na Lipcah pri Blejski Dobravi. Iz CK KPS sta prišla Boris Kidrič in še neki tovariši, katerega imena ne vem. Z jeseniškega okrožja pa so bili med drugimi navzoči: Marija Žumer-Potočnik, Jože Ažman, Ivan Bertonec, Edi Giorgioni, Viktor Kejžar, Polde in Viktor Stražišar ter Vencelj Perko. Govorili smo o splošnih političnih razmerah v našem revirju in pa o stanju naše partijske organizacije, posebej pa še o nalogah pri pripravah na bližajočo se vojno. Med zaključnimi sklepi je bilo potrjenih nekaj partijskih kazni. Dogovorili smo se o nadaljnjem delu, mene pa so določili za novega sekretarja okrožnega komiteja Komunistične partije Slovenije — Jesenice.

PROSTOVOLJCI

V morečem vzušju vojne psihoze so ljudje v negotovosti pričakovali usodne dogodke. Nekaj dni pred okupacijo so se z Jesenic in Celovce umaknili izpostavljeni nemški uradniki pri KID, skupno z generalnim direktorjem dr. Karlom Nottom. V noči med osmim in devetim aprilom je prodrlo čez Rožco 150 mož močne nemške čete. Vodila sta jo domačina petokolonaša Pavel Lukman iz Jesenic in Andrej Smolej (Kajženkov) iz Mojstrane. Ta četa naj bi preprečila miniranje karavanskega predora. Tega dne je nemška patrola napadla kurirski avtomobil naše vojske. Sofer Jože Vrhunc je bil lažje ranjen in ujet, oficir pa je pobegnil. Vrhunca so Nemci pozneje ustrelili. Vrhunc je bil prva naša žrtev ob začetku vojne.

Za začetek vojne s Hitlerjevo Nemčijo in z njenimi zavezniki štejejo barbarsko nemško bombardiranje Beograda 6. aprila 1941.

Komunistična partija je budno spremljala vsa dogajanja in stalno pozivala ljud-

stvo k odporu. V zadnjih dneh stare Jugoslavije je izdala več letakov in razkrinkavala petokolonaške elemente v državnem aparatu in v vojski. Zahtevala je, da oblast izpusti vse politične zapornike in da se sklene pakt s Sovjetsko zvezo. Ljudstvo je neprestano pozivala k obrambi svoje domovine.

Ze na četrti partijski konferenci KPS, oktobra 1940 nad Šoštanjem, je bil sprejet sklep, da se komunisti odzovejo pozivu na orožne vaje, tudi tisti, ki so bili takrat že v ilegali. S tem je partija hotela, da se vojska čim bolj prepoji z revolucionarnimi kadri in da bi med vojaki in oficirji pridobivali simpatizerje za boj, kot ga je nakazovala komunistična partija.

Sedmega aprila 1941 je poslal CK KPS h generalu Savadinoviču, komandantu dravske divizije oblasti, Borisa Kidriča in Aleša Beblerja, ki sta mu ponudila pomoč partije. Med drugim sta mu predlagala tudi, da oboroži za obrambo severne meje jeseniško delavstvo. Komandant je vse predloge odklonil. Bolj je zaupal sovražnikovi peti koloni, kot pa jeseniškim železarjem.

KPS je vnovič pozvala ljudstvo z letakom 8. aprila 1941 k obrambi domovine in k vstopom med prostovoljce. Centralni komitej je organiziral poseben center, kamor so prihajali komunisti iz Ljubljane in drugih krajev in tu dobili navodila za organizacijo in delo prostovoljcev. Ta center je bil v gostilni Keršič na Celovski cesti. Od tu smo dobili navodila in poziv za organizacijo prostovoljcev na Jesenicah. Prvi prostovoljci iz Slovenije so se začeli zbirati 7. aprila in se odpeljali s posebnimi vlaki v Novo mesto. Vojaško poveljstvo jih je nastanilo v novomeški gimnaziji, ni pa poskrbelo za prehrano, zavračevalo pa je tudi z izročitvijo uniform in orožja.

Istega dne smo imeli na mojem domu na Slovenskem Javorniku št. 102, sedaj Dobravska 10, sestanek. Prisotnih je bilo okrog dvajset tovarišev. Naj navedem nekatere: Jože Gregorčič, Jože in Polde Stražišar, Edi Giorgioni, Valentin Noč, Anton Talar, Franc Krašovec, Ignac Kralj, Franc Rozman, Franc Guzelj, Jože Finžgar, Vencelj Perko in drugi. Govorili smo o dveh zadevah. Prva je bila organiziranje prostovoljcev v jugoslovansko vojsko, druga pa vprašanje narodnega sveta, (5) to je posebnega odbora, ki se je formiral pri občinskem odboru Jesenice. Ta odbor si je zadal nalogo, da počaka okupatorja, stopi v stik z okupacijskimi oblastmi in da »zaščiti« jeseniško prebivalstvo. V tem odboru ni bilo predstavnikov komunistov kot najpomembnejše sile v tem času na Jesenicah.

Ugotovili smo, da hoče ta odbor pripraviti jeseniško prebivalstvo na mirno kapitulacijo. Zato smo sklenili, da pošljemo na občinski odbor protestno resolucijo z zahtevo, da se v ta odbor vključijo tudi komunisti in drugi narodno zavedni ljudje. Resolucijo sta podpisala v imenu vseh navzočih Franc Rozman in Anton Talar in jo izročila mestnemu županu Valentinu Markežu. Kaj se je s to našo zahtevo zgodilo mi ni znano, le to vem, da nismo dobili nobenega odziva. Pozneje smo slišali, da so z jeseniške občine tik pred okupacijo umaknili nekatere dokumente, ki bi kompromitirali prebivalce. Med dokumenti je bila baje tudi naša resolucija. Takratni župan Valentin Markež je pozneje povedal Jožetu Stražišarju, da je telefoniral banu Natlačenu v času, ko so Italijani zasedali Jesenice: »Italijani zasedajo Jesenice«. Vprašal ga je še, kaj naj stori. Natlačen pa mu je odgovoril: »Le mirni bodite«.

O vprašanju prostovoljcev sem v razpravi o tem iznesel stališče CK KPS, da smo tik pred vojno in da se bomo morali proti okupatorju boriti z orožjem. Pozval sem tovariše, ki so sposobni nositi orožje, da se odzovejo pozivu CK KPS in se javijo prostovoljno k vojakom, tisti, ki bi ostali doma, pa naj delajo propagando za prostovoljce in dvigajo med ljudmi moralo in

Vencelj Perko v izgnanstvu

borbeni duh. Dva od navzočih (Kralj in Krašovec) sta bila proti, češ kaj bi šli sedanjemu reakcionarnemu režimu na pomoč. Oglasil se je Gregorčič in dejal, da je stališče CK KPS pravilno in da je naša dolžnost, da se pridružimo boju za svobodo, ne glede na to, kakšen režim imamo. Sklenili smo, da se takoj lotimo organiziranja prostovoljcev in določili naj bo dan odhoda četrtek, 10. aprila, začetno zbirališče pa v gostilni Konič na Javorniku.

Na ta dan se nas je zbralo pri Koniču okrog 20 prostovoljcev. V povorki smo nato odkorakali na Jesenice. Rdečo zastavo je nosil Jože Gregorčič, (6) nam pa so se v spremodu pridružili številni občani, med njim stara komunista Franc Ravnik in Tomaž Wolf. Največ prostovoljcev z območja Jesenic pa nas je že čakalo na železniški postaji. Vsega nas je bilo nekaj nad štirideset (7). Ob slovesu je bilo na postaji veliko ljudi tako svojcev kakor tudi prijateljev. Bilo je zelo razburljivo, prepevali smo borbene pesmi in vzklikali gesla proti vojni in fašizmu. Okrog šeste ure popoldne smo se z vlakom odpeljali proti Ljubljani. Na ljubljanski postaji so vodilni tovariši komunistične partije pričakali in pozdravili došle prostovoljce ter jim zaželeli srečno pot in uspešen boj za svobodo domovine. Tako je našo skupino na železniški postaji pozdravil takratni sekretar CK KPS Franc Leskošek. Na peronu je bilo mnogo ljudi in vzklikali so borbenega gesla. Spominjam se, kako nas je Leskošek v svojem nagovoru predstavil ob vlaku stoječi množici ter posebej omenil, da se med prostovoljci nahaja tudi komunistični župan z občine Koroška Bela.

V Ljubljani smo zvedeli, da je v Novem mestu že polno prostovoljcev in da jih nič več ne sprejemajo. Svetovali so nam, naj se peljemo v Karlovac in se tam priključimo redni jugoslovanski vojski. (8)

V našem vlaku je bila še tudi skupina primorskih prostovoljcev, katere je vodil mlajši tovariš, ki je imel na glavi vojaško kapo — šajkačo. Tudi oni so se peljali v Karlovac, kjer je bilo zbirališče primorskih prostovoljcev pod vodstvom Marušiča.

Po prihodu v Karlovac rano zjutraj, smo se ustavili v neki gostilni, kjer smo se okrepčali. Pripovedovali smo, kam naj gremo, da bi se vključili v vojsko. Ker nam tu ni nihče vedel svetovati, smo se odločili,

Mirko Frankič

da gremo najprej poizvedovat na vojno komando. Šli smo Jože Gregorič, Franc Benedičič in jaz. Med potjo nas je dohitel neki podoficir vojne enote, ki nas je na našo prošnjo peljal do vojnega štaba. Podoficir je bil videti zelo razdražen in se je jezil na Hrvate, ki da izdajajo našo domovino. Rekel je: »Videt će vruga, nije još svega kraj!«

Na komandi nas niso hoteli sprejeti, češ, da nimajo prostora. Z ogorčenjem smo jim povedali, da smo prišli v vojsko, da branimo Jugoslavijo, oni nas pa kratkoma odklanjajo. Oficir s katerim smo se pogovarjali, se je umaknil in nam naročil, naj ga počakamo, da se gre posvetovat. Po vrnitvi nam je sporočil, da nam trenutno ne morejo nič pomagati, da pa naj se ponovno oglasimo po drugi uri popoldne, ko nam bodo povedali kako in kam. Verjetno so v štabu že vedeli, da sta jugoslovanska vojska in država že v razsulu in nas zato niso hoteli sprejeti. Ko smo se vračali proti gostilni, nas je na ulici srečal inž. Stane Oswald, ki je bil že prej vpokican kot rezervni oficir. Pojasnil nam je, kakšna je situacija v Karlovcu. Povedal nam je, da so Jugoslaviji napovedali vojno že tudi Romuni in da bo to storila tudi Turčija ter da je Jugoslavija v razpadu. Svetoval nam je, naj bomo previdni pri svojem ravnanju, kajti znano je bilo, da je Karlovac pod močnim ustaškim vplivom.

Vrnili smo se v gostilno, da bi tam počakali na ponoven obisk na vojaški komandi. Poslušali smo radio. Okrog ene pa zaslišimo posebno obvestilo, da je Pavelič razglasil nezavisno državo Hrvaško in da se je Maček vrnil iz Beograda v Zagreb. Ob tej novici smo bili zelo šokirani. Posebno ogorčeni pa smo postali, ko je v lokalu neka ženska zakričala: »Živela nezavisna država Hrvatska, živel Ante Pavelič!«

Tako smo bili na jasnem, zakaj nas niso hoteli sprejeti na komandi in da moramo v dani situaciji čimprej iz Karlovca. Ugibali smo, ali se naj vrnemo domov, ali pa gremo naprej v Bosno. Računali smo s tem, da bo tam prišlo do spopada med okupacijsko in našo vojsko. Ker pa je bilo to precej dvomljivo, smo se odločili za povratek. Ko smo tako stali pred gostilno, je prikorakala po cesti skupina primorskih prostovoljcev s katero smo skupno prispeli v Karlovac. Povedali smo jim, kakšna je situacija in jim svetovali naj bodo previdni in naj se čimprej umaknejo iz Karlovca. Tovariš, ki

je vodil to skupino, nas je prosil, če bi šel kdo z njim v kasarno Kralja Aleksandra. Tu so se namreč zbirali primorski prostovoljci. Šel sem jaz. V kasarni je bilo mnogo prostovoljcev. Povedal sem jim o nastali situaciji in svetoval, da se naj umaknejo iz kasarne, da jih ne bi okupatorjeva vojska zajela kot vojne ujetnike.

Zvečer smo prišli na postajo, kjer je bilo veliko vojaštva. Vojaški vlak je bil natoovorjen s topovi, vojaškimi vozili in drugim orožjem. Na peronu smo se pogovarjali z nekim oficirjem Slovencem, ki nam je svetoval, da se čim hitreje umaknemo v vlak, ker da ustaši že vohunijo za prostovoljci. Tako smo se ponoči od petka na soboto 12. aprila odpeljali proti Sloveniji. V Novem mestu sem jaz izstopil, ostali pa so se odpeljali proti Ljubljani in naprej. Mislim, da bom v Novem mestu dobil partijsko povezavo, da bi se pogovoril kako naprej. Tisti večer, ko smo se peljali skozi Ljubljano je bilo rečeno, da bodo šli proti Novemu mestu člani CK in se tam priključili prostovoljcem. Ker v splošni zmešnjavi tu nisem dobil nobene zveze, sem odšel proti domu. Priključil sem se skupini ljudi, ki se je vračala s kamijonom proti Ljubljani. Na cestah smo srečavali veliko razpuščenih vojakov. Pri Mirni peči so nas napadli nemški avioni. Poskakali smo v jarke. Ker ni bilo izgleda, da bi se lahko peljali naprej, sem peš nadaljeval pot v družbi dveh povratnikov. Šli smo preko Janč do Save in v Domžale. Od tu naprej sem šel sam peš do Kranja. V poznih večernih urah sem se oglašil pri znanцу komunistu Ivanu Bajtu, naslednji dan pa sem se še sestal s komunistom Rudijem Papežem. V Kranju sem ostal dva dni, zatem pa sem se z avtomobilom odpeljal proti domu. V Žirovnici sem izstopil in se 14. aprila previdno vrnil na Javornik. Zvedel sem, da so vsi ostali srečno vrnili pred dvema dnevi.

Skupina prostovoljcev, sestavljena iz pripadnikov Sokola in krščanskih socialistov, pa je šla z Jesenic z vlakom že prej, to je v terek osmega aprila. O potovanju in dogodkih te skupine mi je pripovedoval Mirko Frankič, ker je bil tudi on med njimi. Kdo je bil organizator teh prostovoljcev, mi ni vedel povedati. Omenil pa je, da so bili na predvečer v »pajzelnu« v črnem konzumu (to je klerikalnem konzumu) Mirko Frankič, Ivan Kavčič, Pukšič mlajši in Albin Noč. Ko so govorili o prostovoljcih, je bil Albin Noč proti. Nekdo je omenil, naj gredo prostovoljci na občino k dr. Zalokarju, da bi jim izdal potrdila o neoporečnosti posameznikov. Ne spominjam se pa, kdo je vodil, če je sploh kdo vodil njihovo skupino. Vseh udeležencev je bilo nekaj nad dvajset. Ne spominjam se pa vse imen. (9)

Skupina se je odpeljala z vlakom. S seboj so imeli slovensko zastavo. V Kranju se jim je pridružilo pet ali šest prostovoljcev. Ko so prispeli v Ljubljano, jih je na postaji pozdravila množica ljudi. Nadaljevali so vožnjo do Novega mesta. Tam so prenočili. V gimnaziji v Novem mestu, kjer so se zbirali prostovoljci, je bilo zbranih že okrog petsto mož. Tu je bil štab za prostovoljce. Vodil ga je major, ki je bil brez ene roke. Odpremljal je prostovoljce naprej. Ta skupina je v sredo 9. aprila proti večeru nadaljevala pot preko Karlovca v Zagreb. Tja so prispeli 10. aprila zjutraj. Napotili so jih v šestindesetih pešpolk. V kasarni so jih sprejeli pripadniki »hrvatske seljačke zaščite«. Ti so bili opremljeni z različnim orožjem, nosili so klobuke s krivci. V kasarni so jim ponudili le slamo, prostovoljci pa so zahtevali orožje in da jih pošljejo na desni breg Save, da bi tam branili položaje. Na to zahtevo jih je nek polkovnik nagnal in rekel, da tega ne bo storil, ker nima nobenega takega ukaza.

Dopoldne so prihajali v kasarno nižji oficirji brez epolet, ker jim jih je seljačka zaščita potrgala. Popoldne 11. aprila je eden izmed oficirjev sprožil alarm, češ, da

so Nemci že blizu Zagreba. Prostovoljci so takoj vedeli, kaj jih čaka, če ostanejo v kasarni, da bodo lahko ujetniki. Zato so raztrgali občinska potrdila in odšli iz kasarne na Ilico. Medtem so Nemci prodrli s tanki v Zagreb. Mačkovi in Paveličevi pripadniki so jih navdušeno sprejeli s cvetjem in vzklikanjem: »Spasitelji«, prostovoljce pa: »Prokleti Kranjci«. Bilo je streljanja, nekaj žrtev, a nihče izmed Jeseničanov ni bil zadet. V tej situaciji so se prostovoljci začeli umikati proti Sloveniji, preko Sotle do Brežic. Tu so Frankič, Šavli, Čufar in Leskovic prenočili v nekem skladišču.

Zjutraj 12. aprila pa so šli proti Novemu mestu. Tu so ostali nekaj ur in obiskali neko znanko. Potem so doživeli bombardiranje. Šli so peš naprej skozi Ljubljano do Jesenic. Med potjo so srečali dr. Aleša Stanovnika, znanega borca za delavske pravice, svobodo in demokracijo. Čeprav je bil vpoklican v vojsko kot rezervist je bil ob srečanju že v civilu. Po Gorenjskem so med potjo srečevali italijanske vojake. Zvečer na veliko nedeljo 13. aprila pa so prispeli domov. Ostali prostovoljci iz te skupine so se že v Zagrebu razkropili in se vsak po svoje vrnili domov. Nekateri so se odpeljali z vlakom. Od teh prostovoljcev ni bil nobeden zajet.

In tako je bila prostovoljska pot obeh skupin z grenkim občutkom končana z zavestjo, da se bomo morali v svojem nadaljnjem boju zanašati le na svoje lastne sile, na našo partijo, zavedajoč se, da je pravi boj šele pred nami.

OKUPACIJA IN PRVE ARETACIJE

11. aprila so italijanske enote s pomočjo nemških alincev zasedle Jesenice. Kaj so ljudje takrat čutili, lahko sklepamo iz tega, da sta viseli samo dve nemški zastavi. Vsi pa le niso čutili tako. Med tem se je že vrnila peta kolona iz Avstrije. Tudi oblastniki, ki so podpirali priključitev k trojnemu paktu, pozdravljali fašizem in smrtno sovražili komuniste, so sedaj pokazali svoj pravi obraz. Občinski odbor je ponižno pozdravil Italijane in jim v znak priznanja njihove oblasti izročili kjuče občine.

17. aprila je nemško komandno poveljstvo proglasilo brezpogojno kapitulacijo Jugoslavije. Naslednji dan je jugoslovanska vojska položila orožje. Tako je v dobrih desetih dneh razpadla predaprilska Jugoslavija.

Italijanska oblast ni dolgo trajala na Gorenjskem. Že 19. aprila so oblast prevzeli Nemci. Za vojaškimi oddelki se je na Jesenicah kmalu nato nastanil še Gestapo in sicer v Kovačevi hiši, ki stoji nasproti Zelezarne. Gestapo je takoj začel s svojim strahotnim delom. Aretacije so se vršile po navodilih domačih Nemcev in petokolonašev. Nemcev je bila na Jesenicah le majhna peščica, imeli pa so skoraj vse vodilne položaje v Zelezarni, najboljše plače in stanovali v najlepših vilah.

Koncem aprila 1941 so bili aretirani sokolci in drugi kulturni in gospodarski delavci ter bili takoj prepeljani s kamioni v celovške zapore. To se je ponavljalo vsak dan. Ječe so se polnile, po cestah se neprestanoma vozili veliki blindirani avtobusi z napisi: »Für besondere Aktien!«

PARTIJSKA KONFERENCA NA JAVORNIKU IN SREČANJE 1. MAJA

Zadnje dni aprila ali prve dni maja, datuma se natančno ne spominjam, sem šel po navodilu v Ljubljano. Javka je bila v vogalni hiši v Studentovski ulici, nasproti glavnega trga. Oglasil sem se pri naši zvezi šivilji in znani borki Idi Sabo-Kovač. Preskrbela mi je zvezo s Borisem Kidričem. Dobila sva se popoldne tega dne v Tivoliju. Z menoj je bila tudi moja žena. Kidrič me

(Nadaljevanje na 4. strani)

je vprašal, kakšno stanje je na jeseniškem področju, potem pa mi je povedal, da je ustanovljena osvobodilna protifašistična fronta. Sestavljena je iz predstavnikov komunistične partije, krščanski socialistov, demokratičnega dela Sokola in naprednih kulturnih delavcev. Dal mi je navodila, kako naj na terenu organiziramo odbore Osvobodilne fronte. Obrazložil je tudi naloge teh odborov, kot so zbiranje denarnih sredstev, prenašanje in trosenje literature, pisanje parol, zbiranje orožja, priprave za oborožen odpor.

Nekaj dni zatem smo imeli ponoči partijsko konferenco pri meni na domu. Okna smo zastrli z dekami, tovariši so prihajali posamezno z zadnje strani, skozi vrbe ob Suvi, moja žena pa je pazila, da ne bi prišla kaka nepoklicana oseba. Obravnavali smo navodila, ki jih je dal Kidrič in, kolikor se spominjam, sprejeli naslednje sklepe:

Ustanovi se odbor protifašistične fronte za Jesenice, v katerega se povabijo zastopniki krščanskih socialistov in Sokolov. Anton Talar in Albin Pibernik naj bi dobila povezavo s pripadnikom Sokola Lojzeto Božičem. Z njim sta skupaj delala v tovarni. Z njegovo pomočjo naj bi govorila tudi z znanim delavcem v nacionalnih vrstah Valentinom Zupanom. Za razgovor z zastopniki krščanskih socialistov pa sva bila določena Jože Čelesnik in jaz. Govoriti sva morala z dr. Potočnikom, Šavlijem in Alojzom Pukšičem. Za vojaške priprave je bil zadolžen Jože Gregorčič, za zbiranje orožja pa Valentin Noč. Za skrivališče orožja smo določili novo greznico na mojem dvorišču, katere takrat še nismo uporabljali in še ni bila priključena na stranišče in kanalizacijo.

Ko smo začeli z akcijo, so nas dogodki prehiteli. Naše aretacije so začasno zaustavile začeto delo in to je tudi osnovni vzrok, da je na Jesenicah prišlo sorazmerno pozno do formiranja odborov OF. Imeli pa smo že celo mrežo posameznih zaupnikov, ne samo komunistov in simpatizerjev, temveč tudi pripadnikov iz drugih vrst, ki so podpirali protinemške akcije. To nam najboljše dokazuje številčnost in struktura ljudi, ki so med prvimi odšli k partizanom.

Nekateri viri navajajo, da je bila partijska konferenca 20. aprila na Slamnikih. Meni o tem ni nič znanega. Sam sem bil prvič na Slamnikih septembra 1941, morda gre tu za kakšno manjše srečanje komunistov. Če pa je bila, je pa to moralo biti pozneje, ko so nas Nemci že aretirali.

Po moji aretaciji je postal sekretar okrožnega komiteja Jesenic Viktor Kejžar.

Prišel je prvi maj. Ta mednarodni delavski praznik smo tega leta praznovali, bolje rečeno, podoživljali pod nemško okupacijo. Da bi prvemu maju odvzel pravi revolucionarni smisel in pomen, je Hitler proglasil ta dan za državni praznik. Tega dne so bile Jesenice preplavljene s Hitlerjevimi zastavami, izobešene so bile v glavnem po tovarniških objektih, javnih ustanovah in pri petokolonaških. Videti je bilo vse rdeče, le zloglasni simbol nacizma – kljukasti križ – nas je opozarjal na realnost situacije.

Nekateri so hudomušno pripomnili: »No, rdeče zastave že imamo, znebiti se moramo samo kljukastega križa, pa bomo v socializmu.«

Nismo se hoteli zapreti v svoje domove, šli smo tja, kjer bi se lahko srečali z našimi tovariši. Delavski dom na Jesenicah je bil prodan in je bil v rokah kranjske industrijske družbe, ki je sama slavila Hitlerjev praznik. Zato smo se dobili v gostilni Konič na Javorniku. To ni bil nikak formalen sestanek, kot so ga nekateri označili, pač pa običajno srečanje, kateremu je dal pečat naš prvi maj. V tem smislu smo se tudi pogovarjali. Komentirali smo trenutno

Билеца — Логор

Panorama Bileče

stanje, ugibali, kaj nas čaka in se spraševali, kdaj bomo zopet lahko ta praznik praznovali v svobodi in mu dali pravi pomen.

Nekateri posamezniki so trdili, da je bilo to srečanje neprimerno in da smo s tem dali Nemcem podatke za poznejše aretacije. Čeprav so bili Nemci dobro informirani o nas posameznikih in o našem delu, sestanka pri Koniču niso očitili nobenemu naših zapornikov na zaslišanju v Begunjah. Res je, da smo se takrat še kar svobodno gibali. Nekaj dni zatem pa, ko je prišel kranjski komunist Rudi Papež in nam prinesel sporočilo, oziroma direktivo centralnega komiteja, da se umaknejo vsi komunisti v polilegalo, pa je bilo drugače. Od tistega dne nisem več spal doma, zadrževal sem se pri svoji nečakinji Eli Medvešček. Le včasih sem šel domov po kakšnem opravku. To mi je pa ob neki taki priliki spodletelo in padel sem v roke Gestapu.

Ko so celovški zaporji postali pretesni, so začeli ljudi vlačiti v Begunje in Šentvid. 1. maja 1941 sta bila aretirana tudi odvornika dr. Aleš Stanovnik in dr. Ivo Štampihar, aretirana pa je bila še cela vrsta drugih. Odpeljali so jih v Šentvid, kjer je bil center za preseljevanje Slovencev. Od tu so 1. julija 1941 začeli preseljevati jeseniške družine v Srbijo, Italijo, Hrvaško in Nemčijo. Z Jesenic je bilo v 54 avtobusih prepeljanih nad 500 ljudi.

NAŠA ARETACIJA IN ZAPOR V BEGUNJAH

V začetku druge polovice maja pa je Gestapo začel z aretacijami v pretežni meri med delavstvom. Odpeljali so jih v begunjske zapore. Sam sem bil aretiran 21. maja. Živel sem že v pol ilegali. Ravno takrat pa sem prišel domov po nekem opravku in sta prišla gestapovca Druschke in domačin petokolonaš Sinkovec. Odpeljala sta me v gestapovski zapor v Kovačevi hiši. Tu je bilo že precej aretirancev. Popoldne so nas naložili na avtobus in odpeljali v Šentvid. Med vožnjo smo zapeli internacionalo, Druschke, ki nas je spremljal, pa je zahteval, da utihnemo.

V Šentvidu smo zagledali v civilu bivšega kaplana s Koroške Bele Antona Duhovnika (10). Opravljal je neke administrativne posle. Ko smo bili postavljeni v vrsto, je hodil mimo nas, nas opazoval in se nam posmehoval. Nekaj je pisal v beležnico. Verjetno je povedal naprej, kakšni ljudje smo. Še isti večer so nas odpeljali v begunjske zapore. Nastanjeni smo bili v

prvem oddelku. Kolikor se spominjam smo bili tu: Franc Benedičič, Štefan Barbarino, Franc Dolinar, Edi Giorgioni, Ciril Grintov, Ignac Kralj, Albert Kraguljnik, Franc Krašovec, Pavel Klemenčič, Valentin Noč, Rudi Otrin, Franc Resman, Franc Rozman, Jakob Reinhart, Janez Šmid, Janez Tavčar, Alojz Žindar, jaz in še nekaj drugih. Med nami je bil tudi slikar in karikaturist Kondor iz Murske Sobote. Napravil je nekaj karikatur, med drugimi Ignaca Kralja, Franca Mohoriča in mene. Držali so nas v strogi disciplini, od nas so zahtevali absolutno spoštovanje njihovih organov. Tako je moral eden od nas vsakič, ko je vstopil kdo od njihovih ljudi v našo sobo, zaklicati »Achtung«, vsi ostali pa smo morali skočiti pokonci in ga pozdraviti z mirno držo. Domenili smo se, da bomo nalašč klical bolj tiho, da ne bi mogli vsi slišati tega poziva in zato tudi ne bi vedeli, da je treba pozdraviti. Ob neki taki priliki nas je komandir opozoril, da je treba besedo »Achtung« zaklicati bolj s poudarkom. Naročil je Jaku Reinhartu, da on to pokaže. Jaka je imel namreč močan glas in je z vso močjo zakričal »Achtung«. Se sam komandir se je ustrašil. Pozneje je vedno nekdo zakričal to besedo, kar se da najbolj glasno, da smo tako ironizirali te pruske metode. Med nemškimi osebjem je bil tudi nek oficir Avstrijec in smo po njegovem obnašanju sklepali, da ni prijatelj Nemcev. Ob takih naših pozdravih se je potuhnjeno posmejal in odšel iz sobe.

Vsak dan so nas vodili na vrt, kjer smo morali na njihovo komando tekati, lesti, vstajati in podobno. Namen tega drila je bil v tem, dabi nas podredili svoji volji in k slepi poslušnosti. Bilo je na binkoštni ponedeljek, ko so nas peljali na vežbanje, smo tiho prepevali pesmi. Spominjam se, da smo zapeli tudi Bilečanko, ki je kar ustrezala našemu položaju. Začeli smo vaditi. Poveljeval je nek pruski podoficir. Podil nas je in hitro menjaval povelja: teci, lezi, vstani in zopet teci, itd. Bili smo že precej upehani. Ustavil nas je in posmehljivo vprašal, če smo utrujeni. Nekaj nas je dvignilo roke in s tem dali vedeti, da smo utrujeni. Nemeč je očitno pričakoval, da ne bomo upali priznati, da smo utrujeni. To ga je silno razjezilo in nas je ponovno pogljal po vežbališču. Po hitrem tempu povelj so nekateri že omagali. Ponovno nas je vprašal, če smo utrujeni in na naš pritrdilni odgovor nas je ves besen pogljal tretjič naokrog. Nismo dolgo tekli, ko sta onemogla obležala Ignac Kralj in Franc Mohorič. Ustavil je vaje in ironično rekel: »Sedaj pa niste več utrujeni« in nas odgnal nazaj v sobo.

kakšno tako vprašanje, da bom že videl, kam bom prišel in me napodil z besedami: »Marš hinaus«.

Ze v Begunjah smo Krašovec, Benedičič, Rozman, Kraguljnik in jaz pripravljali beg, pa nam je selitev prekrizala načrte.

Naložili so nas na tri kamione, prekrite s plahto. Imel sem namen, da med prevozom pobegnem. Zato sem se obotavljal tako dolgo, da sem sedel na zadnjo klop kamiona. Ker pa sta se poleg mene vsedla dva stražarja z brzostrelkama, ni bilo primerne trenutka, da bi lahko skočil s kamiona in pobegnil. Odpeljali so nas v taborišče Kraut nad Špittalom na Koroškem. Tu so nas takoj postavili v vrsto in nas predali tamkajšnemu Lagerführerju Fischerju. Tega so seznanili tudi z mojim raportom. Takoj me je poklical iz vrste. Tako sem bil že ob prihodu zaznamovan pri vodstvu taborišča.

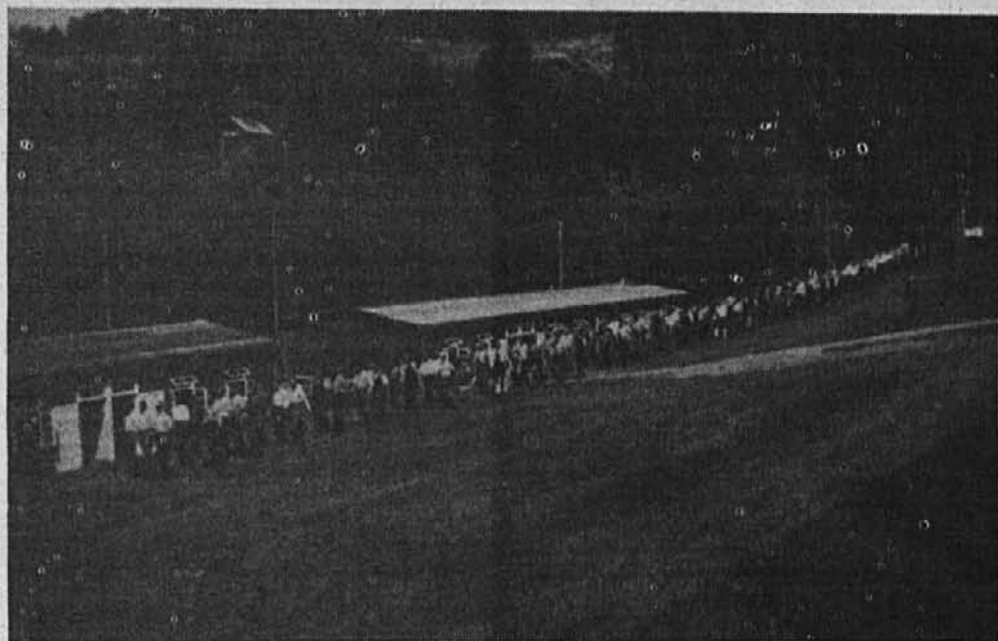
Namestili so nas po barakah, ki so bile postavljene na obronku njiv in travnika. Prostor je bil ograjen z bodečo žico, čuvali pa so nas avstrijski žandarji. Stvari, ki smo jih prinesli s seboj so nam pustili. Dobili smo delovne obleke. Tudi tu so hoteli vedeti kaj zna kdo delati, ker so tudi oni rabili take ljudi. V bližini so gradili novo cesto, zato so rabili največ zidarjev. Med te sta se prijavila Rozman in Franc Krašovec. Tudi jaz sem se prijavil. Povedal sem, da sem delal dalj časa pri gradbincih in da sem več zidarskega dela. Dodeljen sem bil zidarju internirancu Italijanu. Delala sva ob cesti odtočne kanale. Benedičič pa se je zopet javil v krojaško delavnico.

Pred delom in po delu smo morali na dvorišču korakati. Lagerführer Fischer je nekega dne zahteval, da zapojemo kakšno pesem. Peli smo bolj simbolične pesmi, med drugimi Jaz pa pojdem na Gorenjsko in Dol čez izaro. Potem nas ni več silil peti. Pred večerjo je bil običajno apel. Na njem so nam poročali o velikih uspehih na bojiščih, o ogromnem vojnem plenu in o milijonih zajetih ruskih vojakov. Razglašali so, kako nemška vojska nezadržno prodira proti Leningradu in Moskvi. S tem so hoteli zlomiti našo moralno in prikazati vsemogočnost nemške vojske, ki bo sigurno zmagala.

V takem vzdušju smo še kar naprej razmišljali, kako bi pobegnili. V začetku smo »sanjarili«, da bo partija organizirala kak kanal za naš beg, ali pa, da nas bo rešil kdo drug. Med interniranci, med katerimi so bili tudi Korošci, Poljaki in drugi državljani, nismo uspeli dobiti stika, da bi nam kdo pomagal pri naši nameri. Sklenili smo, da bomo sami skušali pobegniti. O tem smo sporočili svojcem in želeli, da nas pride kdo od njih obiskat, da bi se o tem pogovorili.

Se prej bi povedal, kako je bilo med tem z mojo ženo. Prvega julija so jo Nemci odpeljali v Sentvid. V tej izseljeniški bazi sta se že bila dr. Štempihar in dr. Stanovnik. Nemci so oba zaposlili, pomagala sta v administraciji. Ko sta zvedela za mojo ženo, sta sklenila pogovoriti Nemce, da bi jo izpustili. Do takrat so namreč selili celotne družine skupaj. Ker pa sem bil jaz v Krautu sta predlagala naj ženo izpustijo, dokler ne pripeljejo mene v Sentvid. Po enem tednu so jo izpustili. Na Bledu so ji vrnili ključke od zaplenjene hiše, niso ji pa hoteli dati propustnice za Kraut.

S Kraševčevu Marijo sta se domenili, da bosta šli ilegalno na Koroško. Marija je dobila zvezo z nekim železničarjem, ki bi jima omogočil prehod skozi karavanski predor. 27. julija je uspelo Kraševčevi in moji ženi, da sta prišli v Kraut. Ko sta prišli zjutraj na dogovorjeno mesto, ni bilo nikogar. Odšli sta v Kranjsko goro in se ustavili v hotelu pri Kernštajnovih. Pri njih so se zadrževali Nemci. Kernštajnova sta dosegla, da jima bo nek Nemec omogočil prehod preko meje. Obe sta rekli, da

Taborišče Kraut leta 1941

imata v Avstriji sorodnike in da bi jih radi obiskali. Moja žena je imela s seboj še potni list na dekliško ime. Orožnik je pristal, da jima pomaga čez mejo. Povedal jima je ob kateri uri morata biti na avtobusu za tja in za naslednji dan za nazaj. Takrat je imel on kontrolo na meji.

Na komandi taborišča Kraut so bili nekoliko začudeni, ker nista imeli dovolilnic. Vendar so se dali pogovoriti in jima dovolili obisk. Sestali smo se ločeno. Ženi sem povedal, da pripravljamo pobeg in da nam morajo pri tem pomagati. V tem času, ko bomo mi pobegnili naj bi se najbližja sorodniki umaknili od doma, da jih ne bi zaprli. O tem naj obvesti tudi Gregorčiča. Naročil sem ji, ko bo vse to opravila, naj mi to takoj sporoči.

V sredo 30. julija sem dobil obširno pismo. Žena je pisala le o nepomembnih zasebnih zadevah. Na notranji strani kuverte pod svilenim papirjem pa je napisala z nevidno pisavo — z galunom posebno sporočilo. S pismom sem takoj šel k Benedičiču, ta je z vročim likalnikom potegnili preko kuverte in pokazalo se je besedilo: »Vse urejeno, storite svojo dolžnost«.

Se isti večer smo se dogovorili Franc Krašovec, Franc Rozman, Franc Benedičič, Ivan Tominc in jaz, kdaj in kako bomo pobegnili. Tominc je predlagal, da bi v svojo skupino sprejeli še njegovega tovariša iz Kranja Ručigaja. Rekel je, da je zanesljiv fant in da želi tudi on pobegniti. Strinjali smo se s tem. Za beg smo imeli dve varianti: da pobegnemo vsi naenkrat in sicer ponoči preko žice, ali da bi tisti, ki smo hodili na delo izven taborišča, pobegnili z delovnega mesta. Benedičič pa, ker je bil stalno v taborišču, naj bi pa v temi pobegnil iz taborišča. Sprejeli smo drugo varianto, prva bi bila preveč tvegana. Petek, 1. avgusta smo določili za dan pobega. Napravili smo načrt, kaj bomo morali prenesti iz taborišča (plašč, nahrbtnik, hrano in drugo) in kje bomo skrili. Drugo jutro je prišel k meni Franc Rozman in mi omenil, da se je premislil, ker je bolan in ne more tvegati takega napora. V tej situaciji ga nisem prepričeval, pač pa sem ga prosil, da mi pomaga odnesti nekaj stvari v določeno skrivališče. Ručigaj je rekel, da bo lažje pobegnil iz taborišča, kot pa z dela.

»Tega dne smo šli na delo kot običajno, le pod delovno obleko smo oblekli svojo obleko. Delal sem kot navadno na cesti z Italijanom, naju pa je stražil orožnik. Kakih petdeset metrov stran je bila lesena baraka

za orodje, okoli dvajset metrov za njo pa je bil že gozd. Na drugi strani se je svet spuščal v nižino. Okrog tretje ure popoldne sem prosil orožnika, da grem na potrebo. Šel sem za barako in opazoval orožnikovo pozornost. Ko je bil obrnjen v drugo smer, sem skočil v gozd in se spustil globoko navzdol v temno grapo. Bil sem že kake pol ure daleč od delovišča. Tu sem slekel delovno obleko, se obril, nataknil črna očala in čakal, kaj se bo zgodilo. Malo višje nad cesto je stala na samotnem kraju cerkva. To smo določili za zborna mesto in sicer ob desetih zvečer. Razpoznavni znak je bil čukovo oglašanje.

Ko se je začelo mračiti, sem se previdno in počasi vrnil nazaj proti robu gozda. Bila je že tema in nisem slišal nobenega glasu. Šel sem do skrivališča po svoje stvari in nato k cerkvi na zborna mesto. Sem sem prišel prvi. Bilo je malo pred deseto. Dolgo sem čakal, ura je že odbila pol enajstih. Nobenega od nikoder. Šele čez čas sem zaslišal čukov glas in se mu odzval. Prišla sta Tominc in Krašovec. Kmalu za tem smo zaslišali nekaj strelav v taborišču. Nato je prišel tudi Benedičič. Povedal je kako je bilo v taborišču in kako je pobegnil. Nemci so takoj po prihodu z dela sklicali zbor in povedali, da so trije pobegnili, da nas že zasledujejo, da nas bodo našli in strogo kaznovali. Ručigaj in Benedičič sta ta čas izkoristila in preko žice pobegnili. Benedičič si je dal na roke sukunjene copate in kot mačka preplezal žico in skočil na drugo stran. No in takrat so padli strelji. Ručigaja ni bilo. Čakali smo ga do pol ene ponoči, več pa nismo upali tvegati. Odšli smo na pot. Pozneje smo zvedeli, da je tudi on srečno ušel in se zatekel k stricu na Koroškem in se nato tudi srečno vrnil domov.

Do jutra smo prišli do Millstättskega jezera. Ker je bilo preveč nevarno, da hodimo skupaj, smo se razšli in dva po dva odšli po različnih poteh. Krašovec in Tominc sta šla skupaj, midva z Benedičičem pa skupaj. Hodila sva zelo previdno. Do večera sva prišla do velikega kamnoloma Weissenstein. Nahajal se je na levi strani Drave. Nedaleč od tu sva šla preko mostu na drugo stran Drave. Tod pelje cesta proti Beljaku. Raje sva se umaknila v gozd in tod prišla do noči do neke jase, kjer je bila trava pokošena. Vlegla sva se v kopice in zaspala. Zgodaj zjutraj sva nadaljevala pot kar po gozdu. Ker je pa bila močna rosa, sva se odločila, da greva po cesti dalje proti Beljaku, kamor sva prišla okrog enajstih dopoldne. Nadaljevala sva pot v smeri Kepe in prišla do vasi Spodnje Rute. Bila sva lačna in vsa mokra. Na

samem je bila kmetija. Odločila sva se, da greva tja in se tu nekoliko urediva. Na kmetiji sva našla starejšega možakarja in njegovega sina. Prosil sva ju, če bi lahko dobila kaj toplega za pod zob in da bi se rada tu malo odpočila. Gospodar* je pojamral, da nima hrane, ker mora vse odati, da pa ima krompir. Ker sva imela s seboj konzerve, sem predlagal, da skuha krompir in da toplo mleko, midva pa mu bova dala konzervo. Možakar se je strinjal s tem. Medtem sva se sezula, dala sušit nogavice in se vsedla na travo. K nama je prisedel sin in smo se začeli pogovarjati. Vprašal naju je odkod prihajava in kam sva namenjena. Rekla sva, da sva zaposlena v kamnolomu Weissenstein, da pa greva domov k svojim domačim na Jesenice. Omenil je, da so tam njegovi sorodniki in sicer Rošičevi. Te ljudi sva midva poznala, saj je bila Rošičeva družina znana privrženka naprednega delavskega gibanja, hčerkin mož Viktor Kejžar pa je bil znan jeseniški komunist in revolucionar in tisti čas sekretar okrožnega komiteja Jesenic. Sin se je umaknil v hišo.

Zatem pa je prišel okrog gospodarskega poslojpa avstrijski žandar in naju zagledal, repetiral puško, prišel k nama in pozdravil s »Heill Hitler«. Odgovorila sva mu z enakim pozdravom. Zahteval je, da se legitimirava. K sreči ali nesreči sem imel pri sebi legitimacijo. Nekaj časa jo je ogledoval, nato pa vprašal, kam greva. Začela sva mu pripovedovati, da sva tu že dalj časa, da delava v kamnolomu Weissenstein in da bi rada šla domov pogledat, kako se imajo domači. Spraševala sva ga za avtobusno zvezo, on pa kot da bi vedel, ja začel kazati proti Kepi in omenil, da je tam kočja in naj bi šla v tisto smer. Orožnik je govoril nemško, ko pa je videl, da midva ne znava dosti, je začel govoriti v slabi koroški slovenščini. Zgledalo je, da mu nisva bila sumljiva. Šel je v hišo. Midva sva bila nervozna in sva se hitela obuvat. Nato je gospodar prinesel v oblicah kuhan krompir in zavreto mleko. Kar hitro sva zmetala to v sebe. Za tem sem šel v hišo, da dam obljubljeno konzervo. Žandarju so se kar zaiskrile oči. Zato sem tudi njemu ponudil eno. Zelo rad jo je vzel, na kar sem mu dal še eno in to zadnjo iz skrite rezerve ter odšel ven. Poslovala sva se od kmeta, ki je naročil še pozdrave za Rošičeve. Žandar pa je šel kar z nama in spet začel kazati proti Kepi. Povedal je, da je iz Beljaka, kjer ima majhno trgovinico in veliko družino. Dodal je še, naj se tepejo tisti, ki imajo velike trebuhe in ki vedo zakaj. Na to njegovo govorjenje sva kar molčala. Ni sva še bila sigurna, če resnično iskreno govori, ali je to le provokacija. Z nama je šel do zgornjih Rut, naju peljal v gostilno in naročil za vse tri pivo. Spili smo, nama se je mudilo. On pa je šel še nekaj korakov z nama, še enkrat pokazal pot in naju še opozoril, da je mogoče zgoraj patrolja, da naj bova previdna. Kar verjeti nisva mogla, da sva po tako srečnem naključju naletela na človeka, ki nama je hote ali nehote toliko pomagal.

ZOPET DOMA IN PRVO SREČANJE S PARTIZANI

Do osme ure sva prišla pod vrh Kepe. Stemnilo se je in nisva videla poti. Odločila sva se, da prenočiva kar pod smreko. K sreči ni bila noč prehladna.

Zjutraj sva krenila proti Savski dolini in se previdno ozirala naokrog. Okrog dvanajste ure sva prišla nad Belco in se ustavila nad domačijo dr. Mihe Potočnika.

Benedičič je šel v hišo, da vidi če je Miha doma. Prosil naj bi ga, če se lahko za kratek čas zadrživa pri njemu. Na srečo je bil doma in vstopila sva v hišo. Da bi se izognila eventualnemu presenečenju, sva se umaknila na senik. Potočnikova žena nama je skuhala ajdove žgance. Miha sem prosil, če bi šel k tovarniškemu delavcu komunistu Šiferju v Mojstrano in mu naročil, naj sporoči Lovru Albrehtu, da se

bova midva z Benedičičem naslednji večer ob osmi uri oglasila v gozdu Zastrana na Koroški Beli.

Od Potočnika sva šla v mraku po gozdu proti Jeseniškim rovtom. Prespala sva v nekih svislih, zjutraj pa se napolila proti Javorniškem rovtu, izogibala sva se, da se ne bi srečala z ljudmi. Malo pred osmo uro zvečer sva že bila na dogovorjenem mestu. Nisva dolgo čakala, ko sva zaslišala previdne korake in rahlo požvižgavanje. To je bil znak, da naju že pričakuje Albreht. Približala sva se mu in smo se pristrčno pozdravili. Vesel je bil, ko naju je zagledal. Na kratko nama je pojasnil, kako je bil obveščeni. Odšli emo proti Kresu in malo naprej nad cerkvijo zavili v hišo Franca in Rezke Sušnik. Bila sta to naša simpatizerja in sodelavca. Rezka je imela že pripravljeno dobro večerjo. Po krajšem razgovoru smo krenili naprej, ker bi rada še to noč dobila zvezo s partizani. Štab je bil takrat nad Cimpkovo domačijo (Praprotnikovo). Bilo je veselo snidenje, tu sva se sestala z Gregorčičem in Poldetom Stražišarjem. Tako sva z Benedičičem srečno prišla v partizane in tako se je začela tudi pot najinega partizanskega življenja. Iz taborišča smo pobegnili prav na dan 1. avgusta, ko so imeli naši partizani prvi večji spopad z Nemci na Obranci na Mežaklji. Takrat sta padla prva naša partizana Viktor Arzenšek in Ferdo Koren.

Tudi Krašovec in Tominc sta se srečno vrnila in se priključila partizanom. Vsi štirje Krašovec, Benedičič, Tominc in Ručigaj so v boju žrtvovali svoje življenje za našo svobodo.

PRIPOMBE:

1. Zaprti obsojeni so bili Tone Čufar, Pavel Demak, Angela Slivnik-Saračević, Ivan Sedej (bil po prestani kazni izgnan v Italijo). V tem času so bili aretirani in zaprti Ignac Kralj, Stanko Fende, Jože Egart in Vencelj Perko.
2. Iz cele Gorenjske smo bili internirani leta 1940 v Bileči le trije. Tomaž Godec iz Bohinjske Bistrice ni bil interniran v Bileči, kot navajajo nekateri pisci.
3. Tudi jaz nisem bil vojni obveznik, ker sem bil na prvem naboru spoznan za nesposobnega za vojaško službo zaradi oči. Tako poziva na orožne vaje nisem dobil, nameravali pa so me ponovno poklicati na nabor in me poslati v Medjurečje. To mi je sporočil dr. Aleš Stanovnik, katerega je o tem obvestil višji policijski uradnik Cermak. Zaradi tega sem se po nasvetu za nekaj časa umaknil z Jesenic. Vrnil sem se, ko sem dobil obvestilo, da je zadeva že mimo in da ne bo novih vpoklicev.
4. Omenjena konferenca ni bila 2. februarja 1941, ker so v tem času bili nekateri udeleženci že v vojaškem taborišču Medjurečje. Tam so se nahajali od 23. januarja do 27. marca 1941.
5. Narodni svet za Slovenijo, v katerem so bili predstavniki slovenske ljudske stranke, jugoslovanske nacionalne stranke, narodno radikalne stranke, socialistične stranke Jugoslavije in neodvisne stranke, so ustanovili 6. aprila 1941. Za predsednika so izvolili Marka Natlačena. CK KPS je zahteval od narodnega sveta odločno obrambno akcijo in da vstopijo vanj tudi predstavniki komunistične partije, kar pa je svet odklonil. Narodni svet, ki je zaviral ukrepe za obrambo dežele, je 10. aprila 1941 izdal proglas kapitulantske vsebine.
6. Navedba nekega pisca, da je Jože Gregorčič peljal skupino prostovoljcev proti Zirovnici ne drži.
7. Med temi prostovoljci so bili med drugimi: Viktor Arzenšek, Franc in Ludvik Benedičič, Jože Gregorčič, Edi Giorgioni, Franc Guzelj, Viktor Kejžar, Ferdo Koren, Vinko Noč in njegov brat, Albert Kraguljnik, Franc Potočnik, Ivan Rebernik, Polde Stražišar, Vencelj Perko, Franc Papler, Pavel Sravs, Anton Taler, drugih imen pa se ne spominjam več.
8. Naša skupina se torej ni ustavila v Novem mestu, kot navajajo nekateri pisci v svojih zapisih o prostovoljcih.
9. Franc Aleš, Albert Antonič, Luka Bizjak, Ferdo Bokal, Franc Božič, Jože Čufar, Mirko Frankič, Ivan Leakovec, Peter Prevc, Robert Prevc, Pukšič (mlajši), Ivko Sakšida, Roman Stana, Volodja Stojan, Ludvik Stražišar, Jože Savli.
10. Anton Duhovnik je bil privrženec italijanskega fašizma in je v stari Jugoslaviji tesno sodeloval s policijo v boju proti komunistom. Za časa okupacije je sodeloval z dr. Hacinom, upravnikom ljubljanske policije in bil zadolžen za področje Lentvid, da vohuni za komunisti in drugimi pripadniki Osvobodilne fronte.

ČRTOMIR ŠINKOVEC

Berači

(1941)

*Zdaj na svojem smo berači,
testament tiran nam piše,
ječe nam so rodne hiše,
mora suženjstva nas tlačiti.*

*V mislih meljemo krivice
v kruh, grenkejši od pelina,
v vino, ki je bolečina,
v nade, daljne daljne ptice.*

*Že od maja k nam prihaja
tiha radost — glas upora:
našli smo rešilno bilko,
bilko trdno kakor gora
in za kažipot svetilko,
polno zlatega sijaja ...*

Zvesta žena

*Ne čudi se, moj dragi, da po dolgem času
to pismo boš prejel iz Coronea,
ne veš, kako še misel nate me odžeja,
ko spremljam partizana te po kršnem
Krasu.*

*Ko odšel si, razdejali volkodlaki so
ognjišča,
izropali nam dom in ogenj podtaknili,
otroke boste v snegu so k sosedu napodili,
odgnali mene v noč ob svitu pogorišča.*

*Pod točo psovok med bajoneti in kopiti,
so gnali kot morilko me na pot do ječe;
da ti ostal si živ — svetila mi je lučka sreče
in v njenem svitu spredam te svilene niti.*

*Z ničemer več ne spravijo me na kolena,
kljubujem jim v tem vlažnem mraku Trsta
in vem, če ječa meni bo in mnogim krsta,
bolj kot žrtve je svoboda dragocena ...*

*Le sanj me strah je, sanj, da dragi si umrl,
da padel v krvi si mi na zeleno travo
in ko v naročje sem si dala tvojo glavo,
že gomazel ti je v obeh pni črvu črv.*

*Od tega sem strahu vsa prepojena,
zavračam hudo slutnjo, ki se v srcu drami:
razgrizla mrežo bi, razgrebla zid z rokami,
da šla v svobodo bi ob možu zvesta
žena ...*

Pomlad in svoboda

*Srebrni curek vode se lovi v koritu,
nebo je kot pahljačasto razkošje pava,
Škržati v borih. Murnov je vesela trava,
namaka veter vesla v zrelem žitu.*

*Na njivi tri žanjice v črni ruti
si žalost vežejo v pšenične snope —
o, koliko je takih po ravneh Evrope,
ko orli vojne so pobesili peruti.*

*Med upanjem in strahom fante so čakale
vsoda dolga, težka, temna vojna leta,
da vrnejo se in jim srečo prineso,
In ko brez njih se iz Trsta vrne četa,
v cvetoče nageljne so zajokale,
od mrtvih, dragih fantov vzele so slovo.*

Črni hudiči

*V nežni zori črni hudiči
naperijo v bajto samotno cevi,
Vzleteli bi trije kurirji kot ptiči,
pa jih na pragu zgrabijo psi.*

*Nje in očeta za drenov grm
s kopiti odženejo. Jeknejo strelji.
Drobni, žolti cveti vzbrsteli
so jim za bridek spomin.*

*Trpek in nežen drenov cvet
lega nam čez oči, čez srce,
čez bajto, čez zeleno polje,
čez ta naš bridki svet ...*

35 LET LIKOVNEGA KLUBA DOLIK

Organiziranost slikarjev ljubiteljev sega na Jesenicah že v obdobje med obema vojnama, ko je pri turistovskemu klubu SKALA deloval likovni krožek, ki ga je strokovno vodil Jože ČEBULJ. Dejavnost krožka je razgnala druga svetovna vojna. Po osvoboditvi pa je prav član tega krožka France KREUZER dal pobudo, da so se slikarji samouki organizirali. Po nekaj predhodnih sestankih so se 16. februarja 1946 zbrali na občnem zboru v Delavskem domu na Jesenicah. Za prvega predsednika so izvolili Jožeta ČEBULJA in sprejeli programsko usmeritev: vsako sredo v tednu bo sestanek, vsako zadnjo sredo v mesecu pa redna seja odbora, na kateri imajo posvetovalno pravico vsi člani, posvetovalno in glasovalno pravico pa člani odbora; pridobivanje novih članov; redno dostavljanje likovnih del za medsebojno kritiko; povezava s poklicnimi, šolanimi slikarji; študijski večeri s programom prostoročnega risanja, perspektive, barvoznanstva; figuralno risanje po modelu; predavanja o umetnostni zgodovini.

DOLIK je že ob ustanovitvi pognal take korenine, ki so zagotavljale ne samo to, da se je ves ta čas obdržal, temveč se je v vseh 35 letih stalno pomlajal in kvalitetno rasel ter bogatil svoje programske osnove. Tako kot na vseh področjih umetniškega in kulturnega ustvarjanja je iz množice slikarjev ljubiteljev, zraslo močno kvalitetno jedro, okrog katerega se znova in znova zbirajo novi, mladi in starejši likovniki v želji, da bi z likovno govorico prispevali h kulturnemu snovanju na železarskih Jesenicah.

Že prvo leto obstoja je klub združeval petnajst slikarjev z Jesenic in okolice, ki so se že v tem letu predstavili na Jesenicah s svojimi likovnimi deli na dveh kolektivnih razstavah. O tem kulturnem dogodku je daljša reportaža izšla v Politiki. Avtor članka navdušeno pozdravlja ustanovitev DOLIKA na železarskih Jesenicah in poudarja pomembnost likovne vzgoje našega delovnega človeka. Jeseniški dogodek navaja kot primer, ki bi bil vreden posnemanja v vseh delavskih in industrijskih centrih Jugoslavije. Dore Klemenčič, slovenski akademski slikar, pa je ob tej priliki v takratnem Slovenskem poročevalcu zapisal:

»Ljudski likovni talenti, ki so se morda v vsej Jugoslaviji prvi organizirali v društvo DOLIK in ki poleg svojega težkega fizičnega in drugega dela s toliko dobre volje razvijajo likovno umetnost, zaslužijo vso pozornost našega kulturnega sveta

in vso ljubezen delovnega ljudstva.« In dalje: »Ti ljudski talenti se ne bodo posvetili umetnosti kot profesionalci, toda kot posredniki med ljudskimi množicami in profesionalnimi umetniki bodo igrali zelo važno vlogo.«

To veliko napoved Doreta Klemenčiča so jeseniški Dolikovci povsem upravičili. Poleg združevanja slikarjev, ki so se poleg svojega rednega dela ukvarjali s slikarstvom in skrbi za njihovo likovno izpopolnjevanje, so bili vsa ta leta tudi organizatorji in izvajalci likovnih razstav na Jesenicah in v okolici ter s predavanji in drugimi oblikami delovanja skrbeli za širšo likovno-estetsko vzgojo delovnih ljudi in občanov, s posebnim poudarkom na mladih.

Dolikovci so z rednimi študijskimi večeri, s tečaji, s slikarskimi kolonijami, predavanji in ogledi kvalitetnih razstav, izven Jesenic, ob stalni prisotnosti poklicnih – šolanih likovnikov in umetnostnih zgodovinarjev, skrbeli za strokovno rast in napredek svojega članstva. Kot svetovalci, mentorji ali učitelji so v teh petintridesetih letih sodelovali z DOLIKOM akademski slikarji: Slavko Pengov, France Zupan, Dore Klemenčič, Karl Jakob in Ljubo Ravnika, poleg umetnostnih zgodovinarjev: Andreja Pavlovca ter Maruše in Ceneta Avguštin. Več let pa so bili s klubom aktivno povezani domači akademski slikarji: Jaka Torkar, Boni Čeh in Roman Savinšek.

Poleg izrednega pomena likovno razstavne dejavnosti na železarskih Jesenicah, v pogledu kulturno estetske vzgoje delovnih ljudi in občanov, je potrebno poudariti, da so Dolikovci v prostem času ljubiteljsko opravili vsa izredno obsežna dela pri organizaciji, postavljanju in podiranju razstav, prevozih likovnih del in podobno. To je poleg njihovega lastnega likovnega ustvarjanja in stalnega izpopolnjevanja, ob dejstvu, da člani delujejo tudi v drugih družbenopolitičnih in družbenih organizacijah ter v delegatskem sistemu, neprecenljivo delo.

Pri svoji likovno ustvarjalni in likovno vzgojni dejavnosti, pa se Dolikovci niso zadržali samo pri razstavni dejavnosti. V teh letih so organizirali čez 60 predavanj za šolsko mladino in odrasle z barvnimi diapozitivi o zgodovini likovne umetnosti in svetovnih galerijah, pri čemer so še posebno uspešno sodelovali z Narodno galerijo v Ljubljani. Imeli so čez 50 filmskih večerov s predavanji o likovni umetnosti za člane in javnost, čez 550 študijskih-debatnih večerov in čez 1.800 delovnih kolektivnih stikov, saj se vseh 35 let redno tedensko sesta-

jajo. Med prvimi so uvedli tudi prakso, da vse razstave na Jesenicah odpirajo s krajšimi kulturnimi programi in nemalokrat tudi z likovnimi komentarji.

Če bi ob vsem tem hoteli s številkami izraziti izredno likovno tvornost članov DOLIKA, njihova dela, ki so bila po predhodni žiriji razstavljen, presegajo številko 4.000. Ta likovna dela so ali kot darila ali z odkupi našla svoje mesto v pisarnah Železarne, družbenopolitičnih organizacij in društev ter v številnih delavskih družinah na Jesenicah, v okolici pa tudi v Sloveniji. V skoraj dvajsetletnem obdobju je v jeseniški železarni nastajala zbirka umetniških slik znanih slovenskih likovnih umetnikov, ker je Železarna ta čas praviloma iz vseh individualnih pa tudi skupinskih razstav odkupovala najmanj po eno delo. Tako je danes v temeljnih organizacijah združena dela in delovnih skupnostih Železarne izobešenih čez 400 likovnih del. Vsekakor sta prisotnost DOLIKA in razstavna dejavnost na Jesenicah vplivala na to, da so umetniške slike postale darilna sredstva ob jubilejih, praznikih, delovnih, kulturnih, športnih in drugih dosežkih in uspehih. Tako tudi likovna oprema prodira v delavska stanovanja.

Delavci temeljnih organizacij združena dela in delovnih skupnosti jeseniške železarne so vsa ta leta izkazovali DOLIKU primerno pozornost v obliki moralne in materialne opore in pomoči. Predvsem v zadnjem desetletju pa se je pomembno okrepila tudi pomoč Kulturne skupnosti Jesenice in Zveze kulturnih organizacij Jesenice. DOLIK pa je vsa ta leta imel še prav posebno oporo in pomoč v vodstvu DPD Svoboda Tone Čufar Jesenice, v okviru katerega deluje.

Jeseniški Dolikovci so vsa ta leta zelo uspešno sodelovali s slikarji iz Čedadu oziroma videmske pokrajine v Italiji, občasno s slovenskimi slikarji iz avstrijske Koroške in Varaždina ter Valjeva. Zelo redne stike in izmenjavo medsebojnih razstav pa imajo z likovnimi skupinami: RELIK Trbovlje, KLIK Krško, ISKRA Kranj, Vladimir Lamut Novo mesto, likovna skupina Izola, likovna skupina pri DPD Svoboda Ruše, Peter Laboda Domžale, klub likovnih samorastnikov Ljubljana, koroški likovniki Ravne, likovniki Celja, LIKOR Radovljica in LIKOS Murska Sobota. Delovno pa sodelujejo tudi v Združenju likovnih skupin Slovenije.

DOLIK danes združuje čez 30 bolj ali manj aktivnih članov – slikarjev z Jesenic in okolice, tja do Ljubljane. Njihov starostni razpon sega od 17 do 70 let pa tudi njihova poklicna struktura je zelo heterogena – od proizvodnih delavcev, pisarniških delavcev in zdravnika ter pedagoškega delavca do dijakov.

Vseh petintrideset let je DOLIK deloval neprekinjeno in načrtno. Njegovo delo je raslo iz leta v leto, dvigala se je kvaliteta likovnih dosežkov tako posameznih članov kot DOLIKA v celoti. To je nedvomno rezultat dobro organiziranega dela, udeležbe članov v slikarskih kolonijah in v svoji lastni vsakoletni koloniji, kolektivnega slikanja v naravi, organiziranega in individualnega poglobljanja v različne literature in ne nazadnje tudi stalnih žirij, ki jih predvsem v zadnjem obdobju zelo vzgojno opravlja dr. Cene Avguštin. Popolnoma so uresničili in uresničujejo ter celo presegajo veliko napoved, ki jo je v njihovem ustanovnem letu napovedal Dore Klemenčič. DOLIK je v petintridesetih letih delovanja postal pojem likovne tvornosti in dejavnosti ne samo na železarskih Jesenicah in Gorenjskem, temveč širom po Sloveniji in celo izven.

Za svoje delo je DOLIK doslej prejel ČUFARJEVO PLAKETO kot največje občinsko priznanje za kulturo in GORENJSKO PREŠERNOVO NAGRADO. Prav tako pa je pet članov prejelo ČUFARJEVO PLAKETO.

VODILNO MESTO MED LIKOVNIMI SKUPINAMI

Ze dolgo prej, preden je današnja mreža likovnih skupin in društev razrasla po naših tleh, je na Jesenicah začela živa ljubiteljska likovna dejavnost in s svojim vplivom in dosežki segla čez vso Gorenjsko, tja do praga Ljubljane. Jeseniški DOLIK je že pred desetletji veljal za pojem amaterske likovne kulture pri nas, postal je vzorec, na katerem je rastle današnja organizacija ljubiteljstva na Slovenskem.

Jeseniški likovni klub je takoj na začetku svojega razvoja znal pridobiti k sodelovanju vse, ki so se zanimali za likovno delo, tako začetnike kot že utečene oblikovalce. In kar je bilo za klub pomembno, vedno je iskal in našel pomoč pri najrazličnejših strokovnih sodelavcih. V letih, ko so bili šolani slikarji na Gorenjskem prava redkost, si je DOLIK pridobil za mentorja akademskega slikarja Ljuba Ravnika. Ta je dolgo spremljal in usmerjal likovna prizadevanja članov kluba in jih usmerjal predvsem na pot opazovanja narave in njenih spremenljivosti. Rezultate Ravnika prizadevanj je čutiti še danes. Oblikovanje narave po neposrednem živem vzoru in ne po spominu ali domišljiji je tisto pravilo, ki še danes sodi med osnovno usmeritev Dolikovih slikarskih prizadevanj.

Številne razstave, ki jih je DOLIK pripravil v Delavskem domu na Jesenicah in drugod po Sloveniji, niso bile nek samovšečen prikaz dosežkov njegovih članov, temveč po premišljenem in strogem izboru eksponatov organizirana likovna prireditelja. Strokovno žiriranje gradiva, ki so ga opravljali poklicni umetniki in umetnostni zgodovinarji, je bilo desetletja nazaj posebnost Dolikovih razstav. Prav odločitev – nobene razstave brez strokovnega izbora, je Doliku poleg prizadevnega in kvalitetnega dela njegovih članov, prinesla veliko priznanj in, skoraj ne dvomimo, vodilno mesto med likovnimi skupinami pri nas.

Najpomembnejša slikarska zvrst v likovnih snovanjih DOLIKA je bilo že od nekdaj krajinarstvo. Krajino so Dolikovi obdelali v najrazličnejših oblikah njene pojavnosti. Visokogorska krajina je postala posebnost v njihovih slikarskih iskanjih. K temu so pripomogle tudi številne slikarske kolonije, ki jih klub organizira sam in udeležba članov v kolonijah, ki jih organizirajo drugi (Vršič, Podkoren, Vrata itd.). Po pomembnosti in razširjenosti sledi krajinarstvu tihožitje, manj se uveljavlja figuralka. Morda je bila prav navezanost na krajino vzrok, da tudi kiparstvo ni razvilo vseh možnosti za svojo rast.

V stilnem izrazu se večina članov Dolika navezuje na realistično tradicijo. To velja v enaki meri za oblikovanje krajine, figure ali tihožitja. Pomemben je tudi nagon na impresionistično tehniko, še posebej na področju čiste in arhitekturne krajine. Tudi fauvizem in barvni simbolizem imata svoje zastopnike med člani, manj pa se pojavljajo novejša likovna smeri. Med slikarskimi tehnikami prevladujejo olje, akvarel, tempera in tu in tam grafika. Risba ima med člani Dolika nekaj dobrih predstavnikov, še posebej tista z dokumentarnimi primesmi, ki prav nič ne zmanjšujejo njihove likovne vrednosti, imajo pa pomembno vlogo pri ohranjanju naše kulturne dediščine. Isto bi lahko rekli za številne oljne in akvarelne upodobitve drugih Dolikovih slikarjev, ki bodo s svojimi predstavitvami arhitekturnih in nasebinskih ambientov lahko postale kdaj v bodoče bogat in nepogrešljiv vir za proučevanje starih, vedno bolj izginjajočih spomeniških objektov.

Zadnje čase se vse pogosteje vključujejo v DOLIK tudi likovniki mlajše generacije. Njihovi pogledi na svet in življenje utegnejo vnesti marsikatero novost tudi v obliko-

valni program DOLIKA. Novo pa bo vendarle raslo iz bogate in kvalitetne dediščine in se z njo povezovalo v trden in živ organizem.

Razstavniki prostori v Delavskem domu na Jesenicah (Foto I. Kučina)

TONE TOMAZIN

SLIKARSKE KOLONIJE V JESENIŠKI OBČINI

Malo težje je, vsaj niam, natančno navesti leto, ko se je v SR Sloveniji prvič zarisal v likovnem dogajanju nov način dela – slikarske in kiparske kolonije – delo na terenu, v naravnem okolju.

Namen in pomen takih likovnih manifestacij je v iskanju novih oblik širjenja zanimanja za likovno umetnost in pospeševanje likovne ustvarjalnosti in ne nazadnje, ohranjanje nekaterih krajinskih posebnosti in popularizacija le-teh. In tako so nastale različne slikarske kolonije in nemalokrat ravno na območjih, na katerih so do takrat malo ali sploh ničesar vedeli o slikarskih razstavah. S slikarskimi kolonijami pa so ljudje na teh območjih začeli doživljati ne samo likovne razstave, temveč spremljati tudi delo, ki je pogojevalo razstave. Kolonije so namreč segle prav v življenje ljudi in njihovo okolje, ki so ga slikarji upodabljali pred njihovimi očmi.

Sprva so domačini bolj od daleč opazovali udeležence kolonij, nekakšne »čudake«, ki ure in ure presedijo pred belimi platni ali risarskim papirjem. Z vsakim dnem pa se je povečevalo zanimanje domačinov, ki so začeli ob blizu opazovati kaj pod čopiči nastaja in velikokrat postali tudi pozorni gostitelji slikarjev. Tako so se iz leta v leto krepile vezi in povečevalo zanimanje za likovno umetnost. Tako je ta oblika likovnega delovanja dobivala ustrezno širino, ljudje so z večjim zanimanjem obiskovali likovne razstave in neprimerno bolj sledili stvaritvam, pa tudi njihovo dojetje likovnosti je segalo vse globlje. Organizatorji likovnih kolonij so tako postajali pomembni dejavniki pri širjenju likovne kul-

ture, likovne prosvetljenosti, ki je zavidljivo napredovala.

To so bili med drugim tudi motivi, da je leta 1970 takratni tajnik Planinskega društva Jesenice Stanko RAVNIK dal pobudo, da se pri jeseniškem planinskem društvu organizira **planinska slikarska kolonija**. Idejo so prenesli na jeseniški DOLIK, ki jo je takoj sprejel in ponudil sodelovanje. Še isto leto pozno jeseni so se v Tičarjevem domu na Vršiču zbrali slikarji v prvi planinski slikarski koloniji. Poleg Dolikovcev se je vabilu odzval tudi dober prijatelj jeseniških slikarjev, danes žal že pokojni, akademski slikar Ljubo Ravnika. Led je bil prebit in v arhive organizatorja so prišle prve slike udeležencev – poznojeseniški planinski motivi, ki so dokument prve planinske slikarske kolonije pri nas na Slovenskem.

Zanimanje je naraščalo iz leta v leto in v letu 1980 je na Vršiču potekala že deseta – jubilejna planinska slikarska kolonija. Vsako leto so se v kolonijo vključevali tudi znani in ugledni akademski slikarji. Slikarske kolonije na Vršiču so organizirane v pomladanskem in jesenskem času, to je v obeh najbolj slikovitih letnih obdobjih.

Tem organizatorjem se je z velikim interesom pridružilo leta 1974 še hotelsko turistično podjetje Gorenjka z Jesenic, ki v sodelovanju z DOLIKOM organizira vsakoletno slikarsko kolonijo v Podkorenu v Gornjesavski dolini.

Planinski slikarski koloniji na Vršiču se je v letu 1980 pridružila še slikarska koloni-

(Nadaljevanje na 10. strani)

Akademski slikar Peter Adamič v planinski slikarski koloniji na Vršiču (Foto I. Kučina)

(Nadaljevanje z 9. strani)

ja, ki jo je v sodelovanju z DOLIKOM organiziralo Planinsko društvo Dovje-Mojstrana v zgodnji pomladi v Vratih.

Vsaki teh kolonij seveda sledi razstava, včasih tudi ponovljena v različnih krajih.

Poseben pomen planinskih slikarskih kolonij pa je nedvomno ta, da na ta način nastaja bogata zbirka kvalitetnih likovnih del s planinsko motiviko za poseben oddelek bodočega planinskega muzeja. Slike nastale v koloniji v Pôdkorenu pa krasijo gostinsko-turistične prostore HTP Gorenjka.

V rednem programu likovnega kluba DOLIK pa je še četrta slikarska kolonija, ki jo od leta 1975 dalje vsako leto za svoje člane organizira DOLIK. Posebnost kolonije je, da se vsako leto odvija v drugem kraju z namenom, da slikarji spoznavajo različne slovenske krajine, zato je značaj kolonije študijsko-izobraževalni. Tako so bile kolonije že v Beli krajini, ob Kolpi, v Delnicah, v Istri, v Posočju, Vipavski dolini in zadnja v Bohinju.

V vseh teh kolonijah Dolikovci razširjajo svoje slikarsko in splošno obzorje in krepijo tovariške in prijateljske stike s slikarji iz vse naše domovine.

LIKOVNE RAZSTAVE

1946 — 1981

Clani likovnega kluba DOLIK se na Jesenicah redno letno predstavijo s svojimi deli na kolektivnih razstavah:

- za 8. februar — kulturni praznik Slovencev
- za 1. avgust — občinski praznik
- za 29. november — dan republike.

Občasno pa tudi ob različnih drugih jubilejih.

Skupaj je bilo v 35 letih na Jesenicah 91 kolektivnih likovnih razstav likovnih del članov DOLIK.

V organizaciji Dolika se je v tem času zvrstilo na Jesenicah še 273 samostojnih ali skupinskih razstav.

Clani DOLIKA so se s svojimi deli izven Jesenic predstavili 117 krat.

Clani DOLIKA so se razen tega 18 krat predstavili s samostojnimi razstavami.

Skupaj je DOLIK v 35 letih izvedel na Jesenicah in izven 499 likovnih razstav ali 14,3 razstave letno.

Jeseniški Dolikovci ob 30-letnici

Neke jeseni so pobrali vse plodove, samo na enem od dreves, prav na vrhu, je še ostalo jabolko. Spregledali so ga, ni ga otresel veter, ni prišel mimo pastir, da bi ga sklatil in pobral. Ostalo je tam na vrhu in čakalo, dokler ni prišel od nekod popotnik. Brez posebne misli je splezal na drevo in jabolko odtrgal. Obrisal ga je ob rokav, in tedaj se mu je nasmehnilo srce. Jabolko je zablestelo v rdečini in zlatu, kakor bi ga pričaral. In takoj je sklenil, da ga mora ponesti domov in ga shraniti: za spomin in za okras, morda tudi za opomnjo grintavemu sadju, ki se ponuja na trgu...

Pravkar napisano je seveda le prispevka, s katero bi rad opozoril na zapoznelo pesniško zbirko nekdanjega partizana in pesnika Mihe Klinarja, ki je minulo jesen izšla pri založbi Borec v Ljubljani. Naslov zbirke je Novembrska balada 1944 in tudi napisana je bila takrat, kajti pred seboj nimamo epike, marveč liriko, ki se poraja sproti, z doživljanjem, in je ne moreš pisati za nazaj. Zbirka je prišla pozno, a še preden je bila tiskana, je vendar prejela dve lepi priznanji: februarja 1979 Kajuhovo nagrado in nekaj mesecev zatem Nagrado vstaje slovenskega naroda.

Naložil bi si pretežko in najbrž tudi nepotrebno nalogo, če bi hotel obnavljati te pesmi, ki sta jim vso dolžno hvalo in priznanje prisodili dve žiriji (v prvi sem bil tudi sam) in jih je ob izidu s skrbno pretehtano besedo pospremil na pot pesnik Peter Levec. Bolj mi torej kaže spregovoriti ob teh pesmih, predvsem opozoriti ljubitelje poezije na knjigo in poudariti, kako ni za odkritje umetnine nikoli prepozno: kakor se razveselimo starih, dragocenih fresk pod vsakdanjim beležem, tako, in še bolj se lahko razveselimo lepe pesmi, ki jo iztrgamo zaglušnosti današnjih dni.

Pesmi Mihe Klinarja so avtentično pričevanje o našem osvobodilnem boju, so obenem umetniška izpoved mladega človeka, ki se je ne samo s puško, marveč tudi s tenkoslušnim srcem spoprijemal s kruto resničnostjo vojnega časa. In če nam je danes žal, da teh pesmi, delno morda tudi zaradi avtorjevega omahovanja, nismo dobili v branje že prej (poznali in cenili pa so jih že v času nastajanja njegovi soborci), se na drugi strani lahko tudi veselimo. Naj spet povem s primerom: Že smo vstajali od miz, a glej, prinašajo še nekaj, za konec so pripravili presenečenje...

Seveda je obravnavana knjiga samo izbor Klinarjevih pesmi. Avtor je ob pomoči Petra Levca skrbno prevejal, kar je ustvaril kot partizan, se pravi kot zelo mlad pesnik, potem ko se je kot gimnazijec začel uveljavljati v dijaškem listu Mentor. Stroga pesniška šola, ki je pod vplivom poznega ekspresionizma na Slovenskem gradila predvsem na lepi podobi, je Miho Klinarja obranila pred cenanim verzificiranjem o pohodih in juriših, hkrati pa ga je možat značaj obvaroval solzavosti. Samo tako nam je tudi lahko podaril svojo, s podobami bogato in hkrati stvarno partizansko pesem ter si pridobil svoje, samostojno mesto med najboljšimi slovenskimi poeti.

Pri partizanskem pesniku kajpada iščemo predvsem pesem o boju proti sovražnikovemu nasilju. Pri Klinarju je to še posebej pomembno, ker je partizanal na Koroškem in nam tako ohranil umetniško pričevanje z onstran Karavank. To so številne trpke impresije, težke, temne balade in tudi blesteči utrinki upanja na dober izid. In potem je tu ljubezenska poezija, ob

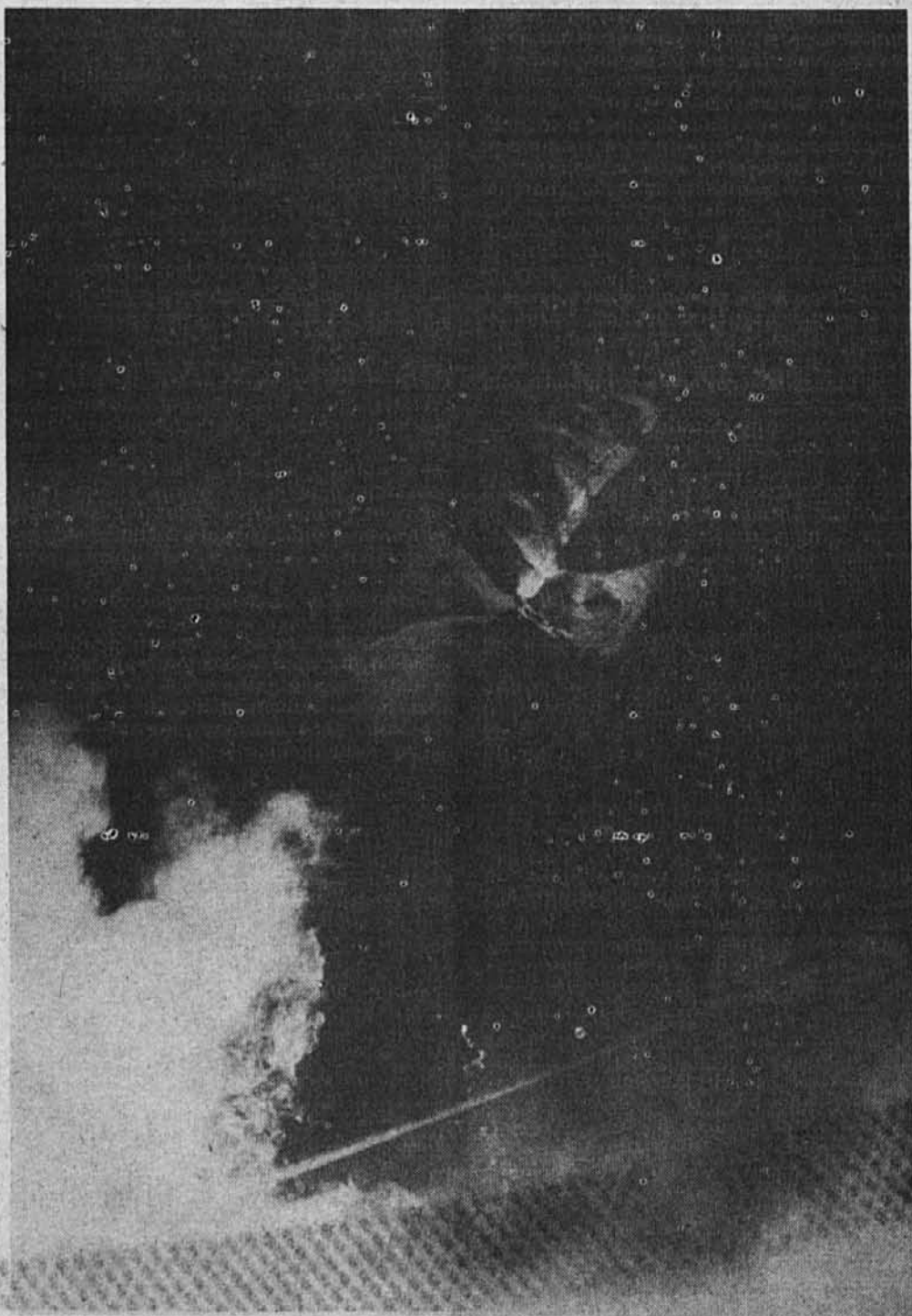
kateri se bodo zlasti mladi vprašali: je bila v partizanih ljubezen?

Bila. Prelepa, odrešujoča in tudi tragična, kakor jo izpovedujejo Klinarjeve pesmi Črke najine ljubezni, Daritev lepoti, Tvoja pesem in predvsem Pesem o Mojci, ki je zame nekaj enkratnega; dvomim, da premore podobno svetovna poezija. Ljubezen je posvečevala boj, bila mu je spodbuda, uteha v nečloveških naporih, upanje — kljub umiranju. Tisto drugo, kar skušajo nekateri posploševati, se je tudi dogajalo, izjemoma, a tisto ni bilo ljubezen.

Klinarjeva partizanska pesem, in še posebej ljubezenska, je hkrati izziv in poziv: Pojdimo že iz te naše krute stvarnosti, ki ne priznava več nežnih čustev in bi jih najraje pokopala tudi za nazaj, otresimo se že igrane robotosti, ki se nam prav nič ne

podaj, povrnimo se k čustveno bogati duši slovenskega človeka, ki je tuja tako cemeravosti kot grobosti.

Naposled bi rekel še tole: Prav ob Klinarjevi Novembrski baladi 1944 se potrjuje, kako se ne moremo zadovoljiti z bomo oznako »partizanski pesnik« ali »partizanska poezija«, posebno če naj bi to pomenilo nekaj, kar nima prave umetniške vrednosti in je nekakšen tujek v zakladnici celotne slovenske poezije. Partizanska poezija je nadaljevanje najboljših izročil slovenskega pesnenja, doseglo je pomembne umetniške vrhove in utrlo pot vsemu povojnemu pesniškemu ustvarjanju na Slovenskem. Prelomnice, kakor si jo zamišljajo nekateri, ni bilo. Resnična prelomnica je nastala šele v zadnjih letih, s tistimi, ki zaradi lastne nezmožnosti zaničujejo resnično umetnost.

Vitimir Pretnar: Pri peči

Sredi zime je v odročni zemljanki partizanske tehnike, skrite med skalami in drevjem, zmanjkalo hrane. Najbližji bataljon, ki jih je od časa do časa podprl z oskrbo, so Nemci hajkali že drugi teden, zato so bili zdaj odvisno od svoje podjetnosti. Peter, risar in vodja, Pajk in Rado, njegova pomočnika, Bine, ki je bil kuhar in intendant, ter kurir Kos. Pet fantov, ki so se med delom in različnim odpovedovanjem sčasoma navezali drug na drugega tako, da so hoteli ostati skupaj vse življenje.

S praznimi nahrtniki in z različnim orožjem so se spustili v dolino, ki pa jo niso dosti poznali. Ko so se, zasneženi, približali tihi vasi, ki jo je skrivala zvezdnata noč, so pod krovom največje hiše že videli skrite zaloge hrane. Temo pa je tedaj presekal odvatni »Halt!« ki se je takoj podaljšal v strele in rafale. Naleteli so na nemško patroljo.

Fantje so se zapražili v sneg in polegali. Strelji so prav tako hitro potihnili kot so se oglasili. Nemci, ki jih je bilo tudi le šest, sedem, niso rinili za partizani. Le nekaj raket so še sputili pod nebo. Nato je bilo spet vse zimsko tiho.

Nekdo med drevjem je zastokal. K temu stoku so se približali vsi ostali. V snegu je, ranjen v stegno, slonel risar Peter in z dlanema stiskal ranjeno mesto. Pod nogo pa je v snegu nastajal krvav madež, ki je bil vse večji.

Izkušeni Pajk je hitro obvezal Petrovo nogo, kajti ugotovil je, da bo rana smrtna, če mu ne ustavi krvi. Takoj nato so ga bolj odvedli kot odnesli z nevarnega kraja. A kam? Premrli, premrzli in lačni? Pač nazaj v hrib in v zemljanko, potem pa kakor bo pač bo! Nekaj bodo že storili, samo da ga rešijo!

A breg je bil strm, snega veliko, Peter pa vse težji in slabši. Zdaj so se na kratko odročili, da bodo čimprej šli do ljudi, sicer bo Peter podlegel. V zemljanki mu nimajo s čim pomagati! A tudi predaleč je, Pajk je Petrovo rano ovil še s šalom, ki je pil kri.

Naredili so krajši ovinek, ogledali obrežje hitrega, a napol zaledenelega potoka, ga prešli in se z ranjencem splazili še prek ceste. Pajk je tipal spredaj, ostali so napol nosili, napol vlekli ranjenca.

Na drugi strani ceste so se odročili za manjšo hišo, ki je imela vhod z dvorišča. Onstran dvorišča je bila skladovnica zasneženih drv in star hlev. Ljudje so bili tod in tedaj pod vplivom nemškega nasilja. Gestapo je aretiral za vsako malenkost in streljal. Zato je Pajk potihno potrkal najprej na okno in ko se v hiši ni nič premaknilo in oglasilo, je začel trkati po vratih. Zraven je šepetaje pozival, naj vendar odpro, saj se nikomur ne bo nič zgodilo. Ranjeni Peter, ki so ga položili k steni, je zadrževal in dušil stoke, vendar mu to ni čisto uspelo. Tovariši so mu, kleče ob njem, tiho prigovarjali, naj še malo stisne zobe, da bodo kmalu poskrbeli zanj. Nič ni pomagalo: v hišo so morali priti na silo.

A debela kmečka vrata so bila neuklonljiva pa tudi ropota ni smelo biti. Nemci so morda že onstran hiše.

Zdaj je kurir Kos dal znamenje z roko naj mirujejo in molčijo, pokazal na »gank« in se po vervečje povzpel nanj. Nato je bilo slišati rahlo coklanje v veži-in med odprtimi vratmi se je Kos spet pokazal.

Zdrenjali so se v vežo z ranjencem, a še vedno je bilo vse mirno.

»Kot da je vse mrtvo.« je šepetal Pajk in tipal okoli sebe.

Tišino je motilo le rahlo Petrovo stoka-nje.

Pajk je tedaj otipal vrata v kamro, ki niso bila zaklenjena. Za njima so odkrili budna, v posteljah sedeča in vznemirjena moža in ženo.

»Zakrijte okna in prižgite kako luč«, je velel Pajk, ki je bil najbolj odločen.

»Kaj hočete? Ne kličite nesreče nad nas, nič nismo storili.« je tedaj spregovorila gospodinja.

»Zatemnite in prižgite.« je malo ostreje ponovil Pajk.

Zdaj sta oba, mož in žena storila, kar jima je bilo rečeno in zaskrbljena spet sedla na postelji. Očitno še nikoli nista videla partizanov, zato sta jih ogledovala z rahlo odprtimi usti. Pajk ni vedel ali je v njunih očeh več sovraštva ali več skrbi in strahu.

»Morali smo priti tako, ker niste hoteli odpreti«, se je nekako opravičeval Pajk v imenu vseh. »Kratek bom, ker se mudi: ranjenca imamo!«

Gospodarja in gospodinji je še bolj vzelo sapo. Takoj sta to povezala s prejšnjim steljanjem. Vse odtlej sta bila budna.

Gospodinja se je spet oglasila prva in čisto tiho:

»In ravno k nam vdrete, ki imamo otroke in težko živimo?!«

»Potem ste pa kar pravi.« se je nekako vnel Pajk. »Saj ne morete odreči pomoči ranjenemu v tej zimi!«

Prehudo je bilo za domače in gospodinja je proseče rekla:

»Saj nismo za Nemce! Kdo pa je. A kaj moremo zoper nje! Poglejte, kaj počenjajo! Pojdite vendar kam drugam!«

Kljub tem besedam so partizani začutili, da so čisto naključno naleteli na prave ljudi, da jih bo treba še malo ohrabriti. In Pajk je rekel:

»Nikomur drugam ne pojdemo, ker ne moremo. Raje povejte, če imate pri rokah kaj žganja in obvez?«

A gospodarja sta ohromela čakala na kaj drugega, zato so fantje začeli iskati kar sami. Tedaj je gospodinjo premagalo:

»Pustite, bom jaz!«

Vstala je in med približevanjem omarici v steni mimogrede vpraševala:

»Vas ja ni kdo videl, ko ste šli k nam?«

Fantje so se samo spogledali, ko so začutili, da jenajhuje za njimi, da je led prebit in ne bo potrebno še kako prisiljevanje.

Dvignil se je tudi razmišljajoči gospodar in dodal plašno:

»Čim bolj potihno, ko ste že tu, da se ne bodo zbudili še otroci!«

Gospodinja je poiskala obveze in žganje gospodar pa je pokazal, naj ranjenca raje hitro odnesejo zgor.

»Bolje, da ne boste z njim v veži. Kdo ve, kaj se še lahko izmislijo Nemci?«

Z glavo je pokazal na ranjenca in vprašal:

»Ste bili vi tam, kjer je pokalo malo prej?«

Molče so pritrdili in spet čakali na odziv domačih, a zdaj ni nihče nič rekel. Niso vedeli, naj bi to imeli za dobro ali slabo znamenje, zato dva nista spustila orožja tudi potem, ko so Petra odnesli v zgornjo izbo. Tam pa je bilo mrzlo.

»Zakurite malo, sicer nam bo še zmrznili!« je bolj prosil kot velel Pajk, ki je medtem že začel razkuševati grdo rano. Na debelo jo je obložil s čistimi krpami, ki mu jih je prinesla gospodinja in nogo prevezal nad rano, da bi čimbolj zadrževal kri.

Medtem, ko je gospodar tresočih rok kuril v majhno pločevinasto peč, je vendar spet zaprosil:

»Zdaj, ko je obvezan in ko se bo ogrel, boste odšli, ali ne?«

Pajk je Petru, ki ga je prevzemala slabost, tiščal k ustom steklenico z žganjem, a ranjenec je uspel požreti le enkrat. Ni bil vaju močnih pijač. Zaletela se mu je med kašljem. Pajk, ki je že imel tovrstne izkušnje, mu je ponovno pritisnil steklenico k ustom in ranjenega prisilil, da je nazadnje le nekajkrat požrl. Dobro so ga odeli, a Petra je vedno bolj tresla mrzlica. Gospodar in gospodinja sta proseče in vprašujoče pogledovala zdaj enega zdaj drugega in spet prosila, če bodo kmalu odšli, naj ju vendar razumejo.

Fantje so tudi sami omahovali: naj ostanejo, dokler Petru ne bo bolje, ali naj res odidejo iz hiše in z nevarnega kraja? A ko so videli, da je Petru vedno slabše in da jih je od časa do časa tudi on ošinil z motnim, slabečim pogledom, so se odločili za nekaj, za kar se niso še nikoli: ostali bodo, dokler ne pridejo do zdravnika in dokler Peter ne bo rešen!

»Dokler je tak, ne moremo nikamor! Zdravnik mora priti k njemu!« je sklep sporočil Pajk.

Gospodarja, zdaj tudi onadva potrebna požirka ohrabrujočega žganja, sta bledih obrazov spet začela prositi, naj vendar odidejo, da sta jim pač pomagala, kolikor je bilo mogoče, in svoje skrbi zdaj jasno opravičila:

»Kako naju ne morete razumeti, ko pa je nemška postojanka le nekaj sto metrov od tod?!«

Tovariši so se spogledali, za trenutek je bil tudi bolj priseben ranjenec, a ugotovili so – ko so že šli v to – enoglasno:

»Če je postojanka tako blizu, nas potem tu ne bodo iskali! Še na misel nikomur ne bo prišlo, da bi mogli biti tako blizu!«

Pajk je pred prihodom v tehniko hodil po terenu s starim, izkušenim ilegalcem Dušanom, ki ga je podučeval: »Kadar je sila in če imaš živce na pravem mestu, pojdi čim bliže sovražnikovega gnezda. Pod pogojem seveda, da te nihče ni opazil!«

Če kdaj, potem je sila zdaj? Tega se je živo spominjal, zato je razumel, da gospodarja potrebuje nekaj časa za prilaganje. Nihče ni izkušen in drzen padel z neba! Sicer pa res preveč zahtevajo od teh siromakov.

Prestrašena, a očitno dobra ženska, ki je bila prepričana, da bo partizane odgnala neposredna nemška bližina, se je tedaj nepričakovano pobožno in vdano prekrižala ter vzdihnila:

»Saj ne rečem, reveži ste in verjetno pošteni, toda bog nam pomagaj vsem skupaj, če nas zgrabijo!«

To je bilo slišati kot privolitev, kakršnakoli že, vendar privolitev, da je vsem odleglo.

Hiteti je bilo treba, nekaj izmisliti v zvezi z zdravnikom, zato je pri oslabelem ranjencu ostal le Bine, nalagal na ogenj in skrbel zanj. Peter pa je od slabosti večkrat zgubljal zavest in se tresel pod odejami. Bine mu je večkrat obrisal pot...

Preostali trije so se z gospodarjem in gospodinjo vrnili v spodnji prostor. Luči so pogasili in se spustili v pogovor. Vrtel se je okrog zdravnika, ki je zdaj pomenil vse. Vendar so se zdaj začeli ozirati tudi okoli sebe, kajti zaskrbelo jih je, če Nemci vendarle ne bodo odkrili kakih sledi, ali če jih ni videl kak neprijeten sosed.

Torej: nekdo bo takoj zjutraj, ko mine policijska ura, moral po zdravnika! Kdo, kako?

Da bi vedeli, v kateri hiši so pravzaprav uživali nasilno gostoljublje, je med pogovorom Pajk vprašal, kako se pravi pri hiši.

Mož in žena sta se spogledala, kajti ta radovednost se jima je zdela kot dodatna nevarnost, vendar sta potem le rekla:

»Pri Pajku!«

Fantje so se zasmeli, četudi so bili vse dotlej vsi utesnjeni. Gosodar je to sprejel kot žalitev in je kljub strahu negodoval:

»Zdaj se boste pa še smejali. Kaj pa je smešnega na tem?«

»Je! Če ne smešno, je pa vsaj zanimivo. Tudi jaz sem namreč Pajk!« je pojasnil Pajk sam.

Cela so se malce zgladila, vendar je takoj spet prevladala dvojna, trojna skrb: za ranjenca, za nje same in kako se bo vse skupaj izteklo. Pa kako bodo z otroki?

A otroci so se kljub skrbnosti vseh zbudili že ob prvem trkanju partizanov. Ne, že med steljanjem. Tako kot starši. Že tedaj so popolnoma budni šepetali, kako so partizani verjetno napadli in nagnali Nemce, kajti partizani so bili v otroških mislih skoraj pravljíčno nepremagljiva bitja.

Trkanje po vratih je po hiši odmevalo bolj, kot bi si mogli misliti. To trkanje in streljanje malo prej so tudi otroci takoj povezali. A pravljíčnost se je zdaj začela mešati s strahom, kajti prihajanje k hiši sredi noči ni moglo pomeniti kdo ve kaj dobrega. Otroci so bili trije. Dva fantiča in dekletce: trinajstletni Blaž in enajstletna dvojčka Julka in Boštjan.

Blaž je tiho vstal in skrit za vrati čumnate vlekel na ušesa, ostala dva pa sta s postelje spremljala njegovo senco. Kakorkoli že, zdaj je vedel, da so v njihovo hišo končno le prišli partizani, katerih je že toliko slišal. Skrovnostni, hrabri, ki bodo pregnali Nemce! Čutil in opazil jih je že, ko so bili še v veži, vendar komaj razločil, ker so se gibali tiho in tudi govorili so le šepetaje! Na kako čuden način se mu je izpolnila želja, da bi videl partizane, čeravno le kot sence. A ko je opazil in ugotovil zakaj so vdrli k njim, se je zbal. Zlasti še potem, ko je nekoga slišal govoriti, da bo treba poiskati zdravnika ter hitre korake po stopnicah. Gor in dol. Pa prestrašene glasove mame in očeta. A kaj bi se tako bala, saj ve, da tudi ne marata Nemcev?

Zlezel je nazaj v posteljo in šepetaje pripovedoval sestrici in bratcu o skrivnostnih obiskovalcih. Dolgo in vznemirjeni so ugibali, koliko časa bodo partizani ostali pri njih in kako se bo končalo vse to? Se jim bodo še skrivali? Radovednost jih je mučila bolj kakor strah.

In zjutraj so vstali kakor običajno za odhod v šolo. Morali so hoditi, čeprav je bila nemška.

Pred mamo so se nekaj časa delali, kakor da so ponoči trdno spali in da jim ni nič znanega o »gostih«. Tudi mama in oče nista hotela pokazati, da je kaj drugače kot druge dneve, partizanov pa tako ni bilo videti nikjer. Vendar je bila mama tako nemirna, da tega ni mogla skriti.

Ko pa je prišel čas za odhod v šolo, se je pokazal postavni Pajk.

»Otroci, danes ne boste mogli v šolo!« je rekel po pozdravu prijazno, vendar odločno. Otroci so ga ogledovali odprtih ust.

Mama in oče sta ob teh besedah prebledela. Otroci so reagirali čisto drugače: zavetile so se jim oči in veselo so poskočili ob tem sporočilu. Prav nič jim ni bilo za nemško govorjenje v šoli in za dviganje rok ter nekakšno prepevanje nemških pesmi. Pa še s partizani bodo!

Pogledovali so postavnega in oboroženega partizana, ki jim je bil takoj všeč od nog do glave. A Pajk je nadaljeval:

»Čez kak dan se boste izgovorili na bolezen ali kaj podobnega!«

A mama je zdaj prišla k sebi in odločno ugovarjala:

»Če jih ne bo v šolo, zna kdo priti vprašat, kaj se je zgodilo pri nas!«

To je bil spet nov trenutek za nove odločitve. Kar je rekla gospodinja, je držalo. Tak izostanek lahko priklíče v hišo Nemce! Prišli so še ostali trije, zatrdili, da ranjenec nujno potrebuje zdravnika, da je slab, med seboj nekaj šepetali, nakar je Pajk rekel:

»Nič ne pomaga. Zdravnik mora priti! Ponj pa naj gre gospodar. Reče naj, da ste zboleli vi, gospodinja!«

Vse to so med seboj tiho govorili partizani ter gospodar in gospodinja tako, da otroci niso dosti slišali.

Zdaj je ugovarjal gospodar. Bal se je za hišo, za otroke, ki ne bodo v šoli, bal se je za vse. Vedno bolj je bila usoda Pajkove družine vezana na usodo partizanov z ranjencem. Besede med odraslimi so bile vedno ostrejšje, kot da naenkrat nihče ne vidi izhoda in da so najhujše vprašanje otroci, ki jih bo treba varovati v hiši.

Medtem so staknili glavice tudi otroci, se vmes navdušeno zahihitali, pa je k odraslim stopil Blaž in rekel svetlih oči:

»Kaj bi se delali! Vemo, da imate zgoraj ranjenca! Veste, vse vemo! A nič se ni treba bati zaradi nas. Sklenili smo, da pojedem po zdravnika jaz!«

Staršem in partizanom je sprva zaprlo sapo in odmajevali so z glavami, češ: še odrasli niso pripravljeni pomagati, pa bodo otroci! Ko so odrasli premagali prvo začudenje so s pomočjo prigovarjanja otrok v naslednjih trenutkih spoznali, da bi bilo nemara tako še najbolje. Zdaj so tu, tvegali so in ranjenec mora dobiti zdravnikovo pomoč. Toda — kakšen je zdravnik? Bo zaupal otrokom?

Spet je pomagal Blaž:

»Preden bom šel v šolo, bom skočil še k doktorju v trgu! Saj ga poznam, ko je bil že večkrat pri nas. Rekel mu bom, da mama krvavi, ker se ji je pri padcu zapičil kos železa in se zato mudi! Prav!«

Partizanom je šlo na smeh in tehtali so, če naj se spuste v to. Pajk je hotel še vedeti:

»Kaj pa ostala dva, Julka in Boštjan.«

»Kaj. V šoli bom rekel, da sta zbolela,« je pojasnjeval Blaž.

Kar dobro bo, kajti malih dveh partizanov vendarle ne bi spustili ven. Ponevedoma bi lahko kdo komu kaj rekel. Če ne zaradi drugega, že zaradi samohvale, češ: pri nas imamo pa partizane, ki jih Nemci povsod iščejo.

Mala dva pa sta čutila, da gre zdaj tudi za zaupanje njima. Presenetila sta jih.

»Če mislite, da bova midva kaj izčvekala, ste krivični! Mi smo vsi za partizane! Samo trije v razredu so taki, ki nosijo kljukaste križe, ali ne, Boštjan?« je vzkliknila Julka.

Vse je bilo dogovorjeno in v šolo so tudi ta dan šli vsi trije. Kot vsak dan, vendar napolnjeni s ponosom, da so jim zaupali, da morda rešujejo življenje partizana in da so iz zagate pomagali zaskrbljenim staršem.

Vse je steklo — vendar so vsi v hiši nestrpno in v negotovosti čakali, če in kdaj se bo prikazal zdravnik?

Ali pa nemara Nemci?

Napetost je rasla in v glavah posameznih so se razpletale grozovitosti, ki so jim bile morda čisto blizu.

Zdaj je bil pri ranjencu Bine, zdaj Rado, zdaj ostala dva ali pa tudi domačina. Peter je hropel, včasih zapadel v nemiren spanec, pa se spet zbuval in rahlo podzavestno stokal. Na čelu so mu menjaje polagali hladne obkladke, ker se ga je lotevala vročina — a nič ni zaleglo!

Je z otroki v redu? Bo zdravnik sploh prišel? In če bodo Petra sploh našli še živega? Da se Blažu ni kaj pripetilo, da se ni prestrašil kakih Nemcev ali česa drugega?

Gosodar in gospodinja sta na vprašanja partizanov, kakšen je zdravnik, sicer opisovala, da ni slab človek, vendar pa, da ne vesta natanko, kako je z njim. Tudi ne moreta nič predvideti, kako se bo obnašal v tem primeru.

»Samo da pride,« je rekel Pajk, »potem bomo že mi opravili z njim!«

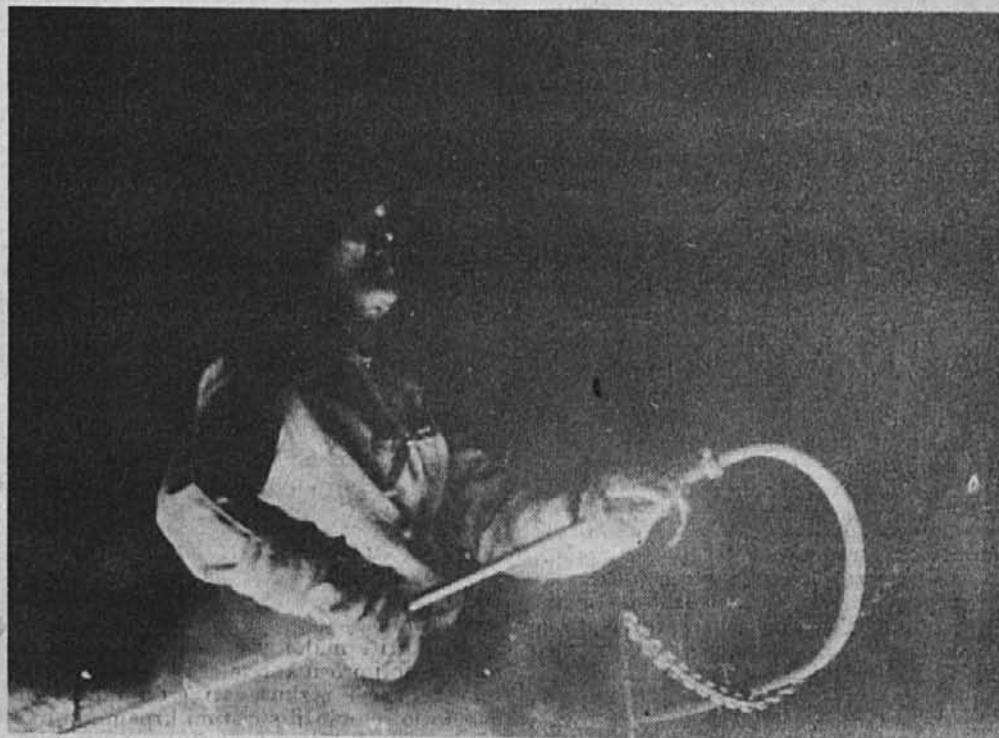
Čakali so za okni in vse bolj jih je mučila skrb za vse skupaj. Opazovali so občasne mimoidoče in ugtavljali, kako se obnašajo, vendar je bilo vse, kot da se ponoči ni nič zgodilo. Le resne obraze so imeli vsi.

Potem so videli tudi nemško patroljo, ki je hodila čisto ob robu zasnežene ceste, vendar k Pajkovi hiši ni bil usmerjen noben pogled več kot h kaki drugi. Ko se je patrolja potem vračala, so imeli končno potrdilo, da ponoči nihče ni opazil njihovega prihoda k Pajku. To je bilo zaenkrat najvažnejše!

Zdravnik!

Čez dobro uro po odhodu patrolje je le prišel. Pokazal se mu je samo gospodar.

(Nadaljevanje na 14. strani)

Vitimir Pretnar: Prebod pečí

Tako je bilo domenjeno. Zdravnik je odsekano vprašal:

»No, kje leži žena? Kako je?«

Tedaj se mu je v veži približal Pajk. Zdravnik je oboroženemu fantu posvetil dolg, tehtajoč in vserazumevajoč pogled. Pajk pa je rekel:

»Čeprav ne vemo, kako je z vami, vam hvala! Samo da ste prišli. Ni bolna gospodinja, temveč naš človek!«

Zdravnik, ki je bil že prileten mož, je strmo pogledal čez črno okvirjena očala in nepričakovano rekel:

»Se mi je kar zdelo, ker je preblizu gozdov! Torej — kje je?«

Odšli so po stopnicah... Besede so bile odveč.

Topla voda je bila že pripravljena in zdravnik se je naglo lotil dela. Vešč, zavzeto, izredno ročno!

Ko je knčal, ni mogel skriti skrbi rekoč:

»Morali bi me poklicati takoj!«

Z odsekanimi besedami mu je Pajk razložil, kako »takoj« je bilo tudi zdaj, zato se je zdravnik nekako opravičil:

»Saj vem, da prej ni šlo. To sem rekel zato, ker z ranjencem res ni dobro in kar tako. Sreča, da ste naleteli na tako pošteno hišo!«

Pajk ga je hvaležno pogledal in se mu zahvaljeval v imenu vseh. A zdravnik ga je ustavil:

»Ze dobro, že dobro! Mar mislite, da je prvič takole?« Njegov pogled je bil zdaj malo daljši! Kot bi hotel reči, da ve, kaj je njegova dolžnost, kje njegovo mesto in kaj je konspiracija!

»Če bo sreča, se bo že izvlekel, ker ste ga kar dobro obvezali in razkužili. Zdaj pa naj miruje. Pazite le na vročino!«

Zadnje besede so bile namenjene gospodinjici:

»Vašega Blaža bom kar ukradel nikomur nič o vsem. Jutri spet pridem, vi se pa ne kažite zunaj. V posteljo, saj ste vendar »bolni.«

Hudomušno je pogledal, se umil, oblekel in rekel, da bo prišel naslednji dan in odšel.

V hišo se je naselil mir, čeravno jih je bilo v njej zdaj pet več kot pred dnevi.

Ranjenc je preživel krizo, zdravnik je prihajal kot je obljubil.

A kljub dobroti Pajkovih, fantje niso mogli ostati pri njih. Odšli so naslednji večer, da bi delo tehnike spet steklo, da bi spet vzpostavili zvezo s kurirji in z bataljonom. Pa tudi nevarno je bilo tu.

Pri Pajku je ostal samo ranjenec. Pajkovi so zdaj potajeno, a brez posebnih skrbi nosili v sebi skrivnost o ranjencu, ki so mu otroci pogosto krajšali čas.

Ko je Peter po nekaj dneh prišel toliko k sebi, da je lahko več jedel in tudi govoril, je otrokom postal nepogrešljiv prijatelj. Če so bili pri njem vsi trije je enemu posodil kapo, drugemu samokres, ki ga je prej izpraznil, tretjemu pa torbico ali opasač. Šli so se Nemce in partizane. Kapo z rdečo zvezdo, ki mu je bila najbolj všeč, je vedno moral dobiti seveda Blaž. Imel je tudi ruto, to pa je običajno nosila Julka.

»Pri partizanih gotovo tudi požete,« je potem nekega dne rekel mali Boštjan. »Povej, katere požete. V šoli se deremo samo nemške! Ne maram jih!«

In Peter, ki ni znal samo lepo pripovedovati temveč tudi risati in prepevati, jih je naučil prve partizanske pesmi. V zgornji Pajkovi sobici so poslej pogosto odmevale pesmi »Kovači smo«, Nabrusimo kose«, Povej, kam greš črnolaska«. Zunaj pa Nemci in partizani.

Nekega dne je Blaž na Petrovo posteljo prinesel večjo desko in nekaj kosov papirja. Iz pogovorov je že vedel, da Peter lepo riše. Peter se ni preveč branil, čeravno je ob tem tudi pomislil, da bi kaka posebna risba lahko Pajkove pozneje izdala.

»Kaj naj narišem? Kaj bi rad?«

»Karkoli,« je rekel Blaž, »samo da bo lepo. Saj znaš!«

In Peter je risal. Vsak dan kaj. Zdaj hišo, zdaj gozd, pa mamo, vlak, nemškega policista, partizana, šopek cvetja, karkoli.

Potem mu je nekega dne prinesel velik prazen papir še mali Boštjan. Občudujoče ga je pogledal z velikimi rjavimi očmi:

»Danes pa nariši kaj drugega,« je rekel. »Kaj posebnega.«

Petru so otroci, ki pa so se glede dela in tajnosti obnašali kot odrasli, prirasli k srcu. Ni vedel, katerega ima rajši, saj je sodil, da gre vsakemu svoj del za njegovo rešitev. A v igri z njim so postali vsi otroci, ki so pozabljali na vojno. Bošti, kot je mlajšega začel klicati Peter, je bil še posebej prisrčen in moški.

»In kaj bi najraje, Bošti,« je hotel ustreči otrokovi želji.

»Veliko si nam že narisal, nisi pa še konja! Tega naredi! Lepega, velikega, da bo kakor živ! A ga znaš?« je bil zelo jasen Bošti.

Peter se je prizanesljivo nasmehnil in bil zadovoljen, da mu ni treba ugibati: kaj bi rad otrok. Vendar je vprašal:

»Zakaj pa ravno konja?«

Vprašal je kar tako, dasiravno je iz pogovorov že vedel, kako so vsi pri Pajku hreneli po pravem, živahnem konju. Njihova kajža je bila revna in niso pre mogli drugega, kot počasne voliče, ki so jih počasi vzrejali doma. Bošti mu je to pojasnil na kratko:

»Da ne bomo imeli samo počasnih voličev. Tudi ata bi rad konja!«

Peter je napel papir kakor je najbolje mogel in se začel s svičnikom stegovati po njem. Bošti je molče občudoval nastajanje najlepšega konja, ki ga je kdajkoli videl. Čez nekaj časa je bil na papirju kot živ, z bujno grivo na napetem vratu, z velikimi

očmi dirjajočimi nogami. Bil je še lepši, kakor si ga je želel.

Peter se je tako vživel v risanje, da je pozabil na sleherno bolečino, na vojno in tudi na Bošteta ob sebi. Hitel je risati v zamaknjenosti, ki ga je spustila šele, ko je bila žival končana.

Potem se je obrnil k otroku, ki naj bi mu bil prvi sodnik:

»Kako ti je všeč, Bošti?«

Bošti pa se je samo čudil:

»Ti pa znaš! Kje si se tako naučil?« In pobožal je konja po grivi ter mu dal ime: »Ti moj Rigo! Ja, Rigo!«

»V šolah sem se naučil,« je odgovarjal Peter z določenim namenom. »A ne znam še dosti. Še moram študirati. To bom takoj po vojni, takoj, ko zmagamo. Ti pa boš prišel k meni v mesto in skupaj se bova učila.«

Bošti se je spet čudil Petru? Kako da še ne zna dosti, saj vendar zna vse, kar ga vprašajo. In zna narisati sleherno reč, vsako žival ali človeka, kot bi ga fotografiral.

O tem in takem so se pogovarjali vsak dan.

Otroci so živeli v prepričanju, da bo Peter ostal kar pri njih. Na njegov odhod niso hoteli misliti.

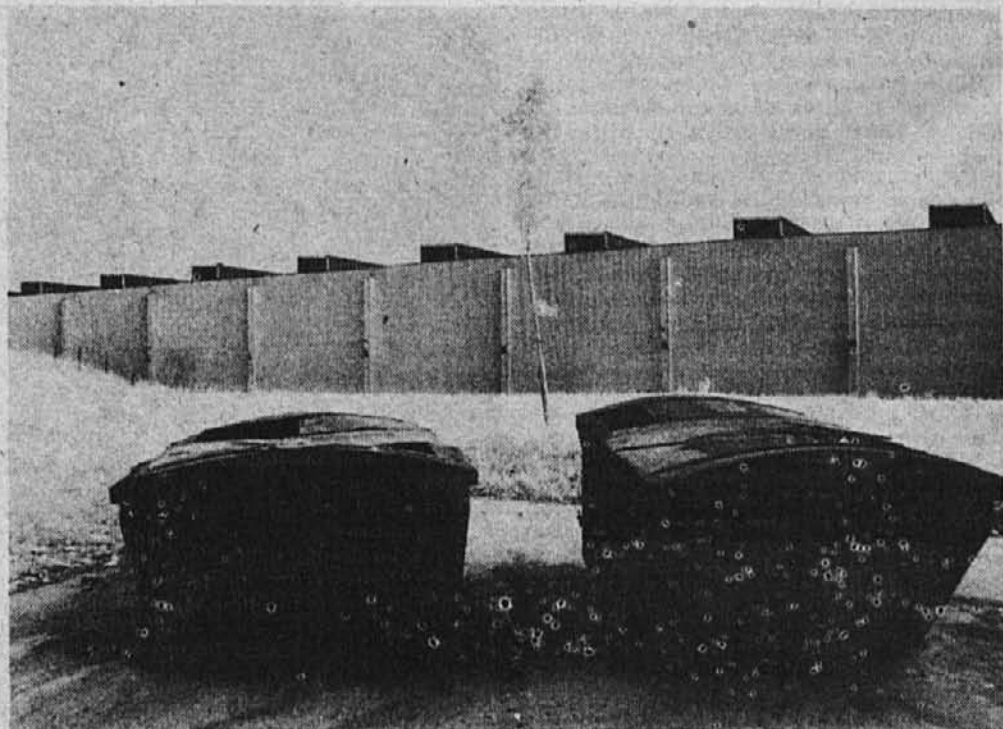
Petru pa se je mudilo nazaj k tovarišem. Čez mesec dni mu je zdravnik povedal, da je spet zrel za gmajno, za napore, za delo.

In ko so neko nedeljsko jutro po stopnicah spet priropotali otroci, je bil za vsakega izmed njih na postleji list z lepim konjem in s podpisom:

Z NJIMI BOMO PRIJAHALI V SVOBODO!

Petra pa ni bilo več ne v postelji, ne za mizo, ne v hiši!

Spet je bil v partizanski tehniki!

Vitimir Pretnar: Tovarna I

SPOROČILA:

DACHAU
ALI SVOBODA JE SONCE
V ČLOVEKU

3

22. ZAPIS

Pomislite vendar sami! Izvedel sem, da je sturmführer Jung sam, s svojo roko, kar tako, na enkrat, pobil dvaindevetdeset ruskih oficirjev. Moja pamet mi tega dojeti ne da. Podobno, a tisočkrat bolj nizkotno so pokončali nešteto naših bratov. Umrli so za s v o b o d o! Doumeti svobodo, joj, kako težko je doumeti svobodo, kako težko jo je gojiti v sebi, kako težko jo je ohranjati, kako težko jo je živeti.

Mi je še nismo živeli.

O. Tina, o vsi, ki ne poznate največje ljubezni, smilite se mi. Moje usmiljenje ne pozna več prezira.

Mnoge nas je hranila mati svoboda. Mnoge, v teh letih, zato smo še tu, pred obličjem usode, nad katerim se smehlja svoboda. Zopet nam ponuja novo upanje. Zopet nas skuša! Zopet nas jemlje k sebi in čujemo dihanje sten in čujemo dihanje zemlje in čujemo dihanje neskončnih prostorov.

Pričakovanje svobode je postalo največja preizkušnja. Ako bi bil pustolovec, bi me hranila misel na beg, ako bi bil pustolovec — razmišljam.

Ako bi bil človek akcije, bi stopil krvniku za vrat in drugi krvnik bi me pobil — razmišljam.

O. Viktor, vedno sem pazil, kaj govorim. Morda sem človek trpljenja, stradanja, čakanja...? Jaz se tako borim, ne znam drugače, vedno sem pazil, kaj govorim. O. Viktor, rad bi še enkrat vse misli pretehtal s teboj.

In ti, Aleksander — ako bi, velik pesnik bil, bi res lahko za verzi počel? Za belo ljubeznijo tvojo? Bi ne padel pod težo iskanj in blodenj za pravi izraz — odrešitev? — razmišljam.

Iz dneva v dan smo pričakovali. Govorili so o evakuaciji taborišča.

Bali smo se.

Plesalci plešejo nad žrtvenikom, v rokah strojnice stiskajo!

Kadar je SPODAJ pre-glasno-rafale dol pošibajo!

Plesalci plešejo na Soncu.

Z orožjem v rokah ni jih strah.

Plešejo nad roso...

Poslušaj to mojo pesem, Aleksander, poslušaj:

Kakšen pogled, kakšna groblja, joj!

Dantejev pekel je ničev tod —

vsakega trpljenje izbrši Kristusa.

NEKDO se vzpenja gor, po skalah.

Plesalci (osveščeni) že čakajo v doseg,

ko se prigrabi tja,

na njihov BOŽJI rob — ga zgrabijo.

»Odpriete mu pokrov lobanje, poglejte

vanj,

resnico hočem, zvedeti, kaj misli moj zemljan!»

se čuje njega božji glas.

Jekleni prsti kar zaškripljejo,

da šprica kri, ko pamet mu odpirajo

in misli NJEGA zve tiran:

»Jaz nisem v krogu nobenem, sam sem svoj krog...«

Pokrov nazaj mu na glavó poveznejo in kot gospod vele.

dol.

na dno ga sprehodišča vržejo.

Vidiš, Aleksander, moje besede: nisem

»velik«, a »sem« prav tako.

23. ZAPIS

Pričeli so s sestavljanjem velikega transporta beguncev. Izločili so Ruse, v veliki večini so bili Rusi. Transport je štel več kot tri tisoč jetnikov.

Zaprl so jih v železniške vozove.

Niso jim dali vode.

Niso jim dali jesti.

Mi smo vedeli zanje.

Iz dneva v dan smo vedeli.

Večjega zločina ne pomnim.

Zrlo nas je, pobilo nas je in nisem več slutil svobode.

Kompozicija teh zabitih vozov je stala na stranskem tiru nedaleč od taborišča.

Včasih so vesoljne pošasti odprle vrata. Slišali smo streljanje.

Z dnevi so ljudje v vozovih postali okostnjaki.

Z dnevi so ljudje v vozovih umirali.

Z urami so umirali, z minutami, s sekundami!

Ljudje v vozovih, najbolj »močni«, najbolj »zdravi«, najbolj izdržljivi so tonili v največje brezno človeškega trpljenja.

Ljudje v vozovih so postali kanibali.

Ljudje v vozovih so ugasnili.

24. ZAPIS

25. aprila so odšli (velika večina) esesovci proti Tirolski... Odšli so z nagrabljenim »bogastvom«.

Z njimi se je odpeljal precej številan transport nemških jetnikov. Upali so na pobež, mnogim je uspelo, mnoge so zadeli. Nekje naprej od Münchna jim je prekržala pot razbita železnica. Pripornike so gnali na bližnjo planjavo ter jih pobijali...

K nam v Dachau se je vrnilo pet ubežnikov tega transporta. Eden izmed njih, Nemec po rodu, mi je pripovedoval:

Bili smo Nemci, Rusi... Bilo nas je sedemsto.

Spremljali so nas esesovci z brzostrelkami in s psi.

Straža ruske skupine je bila podvojena.

Grupe so si bile oddaljene petindvajset metrov.

Gonili so nas čez Allach, Passing proti Sternbergu.

Tam, osem kilometrov pred sternberškim jezerom, po štiridesetih kilometrih hoje, ko smo imeli počitek — sem zbežal.

Esesovci so spraševali domačine, kako blizu so ameriške čete.

Pot so nadaljevali ob sedmih zvečer, pot smrti.

Jetniki so množično padali.

Krvniki so bili razjarjeni, na jetnike so pošiljali pse.

Onemogle so dotokli s strojnici.

Marš je bil vse počasnejši.

Marš smrti so ustavili, jetnike so zajezili.

Esesovci so se izgubljali, preoblačili, bežali.

Prispel je transport iz Allacha. Bilo je dva tisoč zajezjenih, zastraženih... Ponoči so nekateri ušli, strelji niso zadeli vseh... Dva dni so se skrivali v okoliških krajih: Trnk, Wirth, Kettler, Berger, Porsch... V neki hiši so jim pomagali. Kmalu so se pojavili ameriški vojaki. Omogočili so jim vrnitev v Dachau, na poti sem smo se spet srečali.

O usodi transporta smo slišali neverjetne stvari. Postrelili so večino naših sotrpilov. Ostale so gnali v veliki ss-lager Wolfhiltshausen. Kaj je z njimi, si lahko samo mislim...

25. ZAPIS

26. aprila smo morali iti na zborna mesto z vsemi svojimi stvarmi. Med seboj smo le šepetali. Nihče več ni mislil na življenje. Nad nami je visela težka, soparna otopenost, dušilo nas je.

Stali smo do enih.

Ob enih so nas gonili nazaj v bloke. Oddahnili smo si, čeprav ob strahu, ki je ščemel za nami.

Drugi dan zjutraj se je vsa zadeva ponovila. Zopet so nas kalili, pa greli, pa kalili... Ta dan je šepetanje poniknilo v misli. Spominjam se trepetlike, trohnenja... Spominjam se neke daljne svobode in neke smrti. Gledali smo črno, gledali smo z mrtvaškim izrazom.

Oni so kovali nove in nove načrte.

Vedeli smo.

Gledali smo niti, na katerih smo viseli, a človek ne more ostati pajek.

Nas bodo pobili? Nas kanijo pobiti... Nekdo pri njih, tam gor, je zavlačeval, zavlačeval ali čakal povelje nekoga, ki je še višje stal? Je bil to lagerkomandant Weis? Je bil še kdo?

Prišel je čas, ko zanje ni bilo več časa, ko za evakuacijo ni bilo več časa. Bližale so se ameriške čete.

Prišel je dan, prišel je ukaz Himlerja: nihče ne sme preživeti! Uničite jih, Američani ne smejo dobiti nobenega jetnika...

Vse smo vedeli, tudi to smo vedeli, vedeli smo pravočasno. Nekaterim, redkim, se je posrečilo uiti. Našli so ameriške čete, jim pojasnili, povedali...

Himlerjeva zapoved naj bi se uresničila 29. aprila ob devetih zvečer. Pred Američani naj bi zabrisali vsako sled teh grozot. Uničili naj bi tudi krematorij...

23. aprila so se v okolici pojavili prvi ameriški tanki. 29. aprila na vsegodaj je visela zunaj taborišča, na poslopju se kina — bela zastava!

Osvoboditev je bila pred vrati, a kljub temu smo bili še vedno v oblasti antiljudi.

Ob pol enajstih so se ponovno prikazali Američani, spoprijeli so se z esesovci. Zavezniki so se ponovno umaknili...

26. ZAPIS

V taborišču je vršelo.

Nemcem, gonjačem, krvnikom, krvosevom, vsemogočnim norcem so glave klonile.

Nenadoma so postali poklapani ali prijazni, da, celo dobri! Mnogi so se poskrili, preoblekli v priporniške obleke, v cape! Skrivali so se po revirjih, po blokkih, na podstrešjih... kapoji, blokovni... Nič več ni bilo slišati: »Antretten durch decken, auf decken, sau hund, looos, looos...« in tisto: »Eins, zwo, drei, für...«

20. blok, jugoslovanski blok, ni imel »pritihotaplencev«. Najbolj strahopetno, najbolj prihuljeno so se skrivali kriminalci — zeleni — pripenjali so si naše, rdeče znake. Vsa ta maskiranja jim niso pomagala, dobili so povračilo za svoja blazna dejanja (nekaterim je uspelo uiti).

Mnogi so pobegnili, izkoristili so našo neukrotljivo vznichenost. Mnoge so ameri-

(Nadaljevanje na 16. strani)

ške izvidnice pripeljale nazaj – v Dachau. Patrolirali so v vseh smereh ter lovili esesovsko svojat, kapeje, blokovne in druge njihove pomočnike.

29. aprila natančno ob pol šestih zvečer nas je osvobodila sedma ameriška armada.

Prišli so tako iznenada (pobili naj bi nas ob devetih zvečer), da Himmlerjevega krvavega ukaza niso utegnili izvršiti. Prilezli smo skozi šivankino uho! Skozenj smo tavalj dolga štiri leta.

Ne morem popisati navdušenja, sreče, ki je zavladata med nami! Ne morem opisati nas, mase izžetih, ob vstopu Američanov

v taborišče. Ne morem opisati solz ob tem prizoru.

»Živeli osvoboditelji!« ...

27. ZAPIS

Jedli smo kruh. Vsak je dobil tri centimetre debelo »šnito« kruha.

»So že tu!« mi pravi neki tovariš.

Vtaknil sem kruh v žep. Nisem čutil lakote. Skočil sem skozi okno in stekel na zborni mesto, proti glavnemu vhodu, proti množici jetnikov, ki se je gnetla tam in kričala. Deroča reka me je pogoltnila, spominjam se zadušljivega valovanja ter krikov maščevavcev.

Potem se je množica razlila po vseh kanalih, bunkerjih, blokkih, podstrešjih, plan-

tažah, revirjih, luknjah... Nosilo nas je strašno maščevanje.

Našel sem esesovsko čutarico žganja!

Pil sem, pili smo, v hipu smo jo izpraznili. Tekli smo dalje, drveli smo, iskali krvnike.

Gnal nas je krematorij, gnale so nas tisoče in tisoče žrtve, gnalo nas je lastno trpljenje, gnala nas je – svoboda.

Ko smo tekli ko smo drveli mimo blokov, ne vem kje naj bi to bilo, mi prileti na glavo pločevinka marmelade. Kri je brizgnila iz globoke, velike rane, a tega ni videl nihče; drveli so naprej, pobrali pločevinko, jaz pa sem izgubljal zavest. A glej, nekdo mi pomaga, izliva mi po rani zadnje kaplje žganja (morda me je rešila tista čutarica?), obveže mi glavo ter steče za njimi, ki so šli nad revir ...

Ne vem, koliko krvi sem izgubil? Zbral sem poslednje moči in se opotekajoče bližal revirju. Tam so me prevezali. Opomogel sem si. Drugi dan mi je pomagal zdravnik. Drugi dan sem začutil lakoto, spomnil sem se kruha, ki sem ga imel v žepu, a glej, na mizah je bilo še kaj boljšega.

Naslednji dan smo pričeli verjeti resničnosti.

Zastave vseh narodnosti smo razobesili po taborišču. Pročelje našega bloka smo oblekli s trobojnico, na sredino smo postavili veliko sliko našega maršala Tita.

Podobno so storili Rusi z generalisimom Stalinom, tudi Poljaki so oblekli svoj blok z bivšo narodno zastavo – belo-rdečo, na koncu bloka pa so si postavili oltar, koder so vršili božje službe, koder so imeli razne božje shode in tako kljubovali sovjetskemu bloku ...

Zastave so visele povsod. Na zvočniku nad zbornim mestom pa so visele po vrsti: ameriška, angleška, ruska in še pet drugih, med njimi je bila tudi naša zastava.

Dachau se je spremenil v nekakšen velesejem.

Godba je igrala, pevski zbori so peli, bilo je praznično!

Jugoslovani smo si nadeli titovke s peterokrakimi zvezdami. (Vsi, razen narodnih izdajalcev ...)

Tudi Rusi so se ločili od drugih. (Krojači so imeli polne roke dela.)

Poljaki so nas gledali postrani, črnili so nas pred Američani, govorili so jim, da smo ruski komunisti ...

Na zbornem mestu smo postavili veliko tribuno, na kateri je visela med drugimi maršalova – Titova slika. Tu smo imeli velike shode in prireditve. Ne vem, kaj je bilo tem Poljakom? Naredili so ogromen križ, evharistični križ z gromozanskim oltarjem in prižnico. Vrstila se je maša za mašo.

Prvega maja smo imeli zborovanje vseh narodov in narodnosti.

Spregovorili so tudi naši govorniki.

Sledil je spreved. Igrala je godba.

Čakali smo našega novega komandanta, ameriškega polkovnika Patricka.

Napravili smo mu »špalir«, mimohod od vhodnih vrat, tja do tribune. Med nami so bile mnoge ženske, ki so prispale iz bližnjih taborišč. Bilo nas je triindvajset tisoč. Onemoglih, ki se niso udeležili proslave, je bilo deset tisoč. Umirali so in umirali.

Godba je zaigrala ameriško himno, sledile so recitacije, sledili so govori.

V osvobojenem Dachau sem bil še »cele« tri tedne. Ameriški dokumentarci so ves ta čas slikali in filmali Dachau.

Umrljivost na smrt izčrpanih ni poje-njala.

Živim skeletom niti svoboda ni vtila moči.

Drugi so preveč jedli in pili, ni jim bilo pomoči.

Zadnje dni smo si znova pritegnili pasove.

Zaradi naše narodne zavesti smo padli v nemilost pri Američanih. Najbolj jih je motilo naše bratstvo z ruskimi narodi. Poljaki so vso stvar spretno podžigali (andersovci).

Vitimir Pretnar: Plavžar

Bili so nekaj podobnega kot naši Rupnikovci, Rožmanovci... Mi smo vse to vedeli, še bolj smo se strnili in disciplinirali.

Imeli smo svoj časopis »Dachauski poročevalec«, glasilo jugoslovanskega narodnega odbora v Dachau, urednik je bil Ludvik Mrzel.

Naš komite se je trudil za čimprejšnjo vrnitev internirancev v domovino.

28. ZAPIS

Kljub temu, da smo preživljali najvažnejše trenutke v življenju, smo se ustavljali na vsakem koraku, povsod koder je strahla preteklost in pesem trpljenja je bila glasnejša in silnejša kot pesem svobode.

Pred krematorijem so ležali skeleti, skladovnice trupel. Bili smo potrti in v trajni psihozi.

Na mitingu 9. maja so poljski narodnjaki peli našo narodno pesem »Po jezeru bliz Triglava«. Lepo so zapeli. Nastopil je tudi naš zbor pod vodstvom tovariša Hartmana, peli so Španci, Rusi...

25. maja smo slavili rojstni dan našega voditelja herojskih zmag nad okupatorjem, maršala Tita. Z zelenjem in zastavami smo okrasili Titovo sliko in tribuno. Hrepeneli smo po vrnitvi v domovino.

Po dveh tednih se je pričelo taborišče prazniti.

Prvi so odšli domov Francozi, potem Luksemburžani, Nizozemci, Rusi...

Tisti izmed nas, ki smo čakali in ki so imeli srečo z dovolilnicami za izhod, so bili bolj srečni. Mnogi so si prinesli krompir ter pekli zunaj barak pozno v noč. Kurili so mize, stole, omare, vse, kar je gorelo.

Neznosen smrad se je širil po taborišču. Povsod je ležala navlaka; pločevinaste posode, umazano perilo, cokle (sedaj smo nosili usnjene čevlje), segnita hrana in...

Kmalu smo izgledali kakor cigani, zbrani iz vse Evrope. Mnogi so spali kar na strehah, ker je bilo v sobah vse razdejano, opustošeno. Kasneje so morali ušive cunje ter drugo navlako požigati, da bi ne prišlo do epidemije tifusa. Ta pogorišča so neznosno smrdela. Mnogi interniranci so ležali kar ob poteh ali med smrdljivo šaro ter otopeli zrlji v prazno. Nekega dne je patrola privedla našega krvnika Bettkeja. Moral je obleči cebrasto obleko.

»Nočeval« je v bunkerju, bil je strogo zastražen.

Drugi dan so ga postavili na stolpni hodnik.

Množično smo si, poslednjikrat, ogledali esesovsko zver. Na stojalu pred njim je bil mikrofoni, ki je čakal na njegovo krvavo izpoved. Stražila sta ga dva njegova »hef-tinga«, ki sta ga z udarci spodbujala k govorjenju. Roki je moral držati visoko v zraku. Za vrat so mu obesili »njegovo« tablo z napisom: »Ich bin schon wieder da«.

Njegova izpoved je trajala »nekaj dni«. Moral je priznati vse zločine.

Sam je umoril na stotine ljudi!

Strašni reportfurer Bettke je govoril, ustrižen po sredini glave (tako so strigili Slovane), takšni sramotilni pričeski so rekli »eses schtrasse«. Bil je rejen in priporniška obleka mu ni pristajala.

Kadar sta mu roki omahnili ob telesu, sta ga sunila pomočnica z besedami: »Hände hoch, du sau hund!«

»Ja, ja, meine heren...« je stokal in moledoval.

»Kanst du nicht reden, verdamte pakasch!«

In je pričel govoriti, sprva jecljaje, končno smo čuli stvari, zaradi katerih smo bili zbrani.

Tisoče ljudi je kričalo v en glas: »Du sau kopf, sau hund...«

Moral je na ves glas vzklikati: »heil Hitler«...

Vse je valovalo, tisočglavo jezero je stegovalo roke proti krvniku. Besedo »pošast« sem slišal v vseh jezikih.

Telesna stražarja sta mu stalno prigovarjala, naj se že enkrat vživi spet v svoji

veliki imperiji, kajti danes je praznik... »Heil Hitler!«

Planili smo v smeh, mnoge je popadla histerija, mnogi so okamenelo zrlji vanj...

Po teh govorih je dobil funkcijo kapoja pri odstranjevanju žrtev izpred krematorija.

Kmetje iz bližnje oklice so vozili trupla v skupni grob, ki se nahaja pri naselju Etzenhausen.

Kmetje, ti kmetje niso verjeli lastnim očem, prijemali so se za glave, se držali za nosove, ženske so se onesveščale...

»Mein got... ist das möglich...«

Čutili so se, pa vendar so vsak dan videli pretepanja, umore, pa vendar so pljuvali na nas, pa vendar! Smejali so se, ko so psi trgali pripornike, ko so umirali za gnilo jabolko... Bili so »zaslepljeni«, bili so pokvarjeni!

Sedaj se opravičujejo. Mein got... Zagrizeni nacionalist, zagrizeni nacist se ne izpremeni.

»Aufgets, los, los, tempo, tempo!«

Takšno je bilo zadnje življenje pšoglavca Bettkeja. Pozneje, ko smo bili že v Freimanu, münchenkem predmestju, smo izvedeli, da je kot KAPO pospravil Dachau, pospraviti je moral temeljito. Pospravljal je s pomočjo nekaterih nekdanjih pajdašev, s pomočjo civilov.

Prosil je ameriško stražo, naj naredi konec z njim, a niso se ga usmili. Dachau mu je sodil, tam je poginil...

Med zadnjo vožnjo skozi Nemčijo smo naštevali taborišča: Augsburg, Ulm, Friedrichshafen, Raderah, Saulgau, Heidenheim, Kempten, Oberlingen, Dori...

Kaj vse smo nosili v svojih mislih?

Spominjam se, kako sem zadnjič gledal Dachau, kar stal sem tam, na zavezniškem kamionu in nisem mogel verjeti.

Tako dolgo smo se vozili skozi ruševine. Še je grmel, še je pelo orožje.

V Freimanu naj bi počakali preostale Jugoslovane. Ni jih bilo. Nenadoma so nove oblasti hotele, da bi nas vrnili v Dachau. Bilo je več kot mučno. Bilo je negotovo, bilo nam je že vsega dovolj. Rekli so, da bodo v kasarno, kjer smo bili, vselili Poljake, vendar je naš komite dosegel pravico in ostali smo v Freimanu.

Dobil sem prvo dovolilnico za izhod. Ogledali smo si München. Naslednje dni smo često hodili ven, na ogled, videli smo marsikaj. Bilo smo ljudje.

Bili smo svobodni in lahki, tako lahki.

Spominjam se, kako sem (zidar) gledal porušene palače. Spominjam se, kako sem v neki mlekarni kupil liter mleka. Spominjam se neke kavarne, v kateri so bili ljudje vseh narodnosti, pili so kavo in bili razposajeni, veseli... Spominjam se, kako so nas občudovali (zaradi titovke na glavah), spominjam se drage, črne kave, ki je nisem izpil do kraja... Šel sem ven, nisem prenesel zidov, ne gostilniškega trušča.

30. maja je prišla prva skupina Poljakov, med njimi so bile žene, otroci. Prihajali so še naslednje dni, ustanavljali so center poljskih taboriščnikov.

S seboj so prinesli Boga.

Razlezi so se po vseh prostorih in kradli kakor prave srake.

Prisiljeni smo bili stražiti svoje stvari.

Nekega dne vprašam Poljaka, ki je popisoval ljudi, kaj neki pomeni to popisovanje?

»Mi vojskovi!«

Kakšni vojaki, mu pravim, kakšni vojaki zavrage, saj je konec vojske?

»Ješče ne... mi ne gremo na Poljsko, ker so tam boljše stvari...« Hoteli so svojega »krula«. Bog jih požegnaj še v mojem imenu. Zanj sem bil: »Skurve sin... Mi ne hčemo komunizma, mi hčemo krula, mi ješče vojskovi...« (Oprostite, napisal sem tako kot se spominjam.)

Nismo se razumeli. Začuden sem odšel v sobo. Legel sem na posteljo, v glavi pa mi je brnelo: mi hčemo krula, krula, krula... Ko sem zaspal, sem sanjal o domovini. Oni,

poljski andersonovci pa so s svojimi bivšimi oficirji in podoficirji sestavljali nekakšno protidržavno grupe, nekakšno oblast.

29. ZAPIS

Prišel je srečni dan. Petega junija smo pričakovali kamione. Že zgodaj zjutraj smo bili pripravljani.

Na dvorišče je zapeljalo dvanajst ameriških kamionov.

Komandant Winter nas je fotografiral. Ob odhodu smo vriskali in peli.

Poljski patrioti, ki so bili v manjšini, so nam navdušeno mahali v pozdrav. »Vojskovi« so gledali v tla ali proč od nas. Na glavni cesti smo čakali koloni iz Dachaua in Alacha. Naštel sem trideset okrašenih kamionov.

Partizanske in narodne pesmi so donele skozi Nemčijo. Skozi München smo visoko dvigali naše zastave ter še bolj gromko odsekano peli.

Končno smo se le nekoliko sprostiti. Veselje je sijalo iz oči. Ko smo zapustili to fašistično leglo, smo »požirali« kilometre proti Tirolski. Na brenerskem prelazu smo se spomnili Hitlerja in Musolinija. Tu sta skovala marsikateri vražji načrt. Na trenutke smo ugibali, če nas morda ne peljejo v Trst? V Francesfestu smo si oddahnil. Zavili smo proti Koroški. Zopet smo se razživel ter pregnali utrujenost s pesmijo. Zagledali smo Ziljsko dolino. Zagledali smo Trbiž. Nočilo se je in... končno smo prispeli na mejo naše ljubljene domovine. Ura je bila natanko dvaindvajset!

Na sleherni hiši so visele zastave.

Ljudje so spali.

Molče smo zrlji v pokrajino.

Brisali smo si oči, posmrkavali. Nekdo je planil v nezadržan jok, nameraval je skočiti z avta, poljubiti rodno grudo... S težavo smo ga zadržali.

Opolnoči smo se pripeljali na Jesenice!

Tu smo stali dobro uro. Niso vedeli, kod naj nas predajo. Odločili so se za Ljubljano.

Železničarji so nas radovedno opazovali. Med njim sem prepoznal Slivnika iz Javornika. Pristrčno sva se pozdravila ter pokramljala o naših, in o vsem, kar nama je prišlo na misel. Vžgali so motorje. V naglici se pozdravljamo. Slivniku naročim, da bom v nekaj dneh doma, naj jim pove, da ne bodo skrbeli... Potem smo »nabrusili kose...«, da je donelo po vsej savski dolini.

Ob treh zjutraj smo se ustavili na Kongresnem trgu v Ljubljani. Tu so bili ljudje obveščeni o našem prihodu.

Množice so nas pričakale z rožami, z godbo...

O, domovina.

Odzdravljali smo in požirali sline.

Nisem vedel, ali naj se smejim ali naj jočem, ali naj stojim, sedim, poskakujem...

S tresočimi rokami sem si bil ves čas v laseh: Madona, res je, res je, madona...

V ljubljanski bazi so nam dodelili čiste, bele postelje ter hrano.

Tudi slednja dneva sta minila. 6. junija sem dobil uradno odjavo. S popoldanskim vlakom sem se odpeljal proti Jesenicam, domov, na Slovenski Javornik, na Gorenjsko. Med vožnjo sem se dotikal vsakega hriba, vsake trave, vsakega drevesa, vsakega oblčka in ni bilo stvari, ki bi se lahko skrila mojemu vseželjnemu, lačnemu očesu: vse sem objel in poljubil. Bilo je tako lepo. Bilo je resnično božansko.

SMRT FAŠIZMU –
SVOBODA NARODU

V januarju 1947, Jože Hamersak

1 Molk ur večernih drammi misli nate,
lepota, ki mi siješ v trudni čas,
lepota, ki prišla si kot obraz
z očmi neba, z lasmi iz zarje zlate.

Tako mi je, kot da pomlad se dramu
ob božanju aprilskih mlačnih slap.
V srce mi padaš kot svetlobe slap,
da tonem v sanje v blaženi omami.

Zakaj mi te usoda je poslala
ob koncu mojih dni, ko neizbežna
pozaba bo me vase pokopala.

Pred mano je samo še zima snežna,
a ti si sen pomladni mi prižgala,
aprilskih češenj razcvetelost nežna.

2 Aprilskih češenj razcvetelost nežna,
mladost, zapredena v pričakovanje
ljubezni, ki nam svet spreminja v sanje,
a tudi v jad, kadar je nedosežna.

Nihče ne ve, kaj mu prihodnost plete,
že dan pred nami vselej je neznanica,
življenje naše večna je uganka,
v kaj gnete naše dni in v kaj nas zgnete.

Glej, mene razkrojilo je v sivino,
kot živi mrtvec sem in kot breztežna
lebdijo mrtva leta nad praznino.

Čas naju loči kakor dalj brezbrežna,
zato razmišljam s trpkó bolečino
rad bil bi tvoj, a si kot sanje bežna.

3 Rad bil bi tvoj, a si kot sanje bežna,
kot da privid si in te ni na svetu,
kot da le stih si, ki se mi poetu
utrinja v leta, bridka in betežna.

Spominjaš deklice me v neki hosti,
ubite sred krvavega viharja ...
Naj brodolomec sem, ki si utvarja,
da najde breg neodžejane mladosti!

Utvara, že ob rojstvu sivolasa,
prezgodnji stavec plaho gledam vate,
a čustva, draga, ne poznajo časa.

O vem, da komaj kaj pomenim zate,
pomlad v razcvetu, sanja plavolasa,
jesen je v meni, v srcu vele trate.

4 Jesen je v meni, v srcu vele trate,
usoda mi pustošila je dušo
z neurji majskimi, s poletno sušo,
le šipek še prerašča mrtve frate.

Mladost mi izzvenela je v balado
in čas zločesti me duši v močvirju
ujetnika za nočni pir vampirju,
ki kri sesa z morilsko mi naslado.

Glej pesem, ki vampir jo izsesal je
ob rojstvu že za gnitje in trohnenje,
dokler usmiljeno je ne preraste ščavje.

Ne vem, kaj mi s teboj bo hrepenenje
vsejalo v dušo, zrelo že za navje,
a vem, da mi prinaša te življenje.

5 A vem, da mi prinaša te življenje,
prinaša kakor pesem neizpeto,
bel marmor, ki ga kleše stihov dleto
v podobo tvojo, moje koprnenje —

ti, ki prišla si vame iznenada,
kot vse usodno iznenada pride
in snide se, kar mora, da se snide,
prej ko konča življenja se balada.

Bom moč imel, da dleto ne skazi mi
lepote, ki prebija iz srca se,
in jo obranil pred udarci zlimi

usode-zle, ki me priklepa nase
in dan na dan sovraštva strup drobi mi
na sivo pot, ki skoro mi konča se.

6 Na sivo pot, ki skoro mi konča se,
v popotnico si kruh mi pesmi dala
in vino sanj, ki vame si jih užgala,
o sanje čiste, sanje plavolase.

V omami le izognem se prepada,
ki neizprosno loči me od tebe,
in v pesmi le lahko razdam ti sebe,
ker pesem le lahko kot ti je mlada.

Življenje eno samo nam je dano,
pomlad ne vrne v dni se sivolase,
nihče ne vrne več se v jutro rano.

Usoda z nami res bridkó igra se, —
pred koncem že sem v grlu s solzo slano:
cvet tvoj v ljubezni drugemu razda se.

7 Cvet tvoj v ljubezni drugemu razda se ...
Le ljubi, draga, ga! Le njega ljubi!
Saj pot z menoj bila bi pot k pogubi!
Čprav te ljubim, naj ne mislim nase!

Glej, vajen sem trpljenja in bridkosti,
tako da skoro več ju ne občutim,
čeprav za časom tožim, v nič osutim,
za žalostno mladostjo brez mladosti.

Naj mi pri srcu še tako težkó je,
naj še tako skleli me koprnenje,
življenje z njim želim ti, srečo v dvoje.

Saj meni že osipa se življenje,
rokam izmika vse se, kar lepó je,
a še me k tebi nosi hrepenenje.

8 A še me k tebi nosi hrepenenje —
dekliška hoja v svežem belem snegu,
sen brodolomca o rešilnem bregu,
kjer čaka ga studenec in življenje

in pesem modrooka, pesem plavolasa.
o davni sen neodžejane mladosti,
strohnel v lobanjo zdavnaj v neko hosti,
a v tebi živ, odrešen smrti, časa.

O ti, ki živa si in sem te vzljubil,
ti, ki od smrti stih si prebudila,
glej, srečal sem te in te bom izgubil,

še sled do tebe se bo izgubila:
a vedi, da sem te do smrti ljubil,
ko boš se kdaj nad stihe te sklonila.

9 Ko boš se kdaj nad stihe te sklonila,
spomin naj te ponese v najin dan,
ko nežno sem pobožal tvojo dlan —
o dlan, ki se je v pesem spremenila.

Nebo v očeh, napolnjenih z jasnino,
bilo je daleč in nedosegljivo,
a sinje čisto, neizpremenljivo
kot najin stih, prežarjen ves s sinjino.
O stih, ki spajaš nežno dlan z dlanjo
za pesem brez besed, ki nam urela
iz vrčev src je blažena takó,

da žive so besede zanemele ...
Če v duši, draga, ti bo kdaj hudó,
rok spomni se, kako so hrepenele.

10 Rok spomni se, kako so hrepenele,
kako iskale tvojo so bližino,
čutile tvojo dlan, srca toplino,
a so se zbale, da bi te objele.

Bila sva si za hip enakonočje,
le da iz tvojega se vzpenja dan,
a v mojega se plazi noč brez sanj,
za hip le sva ujela se v sozvočje.

Sozvočje duš-o blažena radost! —
kot da za hip drug v drugem sva odkrila
nevidni most v ljubezensko skrivnost.

Sen, komaj rojen, stvarnost je razbila:
z njim duignil rad bi v tvojo se mladost,
a sen povesti je moral krila.

11 A sen povesti je moral krila
pod težo in bremenom sivih let.
Če drugemu odpira s tvoj cvet,
naj pesem vsaj s teboj bi me družila.

Še preden me jesen vsega razlista,
bi naju rad položil v svet lepote.
Ko sam sprhnim v plasten močvirne
gmote,
srce perunika bo zlatolista.

Zato prežari vsega me z lepoto,
da brez sadu ne bodo obletele
se veje mi v novembrsko goloto.

O prazni up, saj sanje izzvenele
prehitro bodo v žalostno samoto:
ne, ni peruti, ki bi maj ujele.

12 Ne mi peruti, ki bi naj ujele ...
Kje ste, narcise mojega življenja,
kje deklica, ki s cvetjem hrepenenja
so v davni bitki krogle jo požele?

Vse mlade sanje so se žrtvovala
za svet, ki naj bi vsem ljudem bil dober ...
Zdaj s praznim srcem krvavim v oktober,
le gole veje so od sanj ostale.

Ti njena si podoba, v dušo vtkana,
podoba, ki se v eno z njo je zlila,
Evridika, na mojo pot poslana,

na pot, ki skoro v noč bo zatonila:
na dan moj pada že jesenska slana,
jesen je v meni, smrt me bo zlomila.

13 Jesen je v meni, smrt me bo zlomila ...
Kje je življenje? ... Dan, ki bil mi dan je
za delo in ljubezen in za sanje,
usoda je v sivino razkrojila.

Poletje moje setev je izžgalo,
nevihte so me trle z bliski zlobe
in to srce-vrč zvrhane grenkobe —
ne more dati, kar bi rado dalo.

Zaman sem upal, da kdo dvigne z dna me,
izleči rane, ki so krvavele.
Zaman so se razcvetale ciklame.

otožne kakor pesmi obledele,
nekoč omamne, a zdaj bridko same —
ciklame v srcu so mi odcvetele.

14 Ciklame v srcu so mi odcvetele
na pragu mrtve jalove jeseni ...
Čas jadrno beži in hlad strupeni
obeša v mrak mrtvaške prte bele.

Ta čas, ko vdan sem stal pred breznom
smrti,

prišla si ti kakor nadih pomladi,
zazrt v lepoto vztrepetal sem v nadi,
da v duši mi vzcvete lepote vrti.

Le živi, živi v srcu mi, utvara
na večno mlade razcvetele trate.
na pesem, ki lepota jo pričara

z besedami, ki so od tebe zlate,
na pesem, ki se nikdar ne postara ...
Molk ur večernih drammi misli nate.
Magistrale
(Pesem modrooka, pesem plavolasa,
Evridika, na mojo pot poslana
in v Hadu pesmi zopet izgubljena)

Molk ur večernih drammi misel nate,
Aprilskih češenj razcvetelost nežna.
Rad bil bi tvoj, a si kot sanje bežna:
Jesen je v meni, v srcu vele trate.

A vem, da mi prinaša te življenje
Na sivo pot, ki skoro mi konča se ...
Cvet tvoj v ljubezni drugemu razda se,
A še me k tebi nosi hrepenenje.

Ko boš se kdaj nad stihe te sklonila,
Rok spomni se, kako so hrepenele,
A sen posvetiti je moral krila.

Ne, ni peruti, ki bi maj ujele,
Jesen je v meni, smrt me bo zlomila:
Ciklame v srcu so mi odcvetele.

VROČI PSI

Vstal sem in si šel izprazniti mehur. Z mrzlo vodo izpod pipe sem si izmil zaspantost z obraza. V čakalnico so se neprestano gnetli ljudje, nobenega prostega sedeža nisem več našel, ko sem se vrnil. Kam zdaj? — V mesto. — In kaj boš tam? — Boš že kaj, sem si rekel. Čez polnoč je bila že ura. Ljubljana je spala svoje mrtvo spanje brez sanj, ceste so bile skoraj prazne, okna zatemnjena kot oči slepcev, vreme mrzlo in megleno.

Sel se v Rio, edini lokal, ki sem ga ob tej uri še našel odprtega. Natakak se na srečo ni zmenil zame. — Pravim na srečo, saj nisem imel v žepu niti za dva deci kisle vode.

Pri sosednji mizi je sedelo pet ali šest ljubljanskih frikov, nekakšen vzorec povprečja, ki ga je videti na filozofski in sociološki fakulteti, in v gostilnah tam okrog. Dolgolasci so se razvneli v vročih besednih bojih, njihovi obrazi so bili zaviti v oblake tobačnega dima iz cigare in pip, in miza, za katero so sedeli, je bila polna pivskih steklenic.

»Hej, vi!«

Dolgolasci so preveč zatopljeni v debato, da bi se dali zmotiti. Videti je, kot da so gluhi in slepi za vse, kar se dogaja izven njihovega zračnega prostora. Nihče ne obrne glave, nikomur ne zastane beseda na ustih. Tobačni dim, alkoholni hlapci in abstraktna vprašanja, s katerimi se preizkušajo, jih povzdigujejo visoko nad banalnosti vsakdanjega življenja.

»Hej vi, usranci!«, se spet gromko razleže po lokalu. Pri eni izmed bližnjih miz je okopal na stolu, kot da bi jahal konja, sedel rdečelasec, malce pegast petindvajsetletni mladenič v črnem najlonskem anoraku z napisom SAN MARCO RACING TEAM na hrbtu in z zeleno baretko na glavi. Leva noga mu je tičala do kolka v mavcu in pri zidu je imel naslonjene bergle. Togo je stiskal kozarec v roki in v ciničnem posmehu pripiral oči: »Hej vi! ... Filozofki! Deca mamina! Kuštravčki! Ovrčke pokakane! Jagjenčki inkubatorski! — Koga le mislite preslepiti z vašimi gobezdanjem, a? — mene, a? mene?«

Dolgolasci so se molče spogledali med seboj. »Tu je javni lokal,« je nekdo rekel.

»Malo preveč odpiraš svoja rosna usta, ti punčka punčkasta...« je zasikal rdečelasec.

»Pusti ga, saj vidiš, da je nalit,« je nekdo od dolgolasccev dregnil tistega, ki se je oglasil prvi.

»Oho, zdaj pa še ti,« se je posmejal rdečelasec. »Korajžni pobje, ni kaj reči, vsa čast vam.« Ton njegovih besed je bil posmehljivo sladek in usta so se mu spavila v zaigrano odobravajoče prikimavanje. »... Lejte jih, lejte, kdo bi si mislil, da ste taki korenjaki!«

Nenadoma je rdečelasec kljub mavcu na nogi planil pokonci kot ris, ne da bi se kaj oprijel bergel, in divje zakričal:

»Ven! Ven! Veeen!!!«

Kot furija je pridivil k njihovi mizi. »Marš skoz vrata!« je zavpil. In nato porogljivo: »Ali pa vam bom vsem skupaj alieniral zobe iz gobcev.«

Besedo »alieniral« je namerno spakljivo zategnil. Dolgolasci so se prepadeno spogledali, v očeh se jim je zarisala preplašenost, vendar so bili prvi hip preveč preseščeni, da bi takoj pobrali šila in kopita in šli. Videč, da se še zmeraj ne ganejo, je rdečelasec v svojem pijanskem besu zgrabil za bergle in prav gotovo bi se začel pretep, če ga ne bi zadržal njegov tovariš, s katerim sta sedela skupaj pri isti mizi, in mu izvil bergle iz rok.

Dolgolasci, ki so se šele zdaj zavedli vse resnosti svojega položaja, so vstali in šli, previdno se ozirajoč čez rame, v strahu, da se ne bi ta divji mož z berglami še enkrat zakadil za njimi.

Rdečelasec se je primajal k meni in mi podal roko. »Jaz sem Lajoš,« je rekel. — »In to je Brane, moj kamerad v tropskih ploha in puščavskih vročinah,« je pokazal še na svojega prijatelja pri mizi.

»Veš, njegov foter je Madžar,« je Brane namignil na Lajoša. »Povaljal je njegovo staro, ko je poleti devetindvajsetega v panonski pušči okopavala koruzo. Potem jo je tistega leta povaljal še nekajkrat...«

»... In potem jo je zbrisal v Avstralijo,« ga je dopolnil Lajoš. — »In prav je naredil! Jaz bi na njegovem mestu storil isto.«

»Pejmo k šanku nekaj spit,« je rekel Brane. »Tukaj se nas ne bo noben hudič usmilil.«

Lajoš se je komaj ujel, ko je vstajal izza mize, tako da sem ga moral prijeti.

»Nogo imam ferderbano,« je kakor v opravičilo zamrmral Lajoš. »Zabil sem se z avtom. Pri sto na uro sem zletel s ceste in — bum v drevo. To je bilo že aprila, pa mi še zdaj niso pobrali vsega železja iz kosti. A veš, kaj mi je rekel dohtar?« — Lajoš je s prstom pokazal na žarnico pod stropom. — »Rekel je: Tvoja noga je zdaj kot volframova nitka v tisti žarnici. Vidiš, zdaj sveti, ampak vsak čas pa lahko naredi — pk — in crkne. — Crkne, je rekel. Tvoja noga lahko vsak čas crne. — Dvanajst vijakov imam v piščali in aluminijasto ploščico v kolenu... Si predstavljaš, kaj je to? Že sedem mesecev se vlačim naokrog s temi prekletimi zaježanimi berglami! — In kdo ve, koliko časa se bom še...?«

Pri pultu smo naleteli na drobcenega plešastega možička z dolgo črno brado, ki mu je segala skoraj na prsi.

»Hej, Tine!« je vzkliknil Brane in ga s tako silo lopnil po hrbtu, da se je možičku zaletelo in mu je vino pljusnilo čez rob kozarca na tla. »Kako si kaj, Tine? Kje imaš pa harmoniko?«

»Ne smem igrati tukaj,« je žalostno odkimal možiček.

»Policaji ne pustijo. Če te še enkrat dobimo, so mi reki, ti jo bomo vzeli.«

»Preklete uši policijske!« je glasno zaklel Lajoš.

»Tiho, tiho!« se je prestrašil možiček in zbegano pogledal naokrog.

»Kaj tiho? Komu tiho?« je vzkipek Lajoš. »Jaz imam gobec zato, da gobcam. — Zakaj ga imaš pa ti?«

Možiček se je še bolj zbegal. Nervozno je vrtil kozarec v roki, ne vedoč kaj bi.

»Ničla usrana!« je siknil Lajoš, kot da bi hotel padlega do kraja potolči.

Možičku se je znova zaletelo. Ves je zaripnil, kot nor se je jel tolči po prsih: »... Jaz ... jaz ... ne dovolim ... jaz sem oficir ... oficir! ... Če pride vojska ... ne dovolim ... jaz ...«

»Ti pa oficir,« se je zvukna posmešnil Lajoš. »Ti pa oficir! — Puknem te z levo šako, da boš naenkrat vse čine zgubil!«

»Nehaj, Lajoš!« se je vmešal Brane. »Tu imaš pijačo in molči.« In potem je spravljivo nagovoril Tineta: »Hm, praviš, da imaš harmoniko?«

»Ja, harmoniko!« se je spet izprsil Tine. »Pa še kakšno! Pravo staro hohnerico. Svojih sedemsto jurjev je vredna, če ne več.«

»Pa znaš tudi kaj zašpilati nanjo?«

»Seveda, kaj pa misliš. Vse, kar se spomniš.«

»Tudi tisto, no, kako že gre... no...« se ni mogel spomniti Brane.

»Seveda jo znam, tudi tisto. Vse znam. Pojdi z mano domov, ti bom zašpilal...«

»Ja, pejmo k Tinetu, pejmo k Tinetu!« je veselo zaploskal Brane. »Vsi, tudi ti,« se je obrnil k meni. »Boate videli, kakšen špas bo to!«

Tine je skupaj s svojo sedemdesetletno materjo živel v tretjem nadstropju neke stare hiše ob Ljubljani. Njuno stanovanje je bilo tešno in vlažno, imelo je samo dva prostora, majhno kuhinjo in še manjšo sobico. Kopalnice nista imela, stranišče pa sta si delila s še petimi strankami v nadstropju. Okna so gledala na notranje dvorišče in skozi njega ni bilo videti nič drugega kot nasprotni zid, sosedovo perilo in kante za smeti.

Že poldveh zjutraj je bilo, ko smo prilo-mastili v hišo, luč v kuhinji pa je kljub temu še gorela. Starka je — kot najbrž vsako noč — še zmeraj čakala svojega izgubljenega sina, da bi mu pogrela večerjo. Vsakega posebej je nejevoljno ošinila izza debelih stekel svojih naočnikov, ko smo vstopili.

»Spet imaš bando s seboj,« je zagodrnjala.

»To ni nobena banda. To so moji prijatelji,« se je branil Tine.

»Poberite se!« je zavpila starka. »Tukaj ne boste delali nobene galame!«

V zadregi sem obstal med vrati, ne vedoč, kaj bi. Brane si je hahljaje zatlačil roke v žep, Lajoš pa je, meni nič tebi nič, vrgl bergle v kot in se zavzval na kuhinjski divan. Starka se je prišla za glavo in se sedla na stol.

»A je kaj pijače pri bajti?« se je zadržal Tine.

»Pijače bi rad???« je mahoma oživela starka. »Saj si nacejen kot goba, pa še bi ga lokal.« Potem se je obrnila k nam: »Oh, ko bi le vedeli, kakšno govno je ta moj sin! Dva otroka ima na dveh koncih Ljubljane, pa mislite, da mu je kaj mar zanje? Bolno in staro mater ima, pa mislite, da kaj skrbi zanj? — Kje pa! — Jaz moram skrbeti zanj, jaz! ... Kdo ga umiva in spravlja spat, ko pride ponoči ves pokozlan domov? — Mama, seveda! — Kdo mu pere gate? Kdo mu daje jesti? Kdo mu kupuje čevlje in obleko? — Mama, kdo pa drug. Štirideset let mu je, pa se me še zmeraj drži za krilo kot otročiček. Ubogi Tinček, kaj bo z njim, ko bom jaz šla na oni svet? — Pa da bi se vsaj že oženil! Ampak mili Jezus, le katera bi ga hotela takšnega? Nikjer ne dela, samo pije... Dan za dnem, noč za nočjo... Tista harmonika tam na omari, to je vse, kar ima. Pa še te ni sam zaslužil, še to mu je moj pokojni mož zapustil v testamentu...«

»Viš, Tinček,« se je zahahljal Brane. »mamica te zmerja, pa te ima vseeno rada. Bolj ko te zmerja, bolj te ima rada. Viš, ti že greje juhico!«

»Ja, rada, rada...« je zagodrnjal Tine. »Rada me ima kot strupenga gada.«

»Ampak prej je še nekako bil,« se ni dala zmotiti starka, »dokler se ni spečal s tistim umetnikom... s tistim slikarjem...«

Z roko je zamahnila nekam proti zadnji steni, kjer naj bi tisti vsega obsojanja vredni človek menda živel. »Ta norec pa ga je čisto spridil. Pomislite — nagega ga je naslikal, na križ pribitega — in s cigareto v ust. Mili Jezus — mojega Tinčka! Pol Ljubljane se trnovske mu smeji, vsi se iz njega norca delajo. Še trnovski gospod je zvedel za to sramoto, zjokala sem se pri spovedi... — On pa nič!« je spet s prstom pokazala na Tineta. »Cunja! Predpražnik! Vsak si lahko obriše ves drek ob njem.« Starka se je sesedla na stol in nemočno zaihtela v dlani. »Mili Jezus, le kaj sem zagrešila v življenju, da me je bog kaznoval s takim otrokom? Le kaj?«

»Fantje, ideja!« je vzkliknil Tine, ne da bi se zmenil za hlapajočo mater na stolu. »Gremo k slikarju Andražu. On ima gotovo kakšno flašo v omari.«

(Nadaljevanje na 20. strani)

In smo šli. Še prej pa smo morali zbuditi Lajoša, ki je zadrimal na divanu in spomniti Tineta, naj vzame s seboj harmoniko.

»Kaj ste nori! Vso bajto bomo spravili pokonci.« se je branil Tine. Harmoniko pa je kljub temu vzel.

»No, pa kaj?« se je spet narepenčil Lajoš, jezen, ker je sredi najlepšega spanja moral z divana. »Kaj pa potlej, če vso bajto spravimo pokonci?«

»Pst! Tih!«

Zunaj na stopnišču je Lajoš na vsem lepem tresčil bergle v steno in zarjul kot bik: »Tih! Tih! — Pha! — Komu na čast naj bi bil tiho? Povej mi! Komu? — Komu?«

Stiskal je pesti, škripal z zobmi in se po vsem telesu tresel od besa. Potem si je majavo razkoračen, odpel hlače in se poscal po stopnicah. Teklo je po vsem stopnišču, prav dol do veže, še v klet je kapljalo.

»Uboga moja mama!« se je prijel za glavo Tine. »Uboga moja mama! Spet ji bojo sosedje zaradi mene hodili po živcih.«

Lajoš se je sklonil, da bi pobral bergle, pri tem pa se je zamajal in padel v svojo lastno toplo lužico na betonu. »Hudič!« je poredil skozi zobe. Z Branetom sva ga morala prijeto pod pazduho in ga vzdigniti, ker si sam, pijan in polomljen, kakor je bil, ni mogel pomagati.

Dvorišče je bilo prazno in okna so bila temna — razen enega; tam je gorela luč in iz sobe so se oglašali pridušeni zvoki jazz-ovske glasbe.

»Doma je! Doma je!« je navdušeno zaploskal Tine. »Pejmo gor k njemu.«

»H komu vendar?« je vprašal Brane.

»H komu neki? K mojemu prijatelju Andražu, slikarju vendar!«

Povzpeli smo se po škripajočih lesenih stopnicah, dokler nismo v labirintu vrat, hodnikov in starih omar našli slikarjevega ateljeja. Lajoš je preklinjal, ker na hodniku ni bilo luči in se je ves čas spotikal, tudi mi trije smo bolj tipali kot gledali pred seboj.

Slikar Andraž je delal. Globoko sklonjen nad mizo je s tušem risal vinjete na voščilnice. Čelo se mu je gubalo, dolgi lasje so mu padali čez ramena. Na gramofonu se je vrtela plošča z Dukom Ellingtonom, po stenah pa so povsod visele slike. Poslikana platna so ležala tudi po tleh in celo na postelji in na omarah. Slike, kupi slik, v glavnem avtoportretov: nadut obraz umetnika, ki zavrt v avreolo nekakšnega »poslanstva« zviška zre na svet okoli sebe.

Lajoš se je kajpak takoj zavalil na posteljo. Pri tem je povaljal še čisto svežo, komaj posušeno Andražovo stvaritev — kajpak avtoportret.

»Idiot!« je zakričal Andraž. »Da mi takoj vzdigneš svojo usrano rit z mojega platna!« In potem Tinetu: »Spravi mi te tipe iz ateljeja, ali pa bom poklical milico.«

»Andraž!« je zatarnal Tine. »Saj sva vendar prijatelja... In moji prijatelji so tudi tvoji prijatelji... Zmeraj si tako govoril... Andraž!...«

»Tile naj bojo moji prijatelji, tile? — Ti debili — vse slike mi bojo uničili.« In potem Lajošu: »Ali sploh veš, koliko je vredna ta slika, ki si mi jo povaljal? — Pol milijona, da boš vedel, pol milijona... In koliko bo šele vredna čez dvajset ali petdeset ali sto let!«

»Pljunem nate in na tvoje zmazke!« je strupeno siknil Lajoš. Grozeče se je približal slikarju in bi prav zares pljunil vanj, če ga ne bi midva z Branetom zadržala in zvelkla proč.

»Pojdimo!« je rekel Brane. »Tale tip nam bi še zares poslal policijo nad glavo.«

»Kam pa zdaj?« sem rekel, ko smo se spet znašli zunaj na ulici.

»Nekam že — pa čeprav nazaj v Rio,« je rekel Tine.

»Tudi Rio bojo kmalu zaprli. Vsak čas bo tri.«

»Pojdimo v Moste,« je rekel Brane.

»Tam poznam neke ženske.«

»Ne bojo nam odprle. Ob tej uri že ne.«

»Kaj da ne. Če ne bo šlo drugače, jim bo Tine pred vrati zaigral na harmoniko. To bo stoprocentno vžgalo. Boš videl, kako hitro bojo pokonci.«

»Ženske! Ženskeeee!!!« se je spet razsrdil Lajoš. »Ali res ne morete zdržati niti ene noči brez bab?!« Potem ga je popadel še hujši bes. Odvrgetel je bergle in začel vsevprek preklinjati, pljuvati in brcati v zid.

»Kaj pa spet noriš?« se je nasmehnil Brane. »Zid se ne bo podrl, le ti si boš polomil zobe ob njem.«

»Da ne?« je vzkliknil Lajoš. »Da ne??? — Če le hočem, pa gre vse skupaj u božju mater. Tale zid — in tale hiša — in tole govno od Ljubljane — in tale svet — — — Vse!!!« Potem pa: »Kaj pa vi pravzaprav že ves čas hočete od mene? — Da bi zaril glavo v pesek, a? — To hočete? — Povejte, no! — Idioti! Mevže! Punčke mamine! — Naj dvignem roke in pustim, da gre vse skup v maloro?! — A?! — To bi hoteli???«

»Tako in tako je že vse v malori,« se je zadaj oglašil Tine, ves skrivljen in zasopel pod pezo svoje harmonike.

Lajoš se je sunkovito obrnil in razkoračen obstal pred njim: »Kdo je to bleknil? — Ti, cefizelj? Pojdi na Žale in si čimprej postavi spomenik — da ga tvoji stari ne bo treba, ko boš crknil; tako in tako ima samo zubo s teboj. — Velik spomenik! Krasen spomenik! Da boš imel vsaj spomenik velik, če si že v življenju tako majčken, da te še z lučjo pri belem dnevu nihče ne opazi. — Le poglejta ga, fanta,« se je zasmel proti nama z Branetom, »— in povejta mi, ali nosi Tine harmoniko ali harmonika Tineta?«

Hodili smo po praznih ulicah nočne Ljubljane, podobni štirim grotesknim senčam v čudni zmesi teme, megle in svetlobe cestnih luči: spredaj jaz, za menoj Brane in Lajoš, in zadaj Tine s svojo harmoniko. Brane je vso pot hodil ob Lajošu, mu pobiral bergle, ki jih je le-ta ves čas kričal metal po cesti, in pobiral tudi njega samega, kadar se je spotaknil in padel — in to je delal skoraj zmeraj. Lajoš je sicer na vso moč robantil in se branil pomoči, toda ko je bil na tleh, si takole polomljen in pijan ni mogel kaj dosti več pomagati kot dojenček, ki cepne z vozička. Brž pa, ko je stal na nogah, je spet divjal naprej, loveč ravnotežje na ostrini noža, razpet med zemljo, ki jo je preziral in nebom, ki ga ni mogel doseči. Njegove jeklene modre oči so bile skaljane od pijače in usta so se mu krivila v stalen posmeh. Kot da je posmeh sploh edino, česar je Lajoš zmožen, se mi je zdelo — zato pa je to delal na čudovit, bravurozen in sploh docela nenadkriljiv in zavisti vreden način. Posmehoval se je cesti, po kateri je kolovratil, berglam, na katere se je opi-

ral, prijateljem, ki so ga spremljali, sebi samemu. Brane mu je ves čas sledil kot senca in branil pred njim hišna vrata, ulične svetilke, dvoriščne ograje in mimoidoče ljudi, vse, kar je v svojem slepem razbijanju hotel uničiti in pomendirati. Prišli pa so tudi trenutki, ko so se Lajošu baterije spraznile; ko se je v navalu malodušja naslonil na zid in zastokal: »Govno sem, navadno govno... Ničla, ničla, ničla...« Toda že naslednji hip se je postavil na noge in zakričal, da je odmevalo čez tri ulice, podolgem in počez: — »Ampak enkrat mi bo dosti tega dreka! Vzel bom puško in začel streljati! — Streljati! — Streljati! — Ali me slišite, prasci: streljati! — Široko se je razkoračil in prislonil berglo k licu, kot da meri s puško. »Takole — dum, dum, dum!!!« je nameril proti pročeljem hiš čez ulico. Človek bi pričakoval, da bo pod njegovim bobnečim glasom zdaj zdaj odpadel omet z zidov in popokale šipe v oknih.

Prav do konca Most smo že prišli, Brane pa še zmeraj ni našel hiše z obljubljenimi ženskami.

»Najbrž obstajajo te ženske samo v tvoji blodni buči,« se je spet oglašil Lajoš. »V sanjah si jih nategoval, zdaj pa misliš, da si jih zares.«

»Sploh jih nisem nategoval. Tarok smo igrali — tri dni in tri noči skupaj.«

»Slišita, fanta?« se je Lajoš smeje obrnil proti nama s Tinetom. »Tarok so igrali!«

Potem je Brane s prstom pokazal na nerazsvetljeno ulico na levi strani Zaloške in vzkliknil:

»Tam so, v tisti ulici, tam! Počakajte, fantje, grem pogledat, če so doma.«

Minilo je pet minut, minilo je deset minut, petnajst, dvajset, pol ure — Braneta pa od nikoder. Noč in megla sta ga vzeli, noč in megla sta ga obdržali.

»Lopov! Zajebal nas je!« je pljunil Tine.

»Po celi Ljubljani prenašam tale meh, roke imam že vse otrple, zdaj pa... Fuj!« Spet je pljunil.

Sedel sem na rob pločnika. Tudi Lajoš je sedel. Bergle je položil zraven sebe na tla in se naslonil na steber ulične svetilke. Glavo je dal med roke in zadremal. Ko mu v tem položaju ni bilo več udobno, je legel in se zvil v klopčič.

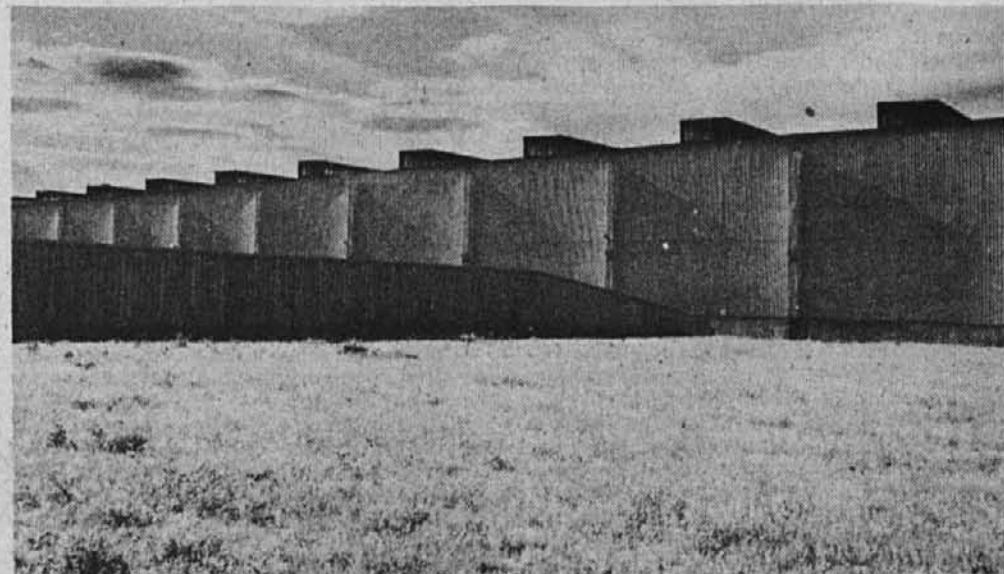
»Zmrznil boš,« sem ga dregnil.

Lajoš je nekaj zamomljal in spal naprej, jaz pa sem vstal in zatlačil roke v hlačne žepce. Bolj in bolj me je zeblo. Sapa mi je v belih oblačkih uhajala iz ust in se mešala z meglo.

»Kaj bomo zdaj?« je rekel Tine.

»Zaigraj nam kaj na harmoniko,« sem rekel.

»Ti si nor!« Potem je pokazal na Lajoša: »Glej ga, kako spi — kot angelček. Grem staviti, da je krotek kot ovčka, kadar je trezen.«

Vitimir Pretnar: Tovarna II

Oktober 1980
(ob 60-letnici koroškega plebiscita)

*Oktober,
čas bolečega spomina
vre iz tvojih ust
in podžiga potuhnjene strasti,
jih vedno znova
spravlja v ekstazo:*

»Heimat,
Heimat!«
in vedno spet
samo
»Heimat,
Heimat,
teure Heimat!« ...

*In kje ti si
d o m o v i n a ?
Človek tvoj,
rod ob Karavankah,
kje si naš Korotan
v tej jeseni?*

*Ne poznate
zgodovino težkih
tisoč let?
Zgodovino,
ki si samo oktober,
ne jesen
blede zmage,
ampak čas,
ko je šlo za staro pravdo,
ki še vedno ni končana.*

*Vaša zgodovina
je bled spomin,
ki pozna samo
oktober,
ki vam vedno znova dviga prste
in prek Karavank nam kaže pot.*

*Toda mi smo življenje,
zemlja, kri,
globina korenin,
smo čas,
ki črta svojo neizbrisno sled,
mi smo ljudje
s svojo zgodovino,
zapečateni
z resnico in zvestobo!*

*A vaša pest
je kakor vsi oktobri,
ki so z vami.
Zakaj z vami so vedno še obljube,
ki težijo vašo vest
in jo čaka čas
in domovina,
ki zanjo v prisego dvigali ste roke.*

*In nam je
domovina sveta stvar!
Je ljubezen in trpljenje.
A mi poznamo tudi bolečino,
ko zemljo trgate
iz naših src
in poznamo lavo rjavih mas,
ko vedno znova
osvajalsko gre prek naših njiv.*

*Mi poznamo
tudi čas,
ko ste brezbrizno
utajili svojo »heimat«
in pod znakom groze
sejali smrt za tuji »Vaterland«,
ko so ljudje pravice
bili zasramovani.
Vemo, kako je tekla
kri — kod so pokopani ...*

*Nedolžne smrti
hodijo pred nami,
smrti naših mož, žena,
bratov in otrok.
Iz njihovih gomil
prihajajo svarilni klici.
V teh neštetih žrtvah
je naša domovina,
naš upor in naš ponos
in obveza naša,
da se postavljamo v bran pravice!*

*A vi samo v oktobru
spoznavate prostost
in pozabljate na boj
in žrtve,
ki za nas vse pomenijo svobodo!*

*Joj, kje si moj Korotan
v tej jeseni,
kje si oktober,
ko bo zrelo vino za bokal pravice!*

Ob smrti Karla Prušnika-Gašperja

*Če bi nas videl,
bi Gašper vsakemu dejal:
»Čemu taka žalost
na tvojem obrazu?
Poglej stopinje
gamsov na plazu,
tod gre moja pot,
tam sem večkrat postal!«*

*In se človek zamisli:
stopinje so sveže ...
Pogum in odločnost —
to je bil partizan,
ki je ljubil svoj narod —
je srce, ki ni bilo zaman.
Odločno stopimo za njim,
da nam bolečina odleže!*

Ste videli

*Ste videli
čredo
volnenih duš,
kako je brezbrizno
šla proti krvavemu obzorju?*

*Ste slišali
krohoh groze
ob vznosju strasti?*

*O vem,
to ni vprašanje,
to je zadeva občutka.
Človek nikoli ne veš
kdaj ura hodi narobe.*

*Stopite na stran,
zdaj pride jata poslušnih jezikov!*

Moje poti

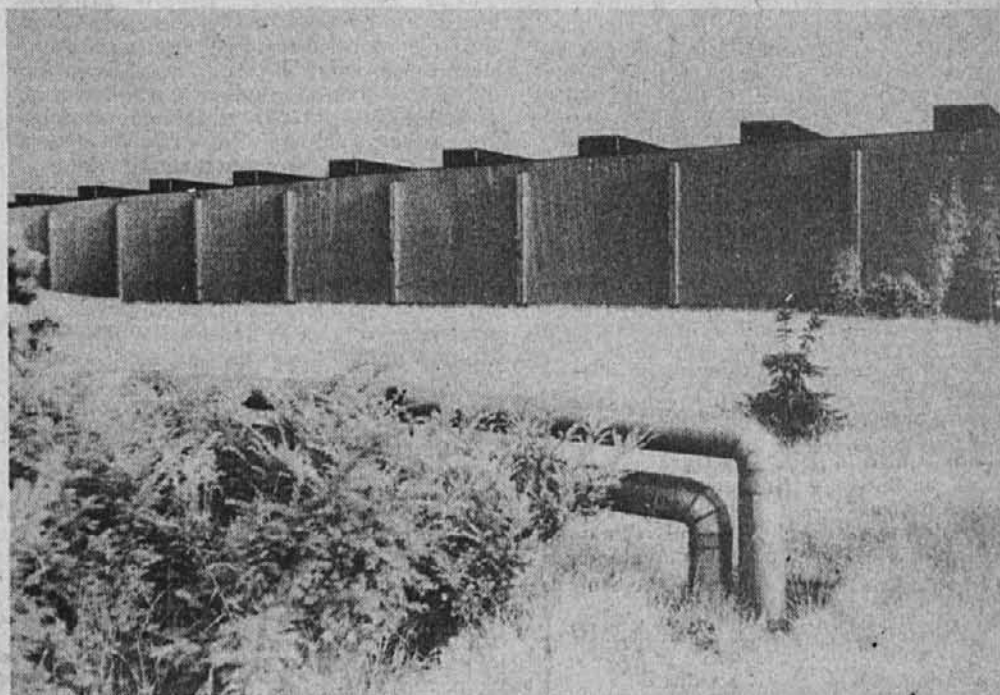
*Moje poti
so težki koraki,
gredo mimo smerokazov
pohojenih besed.
Ženejo me, kakor biriči,
ki ne pustijo,
da bi odzraval
sklonjeni vrbi ob poti,
prijel njene trudne roke,
da si otipava žalost samote.*

*Moje poti
so kakor sprevodi
skozi gmajne mrtvih ljudi,
so bolečina,
ki mi hodi naproti
in kaže v smer
ugaslih ognjišč.*

*Moje poti
so prazne in dolge.
Zaman čakam viharja,
da mi vrže vprek
drevo resnice.
Zaman čakam trenutka,
da bi zvedel
za smisel blodnje v neskončnost.*

To ni več pesem

*Ne,
to ni več pesem,
ne želja,
ne upor,
niti utrip srca.
To je brezglava čreda
pozabljenih besed,
umikajoč se
trudnim dnevom spomina.
To je začetek molka
in konec,
ki odpira svet tišine,
kjer odmevnost
samo v smrti se spozna.*

Vitimir Pretnar: Tovarna III

»GLEJ JO, SOCIALISTKO«

NI BILO LAHKO BITI SOCIALIST ALI CELO SOCIALISTKA V ČASU, KO STA NA SLOVENSKEM GOSPODOVALA ZAOSTALOST IN MRAČNJASTVO

ZLATA VERIGA

Gervaz in Protaz sta bila dvojčka, tako drug drugemu podobna, da ju niso ločili. V trdem sta zrastle, siromašno živela. En sam lonc sta premogla, v katerem sta kuhala, kadar sta kaj imela.

Spala sta v plevniku, oba na enem otepu slame, odeta s starim kožuhom. Nabirala sta rože in gorski mah in tako sta se rada imela, da nista prestati mogla drug brez drugega.

Kresno noč se je sanjalo Gervazu: Ko boš jutri na Zelenici brskal med ruševjem za mahom, boš naletel na zarjavel kavelj verige; potegni zanj in koplji tam tri pedi globoko, pa se vama bo z bratom dobro godilo. Ne smeš mu pa prej povedati.

Do pičice tako se je sanjalo Protazu. Trdno prepričana, da se sanje uresniči, jo, sta naslednji dan nabirala mah, komaj nekaj grmov narazen, ter se veselo pogovarjala. Vsak sam zase je bil srečen z mislijo, da bo vzradostil brata.

Na mah je utihnil Protaz. Prav takrat je utihnil tudi Gervaz. Protaz je naletel na zarjavel kavelj verige, o katerem je sanjal, potegnil zanj, z vso močjo se je moral upreti, in izvlekel je zlato verigo, tako debelo, kakor je najtežji zaviralnik. Grofijo bi bil lahko kupil samo s tistim zlatom, ki ga je držal v rokah. Kaj bogatije pa je bilo skrito še tri pedi pod rušo. Da bi takoj poklical Gervaza Protaz!

Prav toliko vredno zlato verigo je izpulil izpod ruševja Gervaz, zato je obmolnil, in izkopal bi bil enako bogastvo kot brat. Da bi bil takoj poklical Protaza Gervaz.

Pa sta oba razmišljala: »Če pokličem brata, mu moram odstopiti natančno polovico, rajši več. Če ne bo opravičeno rekel, da sem grd. Tudi jaz bi. Dvojčka sva.«

In sta oba varno skrila pod mah in kamenje že najdeno zlato verigo, zaznamovala natančno kraj, si ogledala okolico in sklenila Gervaz ter Protaz:

»Jutri se vrnem in odkopljem zaklad. Bratu bom dal, da bo imel za vedno dovolj, sam bom velik gospod.«

Nič več nista spala na istem otepu pod istim kožuhom, nič več nista jedla iz istega lonca. Leto in dan sta iskala in pretaknila vso Zelenico, pa ne Protaz in ne Gervaz ni mogel več najti ruševnega grma, pod katerega je pred bratom skrili že najdeno zlato verigo. Ne Gervaz in ne Protaz.

Odšla sta v svet, vsak na svojo stran. Nikdar več se nista videla in obema se je do smrti hudo godilo. Zlata veriga pa je še dandanes zakopana na Zelenici.

(Vir: J. Jalen, »Ovčar« Marko, 1973, 126 ss.)

Zgodilo se je v času, ko je Ivan Cankar poslal v pohujšano dolino Sentflorjansko »Hlapca Jerneja«, ko so se bogaboječi licemerci križali pred pohujšanjem Prešernovega spomenika in njegove Muze pri Tromostovju, ko sta pod streli padla prva slovenska delavca, Adamič in Lunder... Zgodilo se je tedaj, ko je slovenska žena smela po izobrazbo samo na učiteljskišče, a je prva med njimi prestopila prag univerze neke v tujini in — nezaslišana predrznost — postala zdravnica. Zgodilo se je... Pred stopniščem frančiškanske cerkve v Ljubljani je stala gruča črno oblečenih, v ponižnem kesanju bedečih, v obrekovanju in natolcevanju usmerjenih tercijsk, »pravih krščanskih žena«, podobnih kuram, kadar jim kokot nepričakovano najde zrno; gruča kokotajočih in pogleda zavijajočih tercijsk, ki so obirale ljubljanske grehe... Nenadoma je pisknil iz gruče histeričen glas: »Glejte jo, socialistko!«

Gruča je v mrzličnem drgetu za hip stisnila glave, dvignila in zavihala nosove, nato s kačjo zlobo pokazala s prstom: »Glejte jo, socialistko! Glejte jo rdečko in mokračo!«

Mimo gruče pa je ponosno stopala mlada žena, hčerka revnega izvoščka, ki si je bila kot proletarka utrla pot na učiteljskišče in nato postala urednica socialistične »Zarje«. Ta žena, ki je bila prijateljica Ivana Cankarja, sodelavka Etbina Kristana, Ivana Regenta, Rudolfa Golouha in drugih prvih glasnikov socialistične misli, je bila Lojzka Štebijeja, ki je pisala revolucionarne članke v »Rdeči prapor« in »Naše zapiske«, žena, ki je zapustila učiteljski poklic in se vrgla v boj za enakopravnost žene.

Čas, ko je Lojzka Štebijeja zastavila lemež v ledino slovenskega ženskega vprašanja, je bil siv in tog. Socialistična misel je sicer veselo zabrstela, toda žensko vprašanje se v obroču klerikalizma in liberalizma ni premaknilo s točke iz dobe slovenskega preporoda in »Novic«, češ da je vozec vseh socialnih zagonetk v novotarijah ter naj ljudje pridno delajo, varčujejo, žive po starih navadah, ki so poceni... Ženske pa naj se s temi vprašanji ne pečajo, ker so za to poklicani drugi gospodje... V vsem tem ni bilo nič določenega in jasnega, veljale so le tri, sila starokopitne in, po nesocialnosti, presenetljive točke ženskega vprašanja. »Ženska naj se oblači po stari modi, opravlja naj ženska dela in naj bo pokorna svojemu možu.« »Novice« so v primeru nekega ženskega zborovanja celo objavile pripombo: »Škoda je, da babe niso še tega sklenile, da morajo za naprej možje si brke in brade pobriti, otroke pestovati in peče nositi.«

Vloga žene je bila uzakonjena v naslednjem: »Mož je glava, žena srce; v njem razum, v njej čustvo biva. Mož se z ovirami, s protivnostmi bojuje, žena prenaša žalosti in prenaša skrbi, on je hraber, oster, ona čutljiva, ljubezniva in mila, deležnica vsega dobrega; pa tudi vseh nadlog na različnih poteh življenja. In tako oba spola v

ljubezni vodita človeštvo k vedno višji popolnosti.

Mož se trudi v zunanjem svetu, njegova opravila so težavna, občinstvo je cilj njegovega prizadevanja, on skrbi za domovino, za narod, za svet. Žena marljivo oskrbuje domača opravila; s petelinovim petjem vstane in se s skrbjo suče do pozne noči, da celo hišo lepo uredi. Ona celi rane tistih, ki okoli nje žive; kjer zapazi kak vzrok pomilovanja, ondi tolaži z milo, samo z njej lastno besedo trpečega ter mu vliva volje v skeleče rane. Čuje in pazi podnevi in ponoči nad svojimi ljubimi otročiči. Njeno življenje je posvečeno možu in otročičem.

Ženski spol tedaj veliko velja v gospodarstvu človeštva in veliko več kakor marksiko misli. Žena porodi človeka, ki je človeštvu v neizmerni prid, žena odgoji deklico, ki spodbode mladeniča k osvobojenju domovine; žena vtolaži moža, ki polovici sveta boji napove. Žena stori, česar možu ni mogoče, pomaga in govori ondi, kjer mož obmolne; iz žalosti stvari veselje in iz pomanjkanja obilnost, iz razprtije prijaznost. Mesto, na katerem v človeški družbi žena stoji, je zlahka in velike pomembe; bo kmet imel poceni delavke, občine pa ne bodo imele stroškov z otroci beračev. Delavcem naj se torej ne dovoli ženiti...«

Iz tega se dovolj jasno razvidi, kako so tedaj pojmovali sociologijo in tudi pozneje vse dotlej, ko je v slovensko družbeno življenje prodrla socialistična misel in to šele ob prelomu stoletja.

In Lojzka Štebijeja je tedaj povedala slovenski ženi: »Socialistično naziranje o ženskem vprašanju je znano. Po tem naziranju je ženska del splošnega socialnega vprašanja. To naziranje je edino pravilno, ker ne gre, da bi reševali posamezna socialna vprašanja brez medsebojne zveze ali pa eno na škodo drugega. Socialni položaj našega naroda je položaj malega naroda; v njem še vedno prevladuje mladi kmečki življenjski obrtništvu in šele zadnje desetletje prihaja bolj in bolj na površje industrijsko delavstvo. Naše socialno vprašanje je, kako naj umsko, gospodarsko, kulturno in politično dvignemo to najširšo plast slovenskega naroda, zakaj v rešitvi tega vprašanja je zagotovljen naš obstoj in vsestranski napredek.«

Toda v zaostalosti tedanjega časa je spoznala, da ženska generacija z malimi izjemami nima dovolj širokega obzorja, da bi spoznala važnost zahtev ženskega gibanja. Ker se je le-to samostojno izjalovilo, so se ženske gibanja polastile posamezne politične stranke in si ga prikrojile primerno svojim splošnim interesom v »rodoljubkinje«, »prave krščanske žene« ter v »narodne dame«.

Lojzka Štebijeja je že tedaj povedala, da je za razvoj ženskega vprašanja nujna izobrazba. Ugotovila je, da so ljudske šole na kmetih nezadovoljive v vsakem pogledu, da nimamo gospodarskih šol ne v mestih ne na deželi, da nimamo ženskih kmečkih šol

dobrih obrtnih šol za dekleta, skratka, da je ženska izobrazba pri nas zanemarjena. Ker pa je ženstvo v mestih in industrijskih krajih že sedaj bolj dovezetno za politične zahteve ženskega gibanja, bi moralo postati to ženstvo prednja straža za uresničevanje teh zahtev.

Moderno žensko gibanje naj se bori za splošni človeški napredek, zakaj isto vlogo ima socializem. Obstoječi državni sistemi pa ovirajo v razvoju socializem in žensko gibanje, zato bo treba popolnoma preumeriti družbeno in državno življenje. Skupnost socializma in ženskega gibanja ne gre iz sedanjosti in bodočnosti, pač pa tudi v preteklost, zakaj obe gibanji je rodil kapitalizem. Ta je razdril temelj delavskih družin. Pahnjal jih je v revščino; zato je naloga obeh, da sta si zvesta bojovnika ob kameniti tvorbi tedanje družbe in njenih nazorov.

Lojzka Štebijeja je zastavila pero tudi proti največjemu zlu našega ljudstva, proti alkoholizmu in naročila slovenski ženi, da je prav ona poklicana kot prvoborka proti temu zlu. Dotaknila se je še vrste perečih vprašanj, bila je glasnik vsega tega, kar nam je prinesla socialistična družbena ureditev. Če je bila taka pot boja težka za moža, je bila desetkrat težavnejša za ženo, ki je v tistem času, ko je poslal Ivan Cankar v dolino Šentflorjansko Hlapca Jerneja, posvetila svoje sile za socialistično naziranje in ureditev človeške družbe.

To je bila prva socialistka, »rdečka« in »mokrača« Lojzka Štebijeja, slovenska žena, ki je med prvimi pogazila ovire zastarele družbe in zastarelega pojmovanja vloge žene.

ZLATA VOLARIČ

JE ALI NI

Topli in sončni dnevi so tisto leto bliskovito izginjali v poletje. Le sveža jutra so dokazovala, da je še vedno na koledarju vigred. Cvetice so bogato krasile balkone in vrtove. V naši ulici je dišalo kot v botaničnem vrtu in žarelo v rdečih, rumenih, belih in oranžnih barvah.

Vse se je veselilo porajajoče se dopoldanske toplote, le psi so nas motili s svojim lajanjem. Neverjetno, koliko psov se je čez zimo zaredilo v naši ulici. Gospodarji bahaje tekmujejo, kdo bo dobil večjega, grozljivejšega in glasnejšega. Hranijo jih bolj malo, ker letos vsi štedijo v znamenju stabilizacije gospodarstva, zato so ščeneta in večje pasje mrcine popadljivi. Kot britvice ostre zobove zasajajo v meča mimo-idičih žensk in otrok. Moških se ne lotijo, ker imajo povečini oblečene močne kavbojke, kupljene v Italiji, narejene pa iz blaga, stkanega v Preboldu. V Preboldu? Kje pa je to?

Nekateri lastniki kavbojk ne vedo, kje je Prebold. Dobro jim je znano, kje je Trbiž, Trst in kako prideš v Gorico. Po jugoslovanske kavbojke.

Poleg kavbojk in psov so si v naši ulici za počitnice kupili nekaj jadrnic, čolnov in le eden desko za jadranje po morju.

Tako so minili dnevi dopusta, toplega poletja in bahanja s psi, plovili in rjavo kožo.

Za jadrnice se ne menim, za pse še manj, rjave polti pa si vse počitnice v hiši žal nisem mogla priboriti.

Zato sem prvi šolski dan slabe volje pogledovala po lepo porjavelih tovarišicah učiteljicah, tudi iz naše ulice, ki so moje sodelavke.

Na lepo mlado kožo so oblekle modne rumene, rdeče, bele, zelene in rožnate obleke. Tisti trije moški, ki so poleg osemdeset učiteljic v naši šoli, morajo zares zbrati ves pogum, da ostanejo svojim ženam zvesti.

Stanka je bila visoka, vitka in čeprav je štela že petinpetdeset let, ni imela veliko sivih las. K pouku je prihajala vsa elegantna, obleko in pričesko je imela vedno prvo-razredno. Sicer je bila tudi sama prvo-klasna učiteljica. Za šolo je živela z dušo in telesom, kar pomeni, da so bile vse njene delovne sile in misli posvečene učencem. Skoraj vsak dan je prišla tudi popoldne v šolo, čeprav smo pouk opravili že dopoldne, in obratno.

Pripravljala je naloge, učne liste, različna učila in nasvete za vse učiteljice njene stroke v naši šoli in občini. Celó v nekakšen republiški strokovni odbor so jo vključili.

Tako so minevala leta v popolni predanosti poklicu in zaradi tega se ni utegnila niti poročiti in živeti zasebnega življenja.

Minevala so poletja, zime, leta in še in še... do petintrideset let.

»Zares boš odšla?« smo se čudile, ko je povedala, da ne bo več učila in da prihodnjo jesen ne pride več v šolo.

Tega nismo mogli razumeti. Saj ji šola pomeni življenje, otrokom je dala živce, možgane, srce... vse... to je kot bi rekla: »Umrli bom!« še več: »Umrli sem!«

Vedeli smo, da misli resno. Vsako izrečeno besedo je vedno tako mislila.

Skrivaj sem jo gledala. Toda njene lepe modre oči so prebrale moje misli.

»Tebi bom povedala!« je rekla. Pa ni. Ker nikoli nisva bili sami.

Naša zbornica je kot železniška postaja; eden, dva, trije... izstopijo... pet jih vstopi... ves dan... od jutra do večera. Promet se ustavi šele ob desetih zvečer.

Rjavokožnate, sfrizirane, zmodernizirane učiteljice so stikale glave in šušljale. Počitnice so bile kljub vsakoletnemu skrajševanju dovolj dolge za številne počitniške doživljaje in to so morale povedati kolegicam. Napetost je naraščala, se s sporočenimi novicami zniževala in spet stopnjevala.

»To ti povem, veš!«

»Še to poslušaj, ljuba Filomena!«

»Moj Uroš, česa vsega ta ne zna! Poje, riše, pleše, o žogo-brcu pa je bolje, da ne govorim. Pa kakšne spise piše!«

»Moja Iva je najboljša v glasbeni šoli in odlično pleše balet,« veš...«

»Tisti plavalasi, veš, oni z morja, me je poklical. Domov. Si moreš misliti?«

»Kaj? Res?«

Ta res je bil v vsakem stavku. Ona, druga, je le na pol poslušala. Zato ji je bila besedica res mašilo, ko je premišljevala, s čim bi se še pohvalila, da bi kar zaprlo sapo tej osvajalki in bahavi trapi.

Tako je minevalo prvo srečanje, javno in skrito, kolikor so bili pogovori odkriti ali začinjani z nekoliko hinavščine. Ženske namreč. Moški so bili že tako in tako vedno v osnovni šoli privilegirani. Če je v kolektivu sedemdeset tovarišic učiteljic in le en učitelj, bo on prav gotovo ravnatelj. Kar sprehodite se po slovenskih osnovnih šolah; mar ni tako! Le da nosi hlače pa tisto v njih, je že šef, čeprav je morebiti najmanj izobražen v delovni organizaciji. Ali ni tako?

Pogledovala sem na Stankin prazen sedež. Tudi Dara je večkrat skrivaj pokukala tja. Ni je. Zares je ni.

Potem je vstopila Anamarija. Črne dolge lase si je z rdečimi nohti pomaknila na pleča, rekla: »Živio!« in sedla. Privlekla je dragocen vžigalnik iz modne torbice, cigarete, prižgala in puhala dim zdaj vame, zdaj v Daro, potem proti praznemu Stankinemu stolu in spet vame. Sivi oblaki so mi posmradii lase, obleko in obraz.

Molčale smo.

Dim je zaplaval po zbornici in ko je zapihal še Tomaž, potem Slava, pa Janko, je zasmrdelo po pokvarjeni tobačni tovarni, zraku namreč v njej.

Kaj moreš? Kadilci res ne poznajo nobene olike. Nekateri mislim.

Ko je tako Anamarija z užitkom pokadila prvo in drugo cigareto ter si jela prižgati tretjo, je zatrepetala z dolgimi trepalnicami, pogledala navzdol proti napol razgaljenim rjavim prsim in pomežiknila s črnimi očmi Tomažu ter rekla:

(Nadaljevanje na 24. strani)

LJUDSKA PESEM

Vi študentje

*Vi študentje, premišlujte
vaš le ta duhovski stan!
Vaše bukve premišlujte,
pustite ljubice na stran'.*

*»Moj' mu očku sem obljubil,
da bom novo mašo pel;
moji ljub'ci sem obljubil,
da jo bom gotovo vzel.*

*Komu se hočem zdaj zlagati,
svojmu oču ali materi?
Al' se hočem zdaj zlagati
moji ljub'ci cartani?*

*Dvema gospodoma služiti,
to je meni preveč težko;
mašo brati 'no ljubiti,
to je prepovedano*

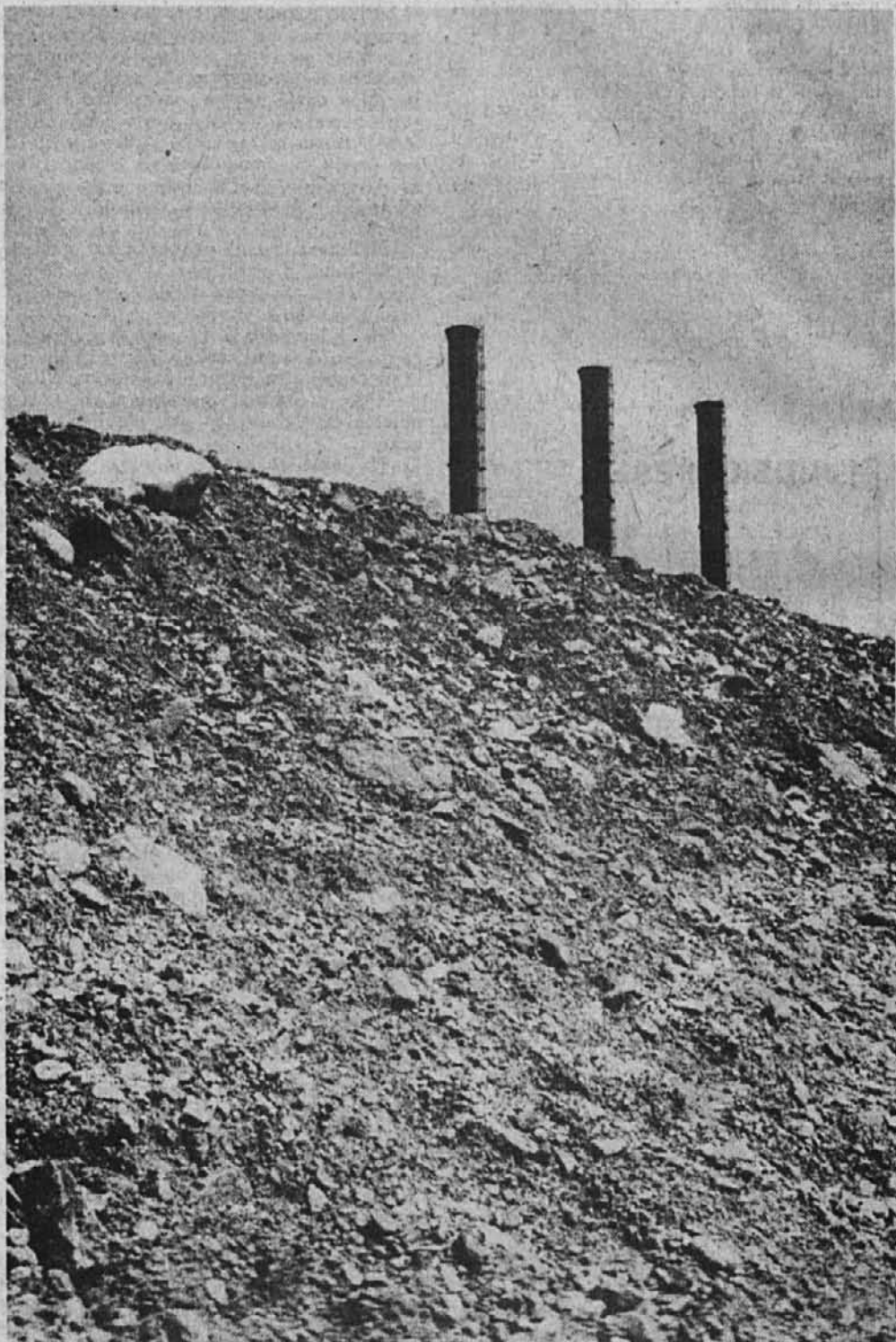
Vir: K. Strekelj, Slovenske narodne pesmi I, št. 736, 664 s. — v Kropi zapisal Fr. Poznik

POKER S SMRTJO

»Se je poročila ali ne?«
 Nobeden ni vprašal: »Kdo?« Vsi smo vedeli, da misli Stanko.
 Ni bilo odgovora. Tihe, za možgansko skorjo skrite, misli so govorile:
 »Kaj se bo poročila! Pri petinpetdesetih letih. Upokojenka. Ta naj se poroči! Vse življenje je ukazovala sama sebi in otrokom in kako naj zdaj vodi gospodinjstvo. Še mladi se v zakonu težko prilagodijo, stari se pa sploh ne morejo. Poleg tega vsi vemo, da so prosvetarske pokojnine majhne in kako bosta živela...«
 Tako smo Stanko v naših nevoščljivostih poslali med staro šaro na odpad. Vse njeno požrtvovalno delo in življenjsko pomembno vzgojo mladega rodu smo s trenutkom, ko se je zapisala med upokojence, izničili, zbrisali kot se kreda zbršče z mokro čunjo s table.
 V naših srcih ni ostalo nič. Praznina. Tomaž sicer ni sodeloval v ženskih pogovorih, tokrat pa ni zdržal:
 »Se je res?«
 »Ne vem,« je rekla Dara, Stankina najboljša prijateljica.
 »Na morju je,« je še pristavila, »na kartici, ki mi jo je poslala, je podpisan tudi on.«
 »Pa bi lahko bila povedala, veš, nam, svojim bližnjim bi lahko povedala...« je ponavljala Anamarija ježno in živčno.
 »Kdo pa je on?« je vprašala Filomena.
 »Prijatelj iz otroških let,« sem rekla neprevidno.
 »Iz kakšnih otroških let,« se je zjezila Dara, »saj je Primorec, ona pa Gorenjka,« je pojasnila, »kvečjemu iz mladih let.«
 »Najbrž res,« sem se spet potuhnila.
 »Pa zakaj ni ničesar omenila,« je svoje še vedno mlela Anamarija.
 »Meni je,« sem bila spet neprevidna.
 »Kaj? Da se bo poročila?« je spet vzklopela lepa črnolaska.
 »To ravno ne. Rekla je, da bo še premislila,« sem bila kar pohlevna.
 »No, vidiš! Ona vse ve, več kot ti, Dara, ki si njena najboljša prijateljica. Pa nisi. Zdaj vemo, da je to Marjeta,« se je vsa rdeča razburjala. Molčala sem.
 Septembrski dnevi so v zlatem, toplém soncu prehitro minevali. Stanka se ni oglasila v šoli.
 Še vedno smo jo obirali. Premlevali smo njeno življenje, skrivno poroko sivih las, skupno prihodnje gospodinjstvo, njegovo hišo, njeno stanovanje...
 Brez uspeha. Nismo mogli ugotoviti, ali je Stanka poročena ali ni.
 Pisali smo sezname učencev, sestankovali, se kregali zaradi slabo sestavljenega urnika, ker sta ga sestavila neizkušena ravnatelj in pomočnik. Vzdihovali smo, zakaj ga več ne sestavlja Stanka, kar je naredila vedno izvrstno. Zdaj pa imamo na urniku kar po dve uri čakalne dobe v dnevju. Tej pravimo luknje. Ena ura je ena luknja.
 Potem je napočel usodni, skrivnost odvozljavajoči dan.
 »Videla sem jo. Pri mesarju,« je vsa zasopla pritekla v zbornico Filomena. Spet nismo vprašali koga misli. Stanko, jasno.
 »Je poročena?«
 »Mudilo se je o njej, pa nisem vprašala.«
 »Oh, ti...« smo bile razočarane.
 »Videla sem ga!«
 »Njega? Moža?«
 »Ne. Prstan. Ima majhen ozek prstan.«
 »Kaj?«
 »Ja, Prstan ima.«
 »Oh,« smo olajšano vzdihnile. Ne bo živela na koruzi, smo mislile. Torej je poročena, smo ji zdaj hudobno privoščile vse zakonske težave, ki jih imamo me s svojimi možmi.
 Spet so se menjavali meseci.
 »Stanko? Katero Stanko iščete? V naši šoli ni nobene Stanke,« smo pojasnjevali komu od staršev, če so vpraševali po njej.
 Pozabili smo na Stanko. In to prav hitro.

Stiv je negiben, izbuljenih oči ležal na tleh med mizo in stolom, na katerem je sedel še pred nekaj trenutki in igral z mano partijo pokerja. Kri mu je še vedno polagoma curljala iz rane na prsih in revolver, iz katerega je bil izstreljen smrtni strel, je bil še vedno krčevito stisnjen v njegovi roki. Pet Stivovih kart je ležalo na mizi v obliki pahljače, bile so obrnjene narobe na mizo. Moje karte so bile razmetane po tleh.
 »Vidva se odmaknita in sedita na ležišče pri steni!« sem rekel Kitajcu in mršavemu Petru. »A ti, mali, teci v pristanišče in obvesti o tem prvega policista, ki boš nanj naletel. Nihče se ne sme ničesar dotikati, dokler ne pride policija...«

Kitajec in mršavi Peter sta sedela nepremično, kakor dva bleda voščena kipa. Sam sem se naslonil na nasprotno steno kabine in si prižgal cigareto. Čeravno sem se trudil biti popolnoma miren, se mi je med prižiganjem tresla roka, kakor šiba na vodi.
 »Ko bo prišla policija bosta vidva vse po resnici povedala, kajne?« sem se zopet obrnil k mršavemu Petru in Kitajcu. »Vse sta dobro videla. Dobro vesta, da je Stiv pomeril z revolverjem name in da je ustrelil samega sebe, ko sva se spoprijela.«
 Oba sta molče prikimala z glavo. Nervozno sem otrešel pepel s cigarete. Zakaj ne spregovorita niti besedice? Mar namerava-

Vitimir Pretnar: Nasip na Beli

ta natvesti policiji kakršnokoli izmišljotino in laž... Ker sta bila Stivova prijatelja, se temu ne bi preveč začudil. Jaz pa sem bil na ladji novinec. Ukrca sem se bil pred kratkim v Singapuru, ker je njihov drugi krmilar moral ostati v bolnišnici zaradi tropske mrzlice, in jadrals sem na tej ladji do Hong Konga, kjer smo tudi pristali. Vendar so ti trije živeli skupaj že več let...

Nisem se plašil njenih laži. Naj govori, kar hoče, policaji bodo govorila dejstva. Revolver še zdaj tiči v Stivovi roki, na njem so Stivovi prstni odtisi, za katere bo preiskava hitro ugotovila, da so bili odtisnjeni še za časa njegovega življenja. Zlahka se bo dokazalo, da mu nisem jaz potisnil revolverja v roko, potem ko sem ga ubil. Razen tega pa je to ladijski revolver, uporabljali so ga v službi. Stiv ga je prejel kot tretji ladijski častnik, ko je pred nekaj urami prevzel službo dežurnega na ladji. Sicer pa so tu karte, denar na mizi, moj stol, ki sem ga prevrnil, ko sem se zagnal v Stiva, da mu iztrgam revolver, s katerim mi je grozil... In končno bo služila v dokaz skoraj do dna izpraznjena steklenica konjaka iz katere nisem poskusil niti kapljice, medtem ko je Stiv v poslednjih potegoval požirek za požirkom toliko časa, da je bil skoraj že popolnoma pijan.

Nehote sem odmaknil pogled v stran, da ne bi več gledal Stivovih osrepljenih oči. Zdelo se mi je, da me še mrtev zaradi nečesa obtožuje, čeprav je bil sam vsega kriv. Zakaj je goljufal s kartami? V dokaz, da je resnično goljufal, je bil tisti srček as, ki zdaj leži na tleh, tako kot vse druge moje karte. In zdelo se mi je, da Stiv strmi vame z enim očesom, ki se je zaokrožilo v obliko rdečega srca...

Da, Stiv je bil sam vsega kriv. Jaz nisem dal nobenega povoda za igro na karte, ne, toda Stiv me je nocoj dobesedno prisilil, da sem se spustil z njim v to partijo pokerja.

Ta večer je Stiv sprejel dežurstvo. V dežurni ekipi za to noč smo bili: Kitajec, mršavi Peter, mali Toni in jaz, medtem ko je imela ostala posadka na ladji prost izhod. Zdaj, ko se je ura pomikala že čez polnoč, brez dvoma nihče od njih ni bil več popolnoma trezen. V pristaniškem delu Hong Konga je bilo namreč nešteto krčem in nočnih lokalov vseh kategorij... Jaz pa naj skoncnam začeto partijo pokerja z mrtvakom na tleh in v pričakovanju policije.

Namesto naju jo bo skončala policija. Vendar začela sva jo s Stivom pred več kot dvema urama in sicer po dolgem Stivovem prigovarjanju in prepričevanju, da ne bova hazardirala. Naposled sem se naveličala tega nadležnega prigovarjanja in sem se vdala. Spanje je bilo namreč za čas dežurstva prepovedano in zaradi tega se nisem mogel zavleči na svoje ležišče. Stiv tudi ni imel nobenega parterja. Mali Toni sploh ni prišel v poštev za kartanje. Ne samo zaradi tega, ker je bil še napol otrok, temveč ker sploh ni imel denarja in tudi kartati ni znal. Kitajec in mršavi Peter pa ne bi s Stivom zaigrala pokerja za nobeno ceno. Dobro sta vedela, da Stiv pri kartah goljufa in da si za svoje žrtve vselej izbere novince, ki so komaj prišli na ladjo in še ne poznajo njegovih trikov. Igrati s Stivom na karte je bil za vsakega novega prišelka neke vrste davek, ki si ga je ta prisvajal in šele potem je z novim mornarjem sklenil prijateljstvo. O tem davku mi je najprej pripovedoval ladijski kuhar Džo, črnc iz Bostona in človek, čigar priložnosti sem bil deležen že na prvi pogled.

Prav zaradi tega posebnega davka, sem tudi privolil, da s Stivom nekoliko zaigram. Če me bo opeharil za deset dolarjev, me še ne bo ugonobil, a jaz se bom znebil neprijetnosti, da bi si v Stivu nakopal hudega sovražnika. Džo mi je sicer zadevo omenil, vendar me je pozabil opozoriti na Stivovo taktiko pri kartanju. Spoznal sem jo komaj tedaj, ko se igri nisem več mogel odreči. Pri sebi sem imel nekaj več kot tisoč dolarjev, ves svoj prihranek, o čemer je Stiv dobro

vedel. To sem ob neki priložnosti nepredvidno izblebetal in on se je z vso strastjo polakomil mojih dolarjev.

Zmenila sva se, da bova igrala za majhen denar. Po deset centov. Sreča mi je bila naklonjena, kakor se temu reče, in v času pol ure sem že bil odnesel Stivu pet dolarjev. Spočetka nisem doumel, da hote goljufa v mojo korist, z namenom da bi me razvnel. Razvneti me pravzaprav ni mogel, ker sem sam hotel izgubiti svojih deset dolarjev in s tem plačati Stivu njegov davek. A če sem hotel, da on dobi ta davek, sem bil prisiljen še dalje igrati.

»Tebi je sreča nocoj zelo naklonjena,« je zabundal Stiv, ko je mešal karte. »Ali bi povečala ceno?«

»Lahko.« sem pritrtil mirno, upajoč, da bo zdaj zdaj nastopil trenutek, ko se bo igra obrnila v Stivovo korist, jaz pa bom zgubil deset dolarjev, nato pa rekel, da mi je igre dovolj in bom prekinil partijo.

»Torej za dolar?«

Pokimal sem in porinil dolar v sredino mize. Potem sva poviševala. Imel sem srednje močne karte. Dva para, osmico, damo in eno sedmico. Popolnoma uverjen sem, da je Stiv mnogo močnejši. Drzko so se mu svetlikale oči in ustnice trzale od zadovoljstva. Poviševal je polog toliko časa, dokler ni bilo med nama na mizi natanko trideset dolarjev. To je pomenilo, da če dobi Stiv, da si bo zopet pridobil tistih pet, poprej izgubljenih dolarjev. Razen tega bi dobil še deset svojih dolarjev. S tem bi bil moj namen izpolnjen in bi nehal igrati.

Žal pa, sem hitro ugotovil, ko sva si pokazala karte, da je Stiv zopet izgubil. Zares je imel par asov in enega kralja, toda moja dva para sta bila močnejša. S tem sem od Stiva dobil skupno dvajset dolarjev.

»Kakšno hudičevo srečo imaš!« je trznil Stiv in udaril s pestjo po mizi. Vendar pri tem ni prikrikl lokavega pogleda, ko se je namuznil Kitajcu in mršavemu Petru. Tedaj sem šele doumel Stivovo taktiko. Kljub temu partije nisem mogel prekiniti, ker bi si s tem nakopal Stivovo smrtno sovraštvo. Posledica tega bi bila, da nemudoma zapustim ladjo ter si poiščem kako drugo delo...

Kitajec, čigar imena si nisem nikoli zapomnil, se je smrdnil in zamrmral:

»V Hong Kongu duhovi mešajo karte...«

»Pojdi k vragu s tvojimi kitajskimi duhovi, rumenee!« se je zarežal Stiv in hotel zaigrati jezo. »Igrajva dalje!«

Zdaj sem jaz mešal, a nisem goljufal. Niti ne znam goljufati. Navzlic temu sem spet dobil petdeset dolarjev. Skupaj torej sedemdeset. Uro kasneje pa sem imel v žepu, razen svojih tisoč in še nekaj, še natanko tisoč Stivovih dolarjev.

Prav to je bilo tisto, česar sem se najbolj bal. Z grozo sem popolnoma spoznal Stivovo zvijačo. Že na začetku partije je on čutil, celo vedel je, da bom jaz z desetimi zgubljenimi, njemu pošteno plačal davek za prijateljstvo. Morebiti bi se bilo s tem tudi končalo, če bi ne bil poprej tako nepredvidno izblebetal samohvalo o svojih tisoč dolarjih. Zdaj so ti dolarji preveč ščegetal. Stivovo lakomnost. Zapeljal me je tako daleč, da je sam zgubil tisoč dolarjev. Ze vnaprej sem vedel, da bo zdaj zahteval revanš in da mi ne bo dovolil, da bi partijo prekinil. Po pravilih igre sem sicer imel to pravico, da igro prekinem v kateremkoli trenutku ne oziraje se na to, če sem dobival ali izgubljal. Revanš je zgolj vprašanje dobre voje.

Vendar za tisoč Stivovih dolarjev ne bi bilo nič strašnega izgubiti službo. V tem, ko bi jih trošil, bi zlahka dobil kakšno drugo ladjo, da bi se ukrcal. Glede tega bi lahko mirno vstal in preprosto povedal, da mi je igre dovolj, čeprav bi bil naslednjega jutra zaradi take ali take Stivove prijave vržen z ladje. Da, teoretično je bilo to mogoče storiti, v praksi pa bi bilo povsem drugače, ker sta bila tu tudi Kitajec in mršavi Peter.

Mali Toni se je bil zleknil na svojem ležišču in se sploh ni menil za karte. Kitajec in mršavi Peter pa sta nepremično spremljala partijo, stoječa oba dva za Stivovim hrbtom. V primeru, da bi zdaj hotel prekiniti s partijo, bi se oba zavzela za Stiva, kadar bi me brez dvoma obtožil, da sem ga ogoljufal in da sem ga zapeljal v igro z namero, da ga oberem. Ta dva bi bila na te laži sposobna tudi prisesti, seveda z ozirom na to, ker bosta še dalje ostala na ladji in bo njima v korist prijateljstvo s Stivom. Na vsak način pa sem si najmanj želel tega, da bi me kdo obtoževal za goljufijo. Ne zaradi časti, pač pa zaradi posledic, ki jih goljufija potegne za seboj. Prisiljen sem bil torej igrati dalje, prisiljen dati revanš, ki ga bo Stiv prej ali slej zahteval.

Zdaj, ko sem se odločil, da bom igral zares, sem bil prepričan, da bo zdaj pa zdaj prišel tisti trenutek, ko bo Stiv poskusil pobrati ves moj denar. Toda, če se poker igra že v tisoče dolarjev, ki jih je doslej izgubil, niti največji kvartopirec ne bi mogel na mojem mestu skončati partije tako, da bi Stiv dobil svoj davek v znesku deset ali največ dvajset dolarjev, potem ko bi dobil nazaj tisoč izgubljenih dolarjev.

Pri tem bi najraje vrnil Stivu tisoč prigranih dolarjev ter mu zraven dodal še deset svojih, toda to se ni dalo storiti. Tresalo me, ko sem pomislil, da je moj denar, težko prisluženi prihranki. Izgubiti te, je pomenilo se zopet za nekaj let odreči povratku v domovino in mirnemu življenju na obali morja. Zopet bom srečaval mornarje, ki bodo imeli prost izhod v pristanišče, medtem ko bodo na njihove ladje nakladali ali pa razkladali razno blago. Vendar ne bom več z njimi odjadral...

Stiv je nagnil steklenico konjaka in potegnul dobršen požirek. Zatem me je prijateljsko pogledal in rekel:

»Upam, da mi ne boš odbil revanša... Tisoč dolarjev je mnogo, toda dejala sva, da bova igrala za majhen denar...«

Čeprav se je smehljaj, je napeto pričakoval odgovora. Oči so se mu solzile, a iz njih je srepel pohlep. In groznja...

»Samo po sebi se razume, Stiv. Ne želim te ogoljufati,« sem dejal in porinil karte proti njemu. »Mešaj! Ti si na vrsti!«

Stiv krčevito zgrabi za karte in se nagne proti meni. Vedel sem, da zdaj prihaja njegov odločilni napad.

»Čuj,« je siknil skozi zobe. »Odnesel si mi ravno tisoč dolarjev. Zdaj bom založil dva tisoč... Toda karte bova delila in kupovala samo enkrat. Potem si bova karte pokazala in končava s partijo. Kdor dobi, dobi...«

Ni se začudil, ker sem nekoliko okleval z odgovorom. Bilo je tudi popolnoma razumljivo, da predlog nekoliko premislim. Stiv je medtem potegnul še požirek konjaka. Kitajec in mršavi Peter sta naju napeto opazovala.

Začutil sem, kako mi srce močneje bije. Čelo pa mi je obilil mrzel znoj. Otrl sem si ga z roko. Edina rešitev, ki mi je preostala je bila, da ga pred pričami zalotim, kako na karte goljufa. V tem primeru ne bi zgubil svojih težko prisluženih dolarjev, niti ne bi on imel priložnosti me obtožiti goljufije. Nenadoma razkrinkanega Stiva bi se potlej ne bal nihče več.

Z obema rokama sem se krčevito oprijel za rob mize.

»Sprejemem!« To besedo sem komaj iztisnil skozi suho grlo. Potem sem se vdal v usodo in slabost me je minila. Opazil sem, kako se je Stiv zadovoljno namuznil. Obliznil sem si suhe ustnice in medtem ko je on mešal karte molčče izvlečem iz žepa dva tisoč dolarjev in jih položim na mizo.

Skrbno sem sledil vsakemu njegovemu gibu, ali opazil nisem nič takega da bi ga lahko obtožil. Toda vedel sem, da goljufa, vedel sem, da me bo zdaj ogoljufal. Navzlic temu se je kazal poštenega. Dokler je karte mešal, jih sploh ni pogledal in ko jih je po-

(Nadaljevanje s 25. strani)

stavil predme, da jih prevzdignem, jih sploh ni držal, marveč jih je položil prosto na mizo, ker je prav tedaj segel v žep po denar.

»Glej, dva tisoč,« je grknil in priložil denar. Zdaj sem še bolj zapičil oči v karte. Z ničemer mi ni nakazal mesta, kjer naj bi jih prevzdignil. Najprej sem jih presekal niže od polovice, zatem sem se premislil, položil sem jih nazaj in jih prevzdignil pri vrhu...

Temu ni ugovarjal. Budno sem pazil, da ne bi postavil kar v prvotno stanje, v stanje preden sem jih prevzdignil. Ta trik pa je bil tako vsakdanji, da sem ga znal narediti tudi sam. Ali Stiv je tudi tu ravnal pošteno, ni se hotel okoristiti s tem trikom.

Potem je začel počasi deliti, vsakemu izmenoma po pet kart. Pustil sem svoje karte ležati na mizi in nistem s kart v njegovih rokah premaknil oči vse dotle, ko je ostanek kart postavil na stran. Glavo bi bil stavil, da se mu ni niti ene posrečilo potegniti z vrha.

Stiv je medtem že vzel karte v roke, se lokavo muzal in zadovoljno smehljaj. S tem mi je drzno dajal na znanje, da mu bo naposled le uspelo me obrati. Tedaj sem tudi jaz dvignil karte in jih razprl v pahljačo... Desetka, fant, dama in kralj v srcu. In pikova sedmica.

Začel sem se tresti po vsem telesu... Odvrget bom pikovo sedmico in če se mi bo posrečilo kupiti srčevega asa ali devetko, bom imel dovolj močne karte še za ta zadnji dobitok. Vendar me je mučil dvom, če tudi to ni morebiti le Stivov trik. Če ne potegnem eno od teh dveh kart, so vse moje karte brez vsake vrednosti.

»Koliko?« me je presenetil Stivov glas. Zdaj sem odvrget pikovo sedmico.

»Eno!«

»Tudi jaz samo eno. Potegni!«

Znenada sem se popolnoma umiril. Nisem se več tresel, ko sem potegnil to edino karto ter jo povsem hladnokrvno obrnil, kakor da igrava samo za zabavo in ne za tolikšno vsoto denarja.

Bil je srčev as.

Ne da bi karte izpustil iz rok sem jih obrnil ter pokazal Stivu.

»Fleš!« sem rekel kratko in povlekel s prosto roko denar. »Ti si mešal. Ne moreš reči, da sem goljufal.«

Bled kakor zid je Stiv položil svoje, v pahljačo zložene karte narobe na mizo. Niti pokazal jih ni. Zatem hitro poskoči in potegne revolver.

Bil sem hitrejši. Denar je ostal na mizi, moje karte pa so se razletele po kabini, a jaz sem se vrgel nanj ter ga zgrabim za roko, v kateri je držal orožje in ga tako prehitim, da mu ni uspelo naperiti ga name.

»Stiv, kaj si znorel?« sem zakričal. V obraz je bil prav tak, kakor da je resnično znorel. Krčevito se me je otepal, izvijal roko, potem pa pritisnil na petelina.

Krogla ga je zadela naravnost v srce in ostal na mestu mrtev. Zdaj je negiben ležal na tleh ob mizi, na kateri je še vedno ležal moj in njegov denar. Zastrmel sem se v srčevega asa, ki je ležal na tleh. V srčevega asa, ki je bil namenjen njemu, a je zaradi neke pomote prišel v moje roke. Strmel sem vanj vse do prihoda policije.

Mršavi Peter in Kitajec sta potrdila mojo izpoved in dodala, da je Stiv imel navado goljufati na karte. Malega Tonija sploh niso zaslišali. Policijski častnik, ki je pripeljal patroljo, je pregledal moje dokumente, pokimal z glavo in rekel:

»Ničesar nisi kriv, deček. Ne bomo te zaprli. Zjutraj vsi trije pridite na policijo, da napravimo zapisnik.«

Ko so odšli policisti in ko je avtofurgon odpeljal mrtvega Stiva, sem strpal denar v žep. Stiri tisoč dolarjev... Zdaj se bom lahko vrnil domov in uresničil svoje dolgotrajne sanje. Kupil si bom hišico na obali in motorni čoln, s katerim bom prevažal turiste in si tako služil svoj vsakdanji kruh. Nič več ne bom begal po vseh morjih sveta...

Tedaj sem se sklonil, da bi pobral po tleh raztresene karte in nemalo ostrmim... Namesto srčevega asa je na tleh ležala pikova sedmica. Pikova sedmica, ki sem jo odvrget, ko sem potem potegnil novo karto.

Kot kakšen prismuknjenc sem se vrgel na mizo in obrnil Stivove karte. Imel je vse štiri ase. Stiri ase in jokerja, najmočnejša mogoča kombinacija... Čisti poker! Ne, to niso bile sanje. Srčev as se mi je smehljaj iz Stivovih kart, s tal pa se mi je muzal rob pikove sedmice... Kakor dve, prva od druge oddaljeni oči. Ena črna, druga rdeča.

Vse je kazalo, da v Hong Kongu zares duhovi mešajo karte...

MILAN TEPINA

Noben dan ne umre

Noben dan
ne umre.
vate,
vame
ali v
nekaj gre.
V drevo,
ko raste,
sprejme ga
reka,
ko v ocean
se steka.
Noben dan
ne umre,
noč védra
sprejme
ga v nedra.
Nov izza
nje pride,
včerajšnji
zaide,
se z jutrom
snide,
a pojutri
hrani prav
vse tri...
Noben dan
ne umre,
življenje
iz vsakega
vre,
smrt v noč
se skrije,
z jutrom
se v življenje
vije,
onstran sredi
večnih zvezd,
tostran
pek prostranih
cest.

JANI PŠENICA

Noč

Vem da me zapuščáš
Moj kozarec je prazen
besede brez vsebine
oči brez sijaja

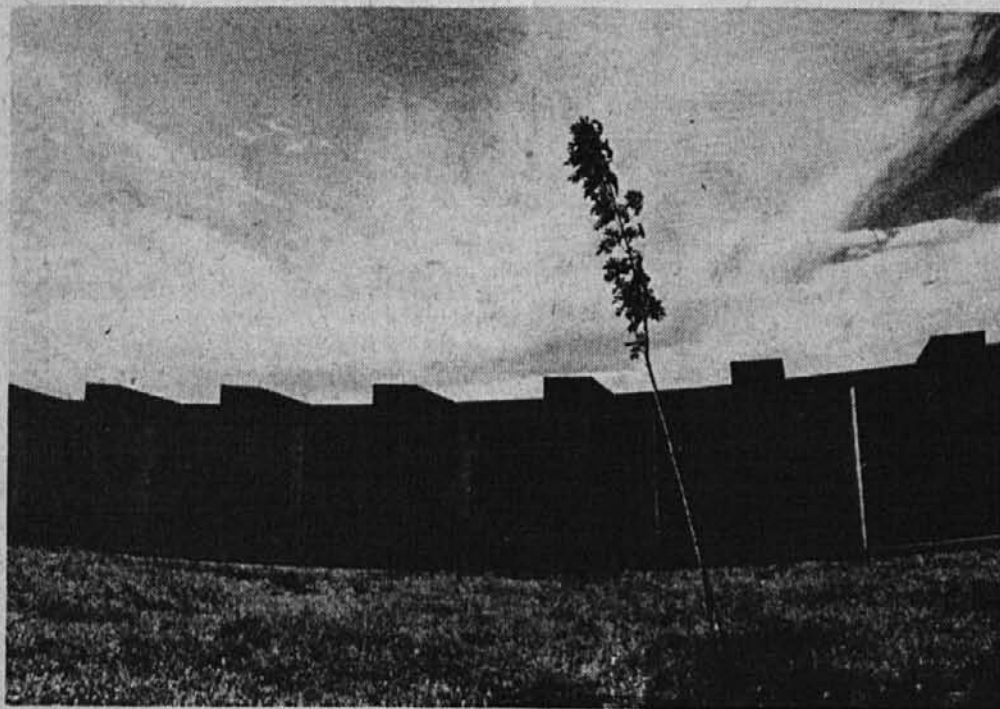
Vem da me zapuščáš
saj ti si na vrsti
ti plačáš zapitek
jaz sem plačal račun

Vem da me zapuščáš
saj nisva več sama
ne igrava več v dvoje
on daje zastonj

Vem da me zapuščáš
saj sonce ugaša
noč bo ledena
daleč je jutro

Sodobnost

Kontracepcija
Urejanje rojstev
Splav
Tričlanske družine
Stanovanje
Arto
Hiša
Vikend
Jahta
Položaj
Starši
Sosedje
POLOŽAJ
amen

Vitimir Pretnar: Tovarna IV

NEKAJ PRISPEVKOV IN MISLI O NAJSTAREJŠI PRETEKLOSTI MOST IN ŽIROVNICE

2

Zadnja tri stoletja pred začetkom naše-
ga letoštetja pojmuemo kot obdobje
mlajše železne dobe. V kulturnem smislu
imenujemo ta čas s pojmom latenske kulture,
ki ima ime po najdišču La Tène v
današnji južni Švici. Nastanek tega fenomena
so povzročili dalekosežni in pomembni
premiki ter selitve keltskih ljudstev iz
njihovih dotedanjih pokrajin, dandanašnje
Francije, srednje in južne Nemčije ter
Češke, proti jugu v severno Italijo, Španijo
in proti jugovzhodu v Panonsko ravnino.
Ta proces se je začel okoli leta 400 p. n. št.,
in je široko odmeval v tedanjem času ter
prostoru. Znano nam je, da so Kelti med
leti 390 in 383 p. n. št. opustošili severno
Italijo in celo zavzeli tedanji Rim, posegali
v vojno med Aleksandrom Velikim Makedonskim
in Perziji (leta 335 p. n. št.), na
začetku 3. stol. vdrli v Grčijo in izropali
med drugim tudi znamenito delfsko preročišče.

S to ekspanzijo so Kelti povzročili
spremembe tudi v življenju nosilcev
starejše železne dobe v Vzhodnih Alpah.
Pretrgale so se trgovske zveze z oddaljenimi
pokrajinami. S tem je bil prizadet in
okrnjen znaten del gospodarstva in blagostanja.
Zato se je življenje nadaljevalo, v
sicer skromnejši obliki, predvsem v zavetnih
in težje dostopnih predalpskih dolinah,
vendar so tudi tja sčasoma začeli vdirati in
se uveljavljati vedno močnejši keltski
vplivi. Prva in s tem najstarejša stopnja
mlajše železodobne latenske kulture (Lt A,
ca. 400 do 300 p. n. št.), ki so jo širili Kelti
ob svojem prodiranju, v področju Vzhodnih
Alp in zgornjega Posavja še ni zastopana.
Do kulturnega preloma in prodora Kelto-
v je prišlo šele tekom 3. stoletja, kar jasno
kažejo tudi arheološke najdbe. Nedvomno
pa se je vpliv keltske prisotnosti na ozemlju
današnje Slovenije povečal in ojačal po
letu 225 p. n. št., ko so Rimljani v bitki pri
Telamonu premagali keltska plemena in
jih izrinili iz severne Italije proti vzhodu. V
tej bitki so sodelovali tudi Tauriski, keltsko
pleme, ki se kasneje omenja v Posavju,
predvsem na današnjem Gorenjskem.

Najdbe iz tega časa na našem področju
so redke in skromne. Na Pecovci na Bledu
je bil v prejšnjem stoletju najden del
srednjelatenskega meča (Gabrovec, Prazgodovinski
Bled, 1960, 13 s.) in pri Rečici
pred zadnjo vojno kasnolatenska fibula-
zaponka. Več nam povedo naselbinske
najdbe s področja Bohinja: Ajdovski gradec,
Dunaj pri Jereki in Srednja vas. V
prvih dveh primerih gre za naselbinski
točki, ki sta nepretrgano živeli iz halštatskega
obdobja v latensko in so bili v njunem
okviru najdeni temelji stavb, kovačnic
in drobne naselbinske, latenskodobne
najdbe. Rimskodobne novčane najdbe pa
nam, poleg nekaterih drugih, izpričujejo
nemoteno življenje teh dveh naselbin tudi
v času rimske zasedbe in nadoblasti.

V prvem stoletju p. n. št., v času ko se
kasnolatenska (Lt D) keltska doba že

počasi pod pritiskom rimskih vplivov izteka,
je današnje področje Gorenjske in dela
Notranjske spadalo v okvir tako imenovanega
Noriškega kraljestva. To politično telo, ki je
nastalo s prevlado že omenjenih Tavris-
kov nad ostalimi plemeni keltskega in
staroselskega porekla, je imelo svoje
središče na Stalenski gori (Magdalensberg),
na današnjem Koroškem, severno od Gospos-
vetskega polja. Iz tega časa nam je poleg
že omenjenih najdb znana tudi najdba
keltskega srebrnika iz Radovljice (Pichler,
Repertorium der steirischen Münzkunde I,
1865, 170 s.) in dveh novcev tipa Adnamati
iz Kroke (B. Saria, Vodnik po zbirkah
Narodnega muzeja v Ljubljani, 1931, 82). V
Kropi naj bi našli tudi Keltske grobove
(Cerkev in dom, 1936, št. 2, 34 s.).

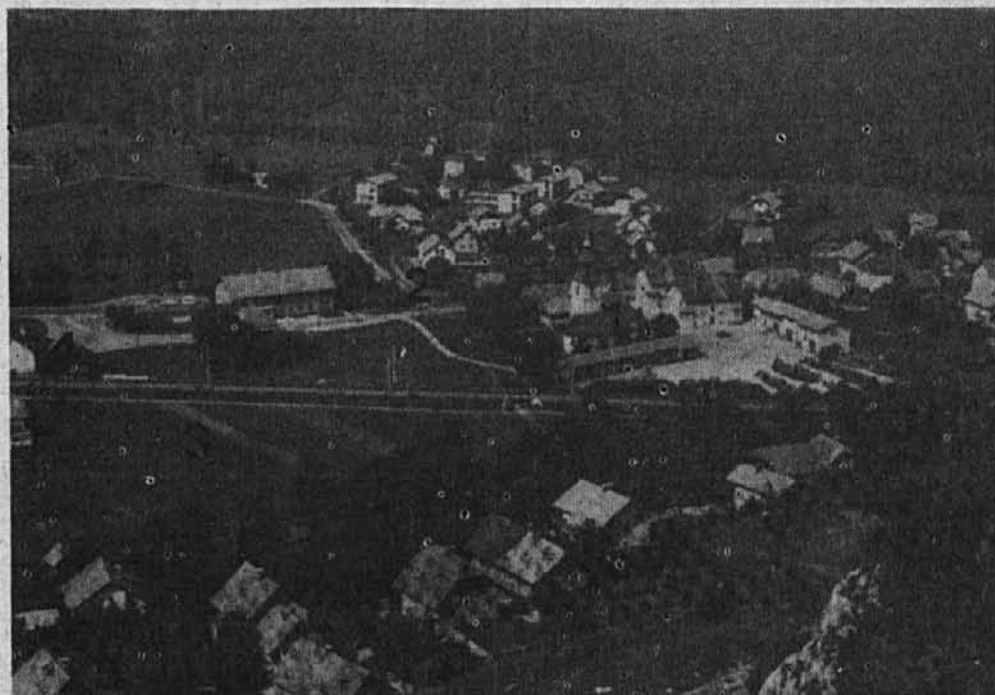
Z našega ožjega prostora, ki mu na tem
mestu posvečamo največ pozornosti, pa za
sedaj direktnih materialnih najdb in s tem
dokazov še nimamo, kar gre nedvomno na
rovaš stanja raziskanosti le-tega.

Rimski vojaški in politični zasedbi
naših krajev je predhodilo obdobje intenzivnih
trgovskih ter posredniških stikov mediteranskega
sveta s pokrajinami tako imenovanega Ilirika,
kakor so Rimljani imenovali celotno področje
severovzhodno in vzhodno od tedanje Italije.
Na eni strani so italjski trgovci prodirali preko
t.i. »postojnskih vrat« v Posavje in Panonsko
ravnino, po drugi pa proti severu v alpska
gorata področja Noriškega kraljestva. Za

prodiranje proti severu so uporabljali
ugodno povezavo preko Kanalske doline in
skozi Posočje. Pri tem je nedvomno važno
vlogo odigrala tudi povezava po dolini
Bače in preko južnih bohinjskih gora, ki je
bila odcep soške poti. Le-ta je najprej
preko Baškega sedla dosegla Bohinj in od
tod potekala dalje proti Bledu in današnjemu
visokogorenjskemu predelu, od koder je
preko karavanških prelazov (npr. Medji dol,
Ljubelj) zlahka dosegla središče noriškega
ozemlja na današnjem Koroškem in v Podravju.

Z rimske strani je važno izhodiščno
vlogo imela pri teh trgovskih stikih že leta
181 p. n. št. ustanovljena kolonija Akvileja,
ki je kot pristaniško mesto imela trgovske
stike s celotnim tedanjim sredozemskim
področjem. Od tod so v 1. stol. p. n. št.
močne trgovske družine in skupnosti pošiljale
svoje nameščence (sužnje in osvobodence)
v Vzhodne Alpe. Le-ti so imeli nalogo
trgovati in istočasno spodbujati razvoj
raznih obrtnih dejavnosti pri prazgodovinskih
skupnostih. V ta namen so v mestni
naselbini na Stalenski gori na Koroškem,
ki je bila tudi upravno središče keltskega
Noriškega kraljestva in kjer so se trgovski
interesi najbolj neposredno križali, oglejski
trgovci vzpostavili in vzdrževali svoja
stalna trgovska predstavništva, ki so že
dolgo pred razširitvijo rimske oblasti nad
Norik širila rimski vpliv v deželi. Med temi
akvilejskimi oz. oglejskimi trgovci so bila
znana imena kot Poblicii, Albi, Fabricii,
Gallii, Stalacii, Veturii, idr. Kot nam
sporočajo sočasni antični pisani viri so od
tod v Akvilejo izvažali sužnje, živino, usnje,
krzno, med, ribe iz alpskih jezer, zelje,
mlečne izdelke, živila iz posušenega
mesa divjačine in domačih živali in predvsem
železarske izdelke in polizdelke. Vse to so
dobivali v zameno za italjsko vino, olje,
keramične in druge uporabne izdelke ter
sredozemske dobrine. Nedvomno je najvažnejšo
vlogo pri teh stikih, posebno pa kasneje po
rimski okupaciji, odigralo znamenito noriško
železarstvo, ki je izdelovalo znano in
opevano noriško jeklo. Domovina le-tega je
bila predvsem današnja Koroška in širše
področje Bohinja ter vmesni visokogorenjski
prostor, ki je bil bogat z nahajališči
železove rude, predvsem bobovca (rjavega
železovca), ki je bil lahko taljiv in je imel
visok odstotek železa

(Nadaljevanje na 28. strani)

Rimskodobna najdišča v Mostah in Žirovnici: 1. »Pristava« — sv. Martin, 2. »Pod cerkvijo«, 3. »V tlakah«, 4. najdišče rimske opeke, 5. najdišče kasnorimskih grobov

(Nadaljevanje s 27. strani)

(A. Rjazancev, Železar. Tehnična priloga 4, 1962, 30 ss., 41 ss.; 5, 1963, 43 ss.; 6, 1964, 42 ss.). Na tem področju je imelo železarstvo že bogato prazgodovinsko tradicijo.

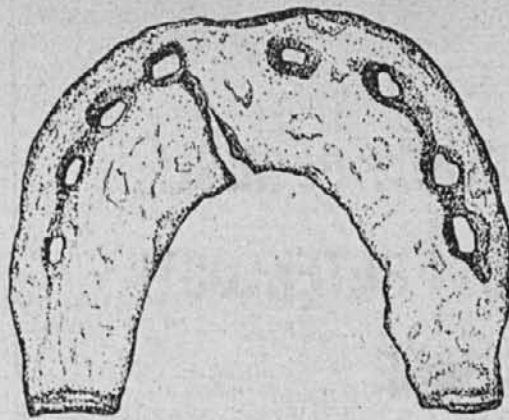
Pridobivanje rude, taljenje in kovanje je bilo tudi v tem času v rokah domačinov. Kot je bilo omenjeno, so že zelo zgodaj prevzeli prekupčevanje s končnimi izdelki v svoje roke trgovci iz Akvileje, predvsem sta prednjačili pri tem družini Barbii in Caesariini. Obseg železarske dejavnosti, ki je kasneje prerasčala v pravo industrijo, nam dajejo v jasni in zaokroženi obliki izkopane najdbe na Stalenskem vrhu, iz katerih je razvidno, da so različno kaljeno oz. ojeklelo orodje in orožje pošiljali po trgovskih poteh v Spanijo, Afriko, Bližnji vzhod in drugam (G. Khevenhüller, Carinthia I 148, 1958).

Za kasnolatsko obdobje, ki je zadnje prazgodovinsko obdobje pred rimsko zasedbo na naših tleh, je značilen nov samostojen razcvet kulture s primesmi rimskih dobrin in ponoven porast gostote naseljenosti, ki je v predhodnem srednje-latskem obdobju upadala. V tem času ponovno doseže gostoto, ki je bila značilna za halštatsko obdobje. Kmalu pa so politične in hegemonistične težnje rimskega imperija začele preraščati dotedanje gospodarsko — trgovske potrebe. To je bil čas odmiranja rimske republike in porajanja cesarstva oz. principata. V zadnjih štiridesetih letih p. n. š. je rimski imperij dosegel svoje skrajne meje na severu in severovzhodu.

Najraje so Rimljani oprli svoje državne meje na velike reke, ker jih je bilo tako najlažje braniti. V osvajalnih vojnah so Oktavijan, kasnejši prvi cesar Avgust, in njegova pastorka Druz in naslednik Tiberij do 1.6 p. n. š. dosegli in oprli mejo na celotni tok Donave do njenega izliva v Črno morje. Deset let prej je pripadel rimskemu imperiju tudi celotni Norik, ki je ohranil poseben klientski status kot »noriško kraljestvo« (regnum noricum). Provinca je postal šele v štiridesetih letih 1. stol. n. š. za časa cesarja Klavdija. Obsegal je med drugim današnji Koroško, del Štajerske in morda nekatere skrajno severne predele Gorenjske. Ostalo področje Gorenjske z Ljubljansko kotlino, Dolenjsko, in vzhodnim delom Štajerske, pa je pripadlo provinci Panoniji, ki je bila v zgodnjih časih, za vlade Avgustovega naslednika Tiberija (14–37), nekakšna vojna krajina, ki je varovala vzhodno mejo matice imperija — Italije. V zvezi s tem, kakšno je bilo srečanje poznolatskih naselbin in njenih prebivalcev z Rimljani ob zasedbi, na splošno lahko rečemo, da je bilo, razen nekaterih izjem, na današnjem ozemlju severozahodne Slovenije mirno. Domače naselbine so bolj ali manj nepriazdno živele naprej, kot kažejo primeri iz Bohinja.

Na našem ožjem območju, ki je bilo odmaknjeno od glavnih strateških poti in cest, kajti razmere so se s premikom meja na daljno Donavo precej spremenile, je staroselski ili-ro-keltski živelj živel dalje po svojih običajih in ohranjal ter razvijal svoje kulturne ter materialne dobrine. To velja predvsem za obdobje, ki je sledilo okupaciji in dokler niso politične, vojaške, kolonizacijske, verske in socialne razmere proti koncu 1. stol. n. š. privedle do postopnih sprememb. Prejšnje stare in ustaljene navade ter razmere so se začele počasi spreminjati, kolonizacija podeželja je začela ustvarjati manjše zemljiške posesti, z ustanavljanjem civilnih naselij in njim pripadajočih teritorijev se je začela razvijati naprednejša in bolj organizirana trgovina, temeljitejša in naprednejša gospodarstvo, ki je uporabljalo nova tehnična znanja in boljša proizvodna sredstva.

Na našem ožjem področju pod Pečmi je v tem obdobju, t. j. proti koncu 1. stol.

Rimska podkev z Jamovca

n. š., nastala v Ključih pod današnjimi Rodinami značilna podeželska kmetija — vila rustika. Delno je bila raziskana leta 1959 (Arheol. vestnik 15–16, 1964–65, 321 ss.). Pri tem so bile v okviru štirikotnega osrednjega, z obzidjem utrjenega prostora, odkrite ostaline treh stavbnih objektov: dveh gospodarskih in stanovanjskega objekta s tremi prostori. Vse tri stavbe so bile zidane. V stanovanjskem so bili najdeni številni predmeti, ki so bili značilni za vsakdanjo rabo in življenje: oljenka z likom Pegaza, dva vrča, deli iz Italije uvožene keramike in črepinje posod, ki so bile izdelane doma, železen nož s koščnim ročajem, bronasta zapestnica, itd. Leta 1979 pa so domačini slučajno v okviru notranjosti tega utrjenega kmetijskega kompleksa našli še železno rimsko uhljato kopačo in večji kos surovega železa, t. i. volka. Življenjsko dobo tega rimskodobnega objekta nam poleg navedenih najdb, ki okvirno izpričujejo čas od konca 1. stol. in 2. stol. n. š., dokumentira tudi način utrditve, ki kaže glede na sorodne objekte drugod po Sloveniji (npr. Stari trg pri Ložu, Grobelce pri Šmarju pri Jelšah), da je bil v času 3.–4. stoletja dodatno utrjen z obrambnim jarkom in še enim zunanjim obzidjem (Listi 34/VII, 1977, 20 s.), kar je značilno za čas kasne antike. Vse navedeno nam potrjujejo tudi nekatere novejšje najdbe, ki nam izpopolnjujejo sliko in potrjujejo pomembnost tega kraja v času antike. V okviru same vasi Rodine je bil nedavno odkrit rimski vodovod, ki ima zajetje in traso v bližini sodobnega in tudi nekatere najdbe novece so za to pomembne. Tako je bil leta 1974 pri kopanju grobne jame na rodinskem pokopališču odkrit bronast antonian cesarja Filipa I. (244 do 249) in že prej, kmalu po drugi svetovni vojni, je F. Jalen na nekdanjem vrtu župnišča našel prav tako antonian cesarja Probusa (276–282). Oba novca sta se ohranila in sta danes v privatni lasti.

Iz smeri Begunj in Poljč je skozi Rodine vodila tudi rimska vicinalna cesta, ki se je nato nadaljevala južno od Smokuča v zahodni smeri proti Vrbi. V Vrbi pa so pri širjenju ceste leta 1954 ali 1955 tik severno ob vasi slučajno našli pod manjšo grobljo zakladno (založeno) najdbo rimskih novecev. Novece so v glavnem raznesli in so se porazgubili; le nekaj jih je prišlo v privatno zbirko in od tod v Narodni muzej v Ljubljani (Arh. najdišča Slovenije, 1975, 168 s.). Med tem rimskim denarjem so bili zanesljivo ugotovljeni centenionali sovladarjev Valentinijana I. (364–375) in Valensa (364–378).

Kot do sedaj neznano dejstvo je treba omeniti, da je domačin iz Vrbe po zadnji vojni na lokaciji z ledinskim imenom »Križen groblja« na zahodni strani vasi pri kopanju našel bronasto kovinsko posodo, ki je dandanes žal izgubljena. Tudi nekatere oblike in sledovi na terenu zahodno od današnje vasi, na robu najvišje savske terase, dajo slutiti ostanke stavbnih, verjetno antičnih objektov.

V bližnji Zabreznici, sredi vasi, poleg vaškega korita, so ob kopanju jarka za vodovod leta 1937 prav tako slučajno našli folis cesarja Licinija iz začetka 4. stol. n. š. Tudi ta novce se je ohranil in je dandanes v zasebni lasti v Vrbi.

Ze omenjeno traso rimske vicinalne ceste je iz Vrbe možno slediti nadalje v smeri proti Žirovnici in poteka tik ob vznožju omenjene najvišje savske terase. V okolici, kjer ta trasa prečka današnjo železniško progo Jesenice–Ljubljana, je kot zanimivost treba omeniti ledino s še danes živim imenom »Rimska cesta«.

Na področju Most in Žirovnice pa nahajamo najstarejše, do danes znane rimskodobne najdbe na področju in okolici, kjer stoji podružna cerkev sv. Martina.

Leta 1969 so ob zemeljskih delih za novo obvoznico v Mostah na parceli z ledinskim imenom »Pod cerkvijo« slučajno odkrili tri obdelane kamnite bloke in pod njimi skupinski pokop šestih oseb (Varstvo spomenikov 13–14, 1968–69, 198 ss.). Dva skeleta sta bila pri delih uničena, štirje pa so se ohranili. Pokopani so bili v večji naravni kotanji blizu mesta, kjer se sekata trasa nove obvoznice in vodna napeljava HC Moste, na pobočju terase pod staro cesto Jesenice–Kranj. Grobna jama je bila globoka 1,2 m in orientirana v smeri sever–jug. V isti smeri so bili položeni tudi pokojniki, vendar s to razliko, da so nekateri gledali proti severu, drugi pa proti jugu. Pokojniki so bili pokopani istočasno in precej neurejeno. Pridatkov v grobu ni bilo. Antropološka analiza je pokazala, da gre pri treh od štirih ohranjenih skeletov za odrasle moške osebe med 30. in 40. letom starosti, v enem primeru pa za osebo staro okrog 17 let, ki se ji spola ni dalo določiti.

Nad tem skupinskim grobom pa so našli v humosni plasti pod površino trije obdelani bloki iz dolomitskega apnenca, ki kažejo sledove drugotne uporabe in obdelave. Na mesto groba so bile postavljene v nekem kasnejšem času; najverjetneje so zdrsnile z višje ležeče terase. Po načinu obdelave (utori, moznice), oblikah in merah sodijo te kamnite klade, ki predstavljajo dve bazi in robnik, v rimsko obdobje in so nedvomno deli antične mestne arhitekture, najverjetneje sakralnega značaja. Danes so prezentirane za obzidjem cerkve sv. Martina. Skeletni pokop pod temi bloki je časovno nedvomno mlajši, vendar pa zaradi odsotnosti grobnih pridatkov težje govorimo o natančnejši časovni opredelitvi.

Jeseni leta 1970 so na parceli št. 1209/2, k. o. Žirovnica na južnem robu ledine z imenom »V tlakah« (Žirovnica 1) pri izkopu jame za greznico v globini 1,30 m našli na večjo količino zloženih antičnih opek. Po številu jih je bilo okoli 160 in so bile zložene v dveh plasteh. Zdeli so ob južni rob te skladovnice, ki se je nadaljevala v severovzhodni smeri proti notranjosti omenjene ledine. Opeke so bile iz svetlo žgane glin, enakih, tipično rimskodobnih dimenzij z žigom izdelovalca. Po ohranjenih podatkih so opeke ležale tik nad plastjo savskega proda, nad njimi pa je bila debela plast ilovice in kamnov ter humus. Večino teh opek je lastnik in najditelj zaradi dobre ohranjenosti uporabil pri popravilu hiše. Drugih najdb ali posebnosti najditelj ni našel.

Na osnovi navedenih podatkov za sedaj ne moremo kaj več povedati ali trditi. Najdbo okvirno moramo pripisati rimskemu obdobju in morda kaže le-ta na to, da se je v bližini nahajal antični opekarški obrat. Nekaj pozornosti pa moramo posvetiti tudi sami ledini »V tlakah« na katere jugovzhodnem delu se nahaja pravkar omenjena najdba. To je nekdanje in delno tudi današnje polje, ki se razprostira zahodno od vasi Žirovnica proti cerkvi sv. Martina in Mostam. Sama cerkev pa stoji na predele, ki se dandanes imenuje »Pristava«. O pomenu teh dveh ledinskih imen bo v

nadaljevanju še govora. Sicer pa se polje »V tlakah« na severni strani razprostira do poti, ki poteka ob vznožju Rebra iz Žirovnice v Moste, na južni strani pa do roba najvišje savske terase, na kateri se tudi nahaja, t. j. do lokalne ceste Moste–Begunje. V diagonalni, severnojužni smeri je razdeljeno v dva dela z nasipom železniške proge. Zaradi nekaterih že znanih, predvsem starejših arheoloških najdb grobov, o katerih homo na tem mestu še govorili, je celotno to področje, kljub delni zazidavi, ki je z manjšimi izjemami starejšega datuma, spomeniško zaščiten. Vsekakor je to področje pomembno arheološko najdišče, ki še čaka na sistematična arheološka raziskovanja, ki bodo v marsičem razsvetlila preteklost današnje Žirovnice in Most.

Prve zanimive ter pomembne rezultate so prinesla sistematična poskusna izkopavanja pri cerkvi sv. Martina, ki so bila izvedena lani v drugi polovici maja in delu junija. V sklopu sistematične arheološke topografije je Gorenjski muzej iz Kranja izvedel sondiranje, ki naj bi predvsem pojasnilo kulturno in časovno situacijo, ki so jo nakazovale nekatere starejše slučajne najdbe. Čeprav ni bilo predvideno, so izkopavanja potekala v dveh fazah: zunaj in znotraj cerkve sv. Martina. Po prvotnem načrtu so bile zunaj cerkve za cerkvenim obzidjem izkopane štiri topografske sonde, ki so dale pomembne, a žal nedokončne in nepopolne rezultate. Predvsem na severni strani današnje cerkve so bili odkriti ostanki (temelji) zidane rimskodobne oz. kasnorimske arhitekture, skeletni grobovi in nekaj drobnih predmetov (keramika, steklo, prstan, uhan, steklena okrasna jagoda, noži, železno okovje, itd.). Presemetljivi so bili predvsem ostanki rimske stavbe, zidane v značilni tehniki iz kamnja in drobcov opeke. Na osnovi najdene keramike morda za sedaj lahko stavimo ta objekt na začetek 2. oz. konec 1. stol. n. š., t. j. v čas, ko je bila rimska država na višku svoje moči. V isti časovni okvir sodijo tudi že omenjeni kamniti obdelani bloki. Ta objekt pa je bil, glede na gradbene značilnosti in prvine, v kasnorimskem obdobju (4.–5. stol. n. š.) prirejen po vsej verjetnosti za verske namene (starkrščansko obdobje), kar pa so za sedaj, glede na premajhno raziskanost, le predpostavke, dasiravno precej verjetne. To potrjuje na eni strani način gradnje v tako imenovanem sistemu »ribje kosti«, po drugi strani pa nekateri grobovi, ki so bili vkomponirani v sklop objekta in urejenost grobnih jam. Le-to zadnje dejstvo in za sedaj ugotovljena odsotnost grobnih datkov, ki pa ni povsem zanesljiva, nam dá misliti, da gre za grobove staroselskih romaniziranih prebivalcev. Če se bo to dejstvo potrdilo s prihodnjimi eventualnimi izkopavanji in raziskovanji, ki bodo obsežnejša ter temeljitejša, bomo lahko nekropolo pri cerkvi sv. Martina v Mostah prišteli v sklop tistih gorenjskih grobišč, ki poznajo in izpričujejo neprekinjeno pokopavanje iz časa kasne antike v čas zgodnjega srednjega veka, kajti tudi v našem primeru se nekaj zahodneje že pojavljajo staroslovanski grobovi, ki sodijo v t. i. keltsko kulturo 9.–10. stol. n. š. To bi pomenilo kontinuirano pokopavanje romaniziranih staroselcev in novodošlih Slovanov na istem pokopališču, kakršnega že poznamo predvsem na današnjem gorenjskem področju na Bledu–Pristava (Arheološka najdišča Slovenije, 1975, 163 s.) ter v Kranju na Lajhu (V. Stare, Kranj, Katalogi in monografije) in križišču pri tovarni Iskra (M. Sagadin, Snovanje, št. 6, leto 1977, 99 ss.) in so v historičnem smislu predvsem pomembna pri vrednotenju stika novodošlih Slovanov s staroselci. Morda se bo ponovila oz. potrdila tudi na Bledu izpričana direktna odsotnost ali indirektna prisotnost germanskega etničnega elementa obdobja preseljevanja ljudstev (5.–6. stol. n. š.).

Omenjeni stavbni objekt je na njegovi južni strani precej prizadela in okrnila današnja cerkev; ostanki ter sledovi zidov pa so bili odkriti tudi ob priliki obnovitvenih ter restavratskih del (odkrievanje fresk) l. 1906 na južni strani današnje cerkve. V ohranjenem zapisnem govoru, ki ga je imel msg. dr. Ivan Svetina, domačin iz Žirovnice in organizator ter voditelj teh del 2. aprila 1907, je navedeno, da so pri urejanju poti v zakristijo naleteli na ostanke zidov. Drugih podatkov o tej najdbi nimamo. Pri vrednotenju le-tega pa moramo biti previdni in počakati na konkretnije materialne dokaze, kajti ne smemo pozabiti in zanemariti dejstva, da se kraj, na katerem cerkev sv. Martina stoji, imenuje »Pristava«, da je področje Žirovnice in Most spadalo v okvir l. 1004 ustanovljene blejske posesti briksenskih škofov oz. otoške proštije briksenskih kanonikov ni nenazadnje, da je čaščenje patrocinja sv. Martina predvsem germanskega porekla.

Povezanost našega področja z višinskim zaledjem pod današnjim Stolom in Begunjščico že v antičnem obdobju nam dokumentirata dve najdbi rimskih konjskih podkev. Prva, ki je ohranjena, je bila najdena na gozdni poti v Jamovcu pod današnjo Zabraško planino, druga pa nekje v današnji Zelenici. Ti dve najdbi moremo povezati z izkoriščanjem naravnih bogastev na tem področju. Posebno prvo najdbo nedvomno lahko povežemo z rudarsko dejavnostjo, kajti podkev je bila najdena na poti, ki je vodila direktno na bogato nahajališče železove rude (primerjal ledinsko ime Jamovec!), oziroma že v okviru le-tega. To rudišče so izkoriščali tudi v kasnejših obdobjih.

Dobrih sto petdeset let potem, ko se je rimski imperij razširil do svojih skrajnih meja, ki jih je na severu in vzhodu današnje Evrope uprl na obe veliki reki Rén in Donavo, je bil za novo osvojevane kraje in dežele čas bolj ali manj intenzivne romanizacije, gospodarskega ter kulturnega napredka in tudi čas razmeroma stabilnega miru. V začetku druge polovice 2. stol. pa se je t. i. »rimski mir« (pax romana) zrušil pod vedno bolj naraščajočim pritiskom barbarskih plemen in ljudstev onkraj meja imperija. Rimljanom je sicer še dobrih dvesto let uspevalo podaljšati življenje svoje sredozemske države s pomočjo spretna diplomacije (divide et impera), raznimi kompromisi, podkupovanjem ter spletkarjenjem, vendar na vznotraj vedno bolj trhle državne

tvorbe tudi s tem niso mogli rešiti. Začetek njenega končnega propada se je začel, ko so nomadski Huni s svojim prodorom v področje severno od spodnjega toka Donave dokončno porušili napeto ravnotežje tam živečih ljudstev in s tem povzročili verižno reakcijo preseljevanja le-teh na teritorij imperija. Ljudstvo Gotov, Vandalov, Gepidov, Langobardov, Alanov in Hunov, ki so poznala bogastva, ki si jih je nakopičila Italija v stoletjih izkoriščanja provinc in katerih osnovno gospodarstvo je bilo v teh razmerah in načinu nomadskega življenja rop, so si zato le-to postavila za svoj cilj. Pot do Italije pa je vodila preko današnjega slovenskega ozemlja. Na svojih pohodih so na tej poti uničili mnoga večja in manjša antična središča ter pustošili podeželje. Tako so Huni leta 452 do tal požgali tedanjo Emono. Teh napadov niso mogli zadržati niti mogočni utrjeni zidovi, ki so jih Rimljani prav na našem slovenskem ozemlju gradili na vseh prehodih od Reke do Bače in v katere so polagali toliko upanja pri direktni obrambi severovzhodne meje Italije. Prebivalstvo, ki je bilo prepričeno samo sebi, je bežalo proti zahodu in v Italijo, ali pa se je poskušalo zavarovati pred uničenjem z begom in naselitvijo na zavetnih, skritih, težko dostopnih in utrjenih krajih in višinskih točkah. Med tovrstna pribežališča spada tudi Ajdna nad Potoki, kamor so se naselili morda prvi prebivalci današnjega žirovniškega področja. Rimski imperij je uradno prenehal obstajati leta 476, ni pa propadla z njim tudi njegova kulturna dediščina in njegove institucije. Novi gospodarji – germanska ljudstva so, v svoji krajši ali daljši vladavini nad posameznimi deli nekdanje velike državne tvorbe, postala njen dedič, črpala in ohranjala stare tradicije.

Pomemben činitelj pri nadaljevanju teh tradicij je bila tudi krščanska cerkvena organizacija, ki je vsekakor odigrala važno vlogo pri organizaciji omenjenih pribežališč, kajti v številnih večjih centrih iz obdobja kasne antike so že pred zlomom imperija obstajale škofije, ki pa so bile v večini uničene. Krščanstvo samo pa je bilo v bistvu tudi le dedič antike, kajti bilo je le del nje same in je gradilo ter se razvijalo na svojih lastnih virih in temeljih. Kontinuiteta pa se je nedvomno ohranila, ker so v večini primerov na področjih kasnoantičnih centrov kasneje vzniknile prafare.

(Nadaljevanje na 30. strani)

»Pristava« – sv. Martina

Na našem domačem področju pripisujemo temu nemirnemu in nevarnemu času 5. in 6. stol. n. š. poleg Ajdne in verjetno Gradišča nad Potoki še zavetišče v jami na pobočju hriba Požarnica in nekaj posamičnih grobov ali manjših grobišč.

Severozahodno od vasi Moste, nad progo Jesenice – Ljubljana, se nahaja sredi jugozahodnega pobočja hriba Požarnica večja jama z dvojnimi vhodom. Pod njo se po pobočju hriba polagoma vzpenja vozna pot, del t. i. »rudne poti«, ki vodi iz Most in Žirovnice na široko področje nekdanjih rudišč pod Stolum in Belščico. Decembra leta 1978 sta bila v jami v globini okrog 60 cm najdena dva železna predmeta: večji žebelj oz. zakovica in kasnoantična romboidna puščična ost »trnjem za nasaditev. Jama je verjetno služila za občasno zavetišče ali pribežališče, lahko pa je bila tudi strateško pomembna glede na bližino poti. Podobni primeri so v kasnorimskem obdobju čest pojav in so ljudje pogosto v njih zakopavali in skrivali premoženje in dragocenosti. V bližnji okolici sta taka primera Ajdovski jami pod Bahno goro oz. Ščavnico v Bohinju (Arh. najd. Slovenije, 1975, 167 s.) in jama Poljšiška cerkev pri Zgornjih Gorjah (o. c., 165 s.).

Med grobnimi najdbami moramo ponovno omeniti skupinski grob šestih pokojnikov z ledine »Pod cerkvijo« in ga okvirno staviti v čas kasne antike in preseljevanja ljudstev. Delna opora nam je pri tem severno-južna orientacija, kajti materialnih ostankov v grobu ni bilo. Verjetno pa je šlo za skupinski pokop oseb, ki so umrle bodisi v roparskem napadu (odsotnost pridakov), ali kot žrtev boleznih – epidemije.

Za eno in drugo možnost govori tudi nenormalna (spodviti udje) in neenotna lega posameznih skeletov. Da pa bi šlo za kak recenten pokop na tem mestu, kar lahko tudi upoštevamo, pa je kaj malo verjetno.

V isto časovno obdobje je po vsej verjetnosti potrebno uvrstiti tudi troje slučajno odkritih skeletnih grobov, ki jih je ob gradnji hiše odkopal in uničil I. Šmon iz Žirovnice 26. Skeleti so ležali v smeri vzhod-zahod (Varstvo spomenikov 7, 1960, 309. s., T. 4/3-7) in eden je imel dve zapestnici. Grobovi so ležali v globini okrog 1,2 m in njihovo eventualno večje število ni bilo ugotovljeno, kajti ležali so tik ob južnem profilu gradbene jame. V okviru ostalega izkopa so bile najdene tudi številne črepinje (globina 45 cm), med katerimi je znan fragment z značilnim glavničastim motivom (o. c., T4/7) in večje površine žganine. Pri vrednotenju te najdbe kot celote, je odločilen predvsem stratigrafski odnos med grobovi in ostalimi najdbami. Najdišče samo je že na pobočju Rebra nad ledino »V tlakah«, kjer je po zadnji vojni zraslo novo naselje zahodno od Žirovnice, v smeri Most. Po nekaterih nepopolnih podatkih so podobne najdbe našli tudi pri gradnji nekaterih drugih hiš.

V drugo polovico 5. stoletja pa sodi leta 1961 zahodno od vasi Smokuč tudi slučajno najdeni skeletni ženski grob. Poleg groba, ki je bil orientiran v smeri vzhod-zahod je bilo odkrito le še ognjišče. Med pridakmi (prstan, ogrlica, obsenčnika ali uhan) je posebno potrebno omeniti srebrno križno čebulasto fibulo in bikonični enoročajni vrček iz temno sivo žgane, na lončarskem kolesu oblikovane gline (Varst. spom. 8, 1962, 257 s., T 11/1-7).

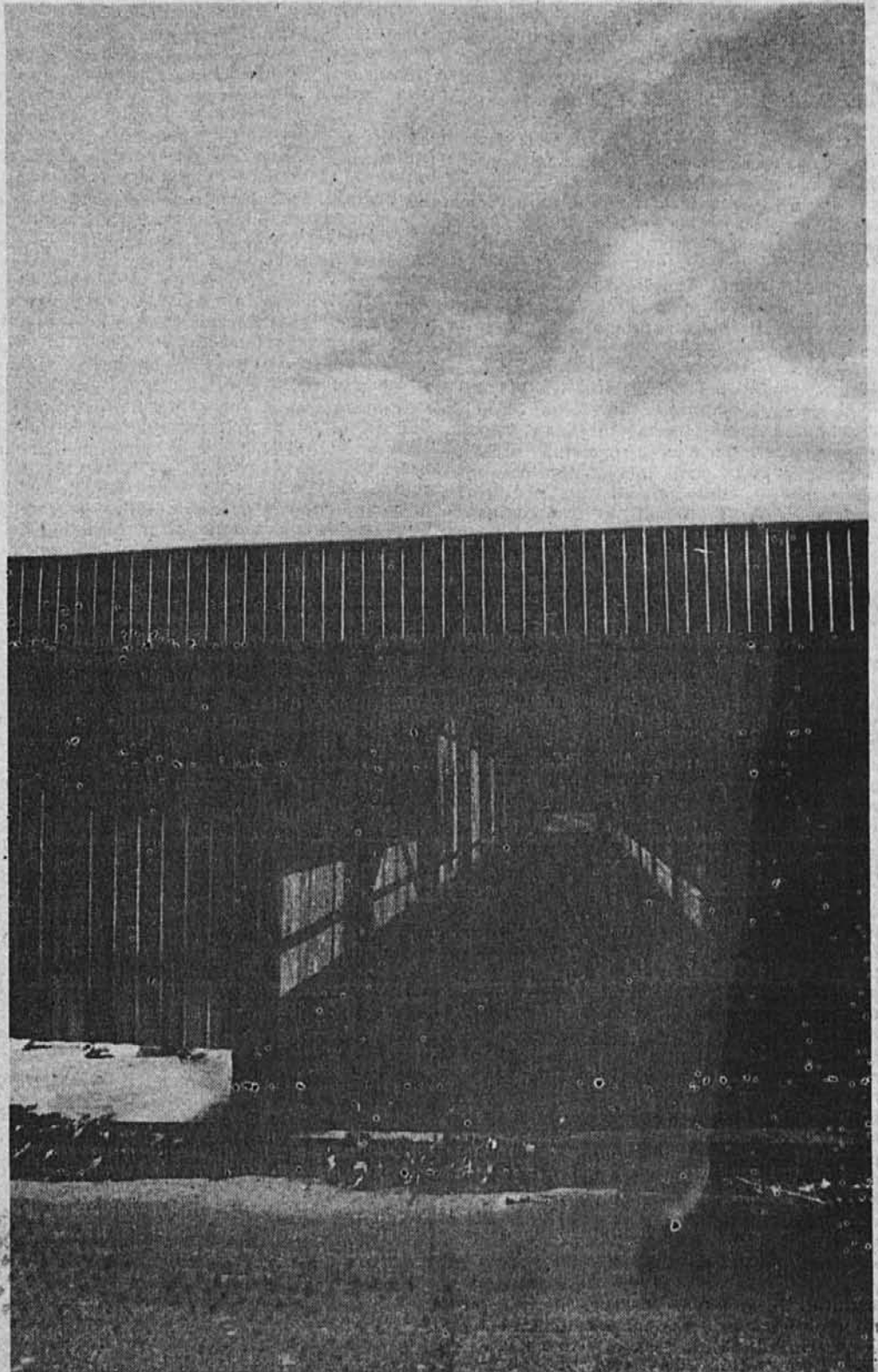
Za vse tri primere grobnih najdb je skupno dejstvo, da gre za posamezne grobove ali maloštevilne pokope, ki so razpršeni vzdolž in v bližini komunikacije. O organiziranem in urejenem pokopu na pokopališču ne more biti pri tem govora, zato jih zelo težko pripisemo stalno naseljenim prebivalcem našega današnjega

domačega okolja. Le-ti so se že umaknili proti zahodu, ali zatekli v bližnja pribežališča ali pribežališče. Zato moramo videti v teh grobovih posameznike ali grupe ljudi, ki so se v času preteče nevarnosti in boja za golo življenje umikali, bežali in jih je pri tem zadela smrt. Ta smrt vsekakor ni bila naravna, kajti v grobovih, ki so bili antropološko analizirani, so bili večinoma mlajši ljudje. Tudi od daleč so morali priti na kar kaže isto dejstvo, kajti starejši in šibkejši so že pred tem odpadli. Umirali so zaradi izčrpanosti, boleznih ali nasilne smrti. Na področju Most in Žirovnice so verjetno naleteli na križišče poti, kjer so se morali odločiti za eno od možnosti: ali ob Savi Dolinki proti Kanalski dolini in gorati Koroški, ali proti Furlaniji preko današnjega Bleda in Bohinja. Čakal jih je tudi drugačen teren in težji pogoji potovanja, zato so si verjetno postavili začasna primitivna bivališča in zaklone, kar nam izpričuje v Smokuču najdeno ognjišče in

omenjeni ostanki oglja in črepinj v Žirovnici. Nekateri so pri tem omagali in bili pokopani na kraju samem, kakor so pač dopuščale razmere.

Glede lokacije rimskodobne naselbine, ki jo na področju današnje Žirovnice moramo pričakovati, se nam ponujajo za sedaj naslednji začasni zaključki in domneve: bivalne objekte, glede na zavetnost in ekonomsko izrabo zemljišča, ob vzhodu Rebra, na področju ledine »V tlakah« in morda dela današnje Žirovnice, na kar kaže tudi omenjena najdba rimske opeke; področje okoli današnje cerkve sv. Martina, ki je zaradi stalnih vetrov iz savske in završniške doline bilo za bivanje neugodno, je bilo kakor kažejo že omenjeni razlogi namenjeno sakralnemu namenu (obdelani bloki) in pokopališču (kasnoantično obdobje). Sicer pa nam bodo o tem lahko kaj več povedala le eventualna bodoča raziskovanja.

(se nadaljuje)

Vitimir Pretnar: Tovarna V

ZGODBE S KORZIKE

Iz Ajaccija v Bastijo sem se najprej napotil ob obali, potem pa krenil v notranjost, v divjo in nerodovitno dolino Niolo, katero tam imenujejo trdnjavo svobode, ker so se v ta nedostopen kraj zatekali pred vsakim osvajalcem otoka, pa naj bodo to Genovežani, Mavri ali Francozi, korziški rodoljubi. Od tod jih niso mogli nikoli pregnati, niti ne premagati.

Tu pa tam sem s strmega gorskega sedla zagledal nekaj sivega, kakor kup kamenja, ki se je utrgalo z vrha. To je bil naselje majhno, kamenito naselje, kakor znešeno tja, pripeto k skalam kakor pravo ptičje gnezdo in skoro nevidno na širni planoti.

V daljavi so se kakor košate grmovje kazali gozdovi košatih kostanjev. V tem kraju je svet razdrapan, grpast kakor velikanski valovi in na njih raste grmovje, med grmovjem pa vinica in brinje, planika in kopitnik, pajka, resje in lov in jerebika. Med seboj jih povezuje kakor lasje mršava loza, strahovito praprotje, kozja kri, bušin, rožmarin, špika, robidje je pokrivalo z nerazvozlano odejo hrbet strmine, ki sem se ji približeval. Nad tem zelenjem v strmini, pa se je dvigal siv, rumen ali modrikast granit do visokih vrhov, kakor da se pne do neba.

Na zelo utrujenem konju, te majhne in vedno se tresoče živali, vročičnih oči in namršene grive, sem obšel veliki saginski zaliv in prešel skozi Cargese, grško vas, ki jo je zgradila ena od kolonij beguncev, pregnanih iz svoje domovine. Lepe vitke deklice in dolgih rok ter prisrčnega obraza; posebno srčkane deklice so stale v skupini blizu studenca. Na pozdrav, ki sem jim ga zaklical ne da bi bil ustavil konja, so mi odgovorile s pojočim glasom in v zvočnem jeziku kraja, ki so ga bile zapustile.

Ko sem obšel Piano nenadoma zaidem v fantastični gozd rumenega granita, v pravi gozd granitnih špic in stebrov, med nenavadne podobe, ki jih je izglodal čas, dež, vetrovi in slana morska pena.

Potoval sem v temačno in nevarno dolino Ote ter dospel v mraku v Evis. Potrkal sem na vrata gospoda Pavla Calabrettija, za katerega sem imel priporočilo od prijatelja.

To je bil mož visoke rasti, nekoliko upognjen z mračnim izgledom jetičnega človeka. Povabil me je v svojo hladno sobo iz golih kamenitih sten. Soba je bila za ta kraj, ki mu je tuja vsaka udobnost, naravnost lepa. Gospod Calabretti je govoril v svojem nerazumljivem korziškem jeziku, v narečju, ki je dišalo po zasmojeni masti. V mešanici italijanskega in francoskega jezika je kazal svoje zadovoljstvo, da sem mu gost. Nenadoma ga je prekinil zvoneči glas in majhna, drzka ženska, velikih črnih oči, ožgana od sonca, vitka in klena, nenehno se smehljajoča, mi stisne roko: »Dober dan, gospod, kako je?« Že mi je odnesla klobuk in potno torbico, vse v eni sami roki, ker ji je bila druga povezana. Nato je naju tiho napotila ven, rekoč možu: »Do večerje se sprehajaj z gospodom!«

Gospod Calabretti je odšel z menoj šepajoč z eno nogo in zatikajoč se v svojem govoru. Kašljal je pogostoma in ob močnejšem napadu dejal: »Ta sveži dolinski zrak mi je pal na pljuča.«

Po samotni poti me je zapeljal pod kostanje. Nenadoma postane in reče z enoličnim glasom: »Na tem mestu je Mathev Lori ubil mojega nečaka Jeana Rinaldija. Glejte, tam sem stal, zelo blizu Jeana, ko se je pojavil Mathev, deset korakov od naju: »Jean!« je zakričal, »ne hodi v

Albertoocce, ne hodi tja. Jean, sicer te bom ubil, povem ti...« (To je bilo zavoljo neke deklice Pavline Sinacoupi, za katero sta oba norela.) In Jean mu zakliče: »Hodil bom, Mathev, ne boš mi prepovedal.« Tedaj Mathev nameri puško, prej kakor sem jo utegnul pomeriti jaz, in ustrelil. Jean poskoči za dva koraka, kakor otrok, ki v igri preskakuje vrvice, da, gospod, potem pa se je zrušil s celim na mene tako, da mi pade puška iz rok in se zavalil do tistega velikega kostanja. Jean je imel na široko odprta usta, a ni rekel besede. Bil je mrtev.»

Prepaden sem gledal pričujoče pričo tega zločina. Vprašam ga: »In kaj ste storili z ubijalcem?« Pavel Calabretti je dolgo kašljal, zatem pa nadaljeval: »Umaknil se je v gore. Moj brat ga je ubil naslednjega leta. Ali ste že slišali o mojem bratu, velikem razbojniku Calabrettiju...?« Zajecjal sem: »Kaj je to vaš brat...? Razbojnik...? Bolehni Korzičan zasije od ponosa.« »Da, gospod, to je bil prav tisti slavni; ubil je štirinajst žandarjev. Poginil pa je z Nikolasom Moralijem, ko sta bila šest dni obkoljena v Nioli in so hoteli, da bi umrla od gladi.« To je povedal z izrazom človeka, ki se je sprijaznil z usodo in nadaljuje: »Tako zahteva naša zemlja«, je dejal z istim zvokom v glasu, kakršnim je prej govoril o svoji jetiki: »To je svež zrak.«

Da bi me zadržali še naslednjega dne, je lovsko društvo priredilo lov, dan pozneje pa neko drugo lovsko društvo. Z vitkimi

gorjanci sem se podil po soteskah in venomer so mi pripovedovali o pustolovščinah razbojnikov, o zaklanih orožnikih, o neskončnih krvnih osvetah, ki se včasih vlečejo do uničenja enega rodu. K pripovedkam pa so dodajali, kakor moj znanec:

»Tako zahteva naša zemlja!«

V tem kraju sem ostal štiri dni in mlada Korzičanka, nedvomno nekoliko premajhna, vendar prisrčna, napol kmetica, napol meščanka, je postopala z menoj kakor z bratom, kakor s starim iskrenim prijateljem.

Ko sem se namenil odpotovati, jo povabim v svojo sobo. Nenehno sem ji dokazoval, da jo nimam s čim obdarovati in da ji pošljem kakšen spominček na moje bivanje iz Pariza, je bila slej ko prej nevoljna. Dolgo se je temu upirala in nikakor ni hotela pristati. Naposled je pristala, široko odprla oči in dejala: »No, če že ravno hočete, pošljite mi majhen revolver, reš zelo majhen. S pritišanim glasom zaupljivo nadaljuje, kakor da mi kot prijatelju razkriva njeno skrivnost: »Ubila bom sestrinega moža.« To me je močno vznemirilo. Ona pa je ročno odmotala z roke povoje in mi pokazala nabreklo brazgotino. Rana je bila sicer zaceljena, vendar je bil viden vbdljaj z nožem od enega kraja do drugega. »Ako bi ne bila vsaj tako močna kakor je on, bi me bil gotovo ubil. Moj mož ni ljubosumen, pozna me, razen tega pa je bolan, kot veste, in to umirja kri. Sicer pa sem poštena ženska, da da, gospod! Toda mož od moje sestre verjame vse, kar mu kdo natvezi. Ljubosumen je namesto mojega moža in gotovo bo zopet začel. Tedaj če bi imela majhen revolver, sem prepričana, da ga ubijem.«

Obljubil sem ji, da ji pošljem revolver in obljubo tudi izpolnil. Na ročaj revolverja sem dal vrezljati: »Za vašo osveto!«

Prevedel Č. S.

Vitimir Pretnar: Polje, kdo bo tebe ljubil

Zimska pravljica

Vdinjala se starka zima
kar čez noč je v Mrzli laz,
s plaščem, kot nihče ga nima,
je oblekla gosko vas.

Naglo so s podstrešja smučke,
tudi sanke so nared,
pa še nečke in še pručke
je pripravil malčkom ded.

Ali kdo naj v mraz in zimo
gre brez toplih rokavic,
kdo naj gre brez kučme v zimo,
brez volnenih nogavic?

Saj je z zimo divja burja
zavihrala krog voglov,
v dveri buta kot koštruni,
tuli kakor trop volkov.

Pa še mraz, ta zvesti sluga,
hodi z zimo kot žandar,
toda sonce nizko z juga
kaže le ugasli žar.

Sliši tarnanje na vejo
ptič, usmiljen do otrok:
»Ljubčki moji, vem za prejo,
pa čeprav sem sam ubog.

zdej, ko mraz zapreda šipe,
rože iz ledu cveto:
a ko so cvetele lipe,
ječmen bral sem za goru.

onkraj te globoke grape,
onkraj skalnate gore,
tam pihljajo južne sape,
volna je in so ovce ...

Goro volne so predice
spredle za te zimske dni,
spletle rokavic ženice,
nogavic za tri vasi ...

V pismu jim kar sporočite,
da ne morete na sneg
in naslov še napišite,
pa bo kmalu kraj zadreg.

Naglo pismo so spisali,
nanj pritisnili pečat,
ptičku so ga v kljunček dali —
z njim vzletel, vesel kot svet.

je na polja zasnežena
in ovčjo vas tja čez gore,
kjer brnjajo le vretena
in domujejo ovce ...

Na vsem svetu ni skopuhov
kot so ovce zimske dni,
dati nočejo kožuho
za tri mernike soli.

»Rade bi vam dale volno
za ozebli Mrzli laz,
a zaprek je res prepolno,
zraven pa še led in mraz ...

Škarij ni nam moč dobiti —
raki imajo jih s seboj,
ki pod ledom v strugi skriti
spijo zimski svoj pokoj.

Pajki preje naj natkejo,
spredejo naj muce vam,
če pa prošnji se uprejo,
pojte gret se v polžev hram ...

To so ovce zbeketale,
me pisale — pa klicaj —
pismo v kljunček ptičku dale,
da ponese ga nazaj.

da, nazaj in v Mrzlem laz
ptič otrokom pismo da —
so čakali ga na mrazu
sredi burje in snega.

»Hvala, ptič,« so se smehljali,
pisma vsi se vzradoste,
ko pa so vesti prebrali,
se oči jim orose:

»Pajki spijo, nič ne tkejo,
kaj bi z mrežo, če ni muh,
muce predejo, a prejo
rabijo za svoj kožuh ...»

In ozebli, poklapani
pohite domov na peč,
prej robavsi neugnani,
mirno zdaj, kak čudna reč!

Tudi matere molčijo,
nagajivo, ker vedo,
kaj greni jim smučarjijo,
pa je materam hudo.

In vretena zabrnijo
dneve tri in tri noči
in pletilke zazvenijo
dneve tri in tri noči.

Tretji dan za celo goru
je volnenih pletenin,
tretji dan že smuča noro
se mladina prek strmin.

Mraz naj bo, še taka zima,
svoj naj burja ples ima:
v živo radost iznad Krima
se še sonce prismehlja ...

ANDREJ KOKOT

V deželi vsemogoče

(iz cikla pesmi za mladino)

1

Ker Cencek noče biti resen
sklene, da zapusti
svet turobnih, neveselih dni,
da sleče suknjič ta pretesen.

jo na skrivaj pobriše
v deželo vsemogoče,
kamor vstopa nima samo, kdor joče:
tja, kjer hudomušnost za uho se piše.

Da doma ne bo kaj narobe,
pusti Cencek teti Meti sporočilo:
sem pri stricu Nigabilo,
vrnem se, ko žalost gre po gobe.

2

Cencek komaj pot pod noge vzame
že je ves drugačen, od nog do glave.
Hitro stopi za drevo, klobuček sname,
uhlje, nos, oči pretipa, če so še ta prave.

V deželi vsemogoče je vse čarovnija,
Popotnik zdaj luno z n ba sname, kot
ogledalu
predse jo postavi, da vidi kaj je domišljija,
če resnica vse, kar si zamisli, bo postalo!

Ko se Cencek o svoji pustolovščini
prepriča,
da misli po mili volji se igrati smejo,
popotnik sklence, da sprva vsemu bo tih
priča,
da vidi, kaj v deželi vsemogoče res
počnejo.

3

Doma pa teta Meta
po vseh vogalih hiše stika,
noro išče in opleta
za jezikom, kot se ženski šika:

izginil je, nikjer ga ni,
Naloge nima, zato jo je pobral,
meni pa zapustil kup skrbi,
bogve kam zares se je podal!

Tudi ata in mama
in sestra Tonka je v skrbeh,
ker z njima je ostala sama,
Cencek pa izginil po skrivnih je poteh ...

4

Cencek zdaj zagleda
smešno reč, ni raketa ne kanon
in čudna stvar se vanj usede,
ki ni človek in ne slon.

Potem še pride cela raja,
kot bilo bi sredi pusta,
drug za drugim uhaja
skozi vrata, kakor usta.

Cencek se po tihem vpraša:
kam neki krene to vozilo,
ki ni pošast in ne igrača
in kakšno neki je v njem krmilo!

Tedaj mu misel v glavo šine!
V hipu Cencek pravi je pilot,
za pultom poteljniške kabine,
zdaj zbrana družba lahko gre na pot!

5

Na številne gumbe prst pritiska,
glasno tuli že mašina,
družba potniška zavriska,
pod njimi kaže se globina ...

Daleč, daleč po vesolju kroži
čudna reč, tiho in skrivnostno,
A sredi zvezd se vsem po morju stoži,
in že se vračajo z brzino smrtonosno.

Križem kražem med oblake
zajadra skrivnostno plovilo,
na gladino brez napake
se spusti, izgine v globino.

6

Čudna ladja prekrižari
morje po dolgem in po čez,
kot bilo bi veliki akvarij,
potem še lomí tolsti led.

Nazadnje vozilo spet pristane
na kraju, kjer v svoj trup sprejelo
klovne, buče, dolgonose dame ...
tam družba pisana odhaja vsa veselo.

Tudi Cencek zdaj ni več pilot,
Drugo stvar ima v mislih,
namreč, da bo nagajivček in falot,
da si kot tak približa vsem, ki jih nima
v čistih.

LISTI izhajajo kot priloga tedni-
ka Zelezar — glasila delovnega
kolektiva SOZD SŽ ŽELEZARNA
JESENICE. Ureja kulturno umet-
niški klub pri DPD Svoboda
Tone Čufar Jesenice, glavni in
odgovorni urednik Joža Varl.